STACK
ANNEX
5
060
042

A
000 032 986
2

ND SANSKRIT COURSE.

PART II.

M. S. GOLE.

RAMCHANDRA GOVIND & SON,
Kalbadevi Road, Bombay.

Price 9 Annas.

The New Sanskrit Reader Series.

SECOND SANSKRIT COURSE,

REVISED AND RE-ARRANGED.

PART II.

INTENDED FOR ANGLO-VERNACULAR

STANDARD VI.

BY

MAHADEV SHIVRAM GOLE, M. A.,

Late Principal, Fergusson College, Poona.

Fourth Edition.

Carried through the press by

P. B. GOTHOSKAR, B. A.,

Librarian, B. B. R. A. Society.

PUBLISHED BY

RAMCHANDRA GOVIND & SON,

Publishers & Book-sellers,

KALBADEVI ROAD, BOMBAY.

All rights reserved.

1921.

Price 9 Annas.

Printed by C. S. Deole, at the Bombay Vaibhav Press,
Servants of India Society's Building, Sandhurst Road,
Girgaum, Bombay.

Published by D. R. Sanzgiri, Proprietor, Ramchandra
Govind & Son, Booksellers, Kalbadevi Road,
Bombay.

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

This book is the third of the revised Series of Sanskrit Readers which have been prepared for the upper four standards of High Schools and Middle Schools. As announced in the Preface to the Second Sanskrit Course Part I, this part is specially intended for the students of Anglo-vernacular Standard VI, and treats of the Perfect, the two Futures, the Conditional, Causals, Numerals and Compounds. The treatment of these subjects in the book is as complete as possible, and sufficient for Matriculation students. The lengthy exercises have been shortened and adapted for the requirements of the Standard. Explanatory Notes are given at the end of each lesson. There are six lessons on Compounds of which the last two, viz., 6th and 7th, treat of harder Compounds and may be taught in Standard VII. The last three lessons, originally given in the Third Sanskrit Course and now transferred to this, have one Vocabulary at the end of the book. It will thus satisfy the long felt want of a suitable Sanskrit text-book for the Sixth Standard.

The work of revising and re-arranging the lessons was entrusted to Mr. K. G. Oka, to whom my thanks are due for the great assistance I have received from him in bringing out this Series of Sanskrit Readers.

POONA,
28th June 1904.

M. S. GOLE.

204693

CONTENTS.

Preface		
Introduction		1
Lesson I.	Causals	9
,, II.	Compounds	20
,, III.	Do (continued)	27
,, IV.	Do (continued)	34
,, V.	Do (continued)	43
,, VI.	Do (continued)	50
,, VII.	Upapada Compounds	56
,, VIII.	The (two) Futures	63
,, IX.	The Conditional, &c.	73
,, X.	The Perfect	79
,, XI.	Do (continued)	90
,, XII.	Numerals	97
Addenda		108

INTRODUCTION.

I.

RULES OF INTERNAL SANDHI.

We reproduce some of the rules of Internal Sandhi which have a special bearing in this part, together with a few Special Sandhi Rules.

S. Rule 15. Before initial vowels, semi-vowels and nasals of terminations and suffixes, final consonants of nominal and verbal bases remain unchanged. *E. g.*

त्रेप् + महे = त्रेप्महे ।

मुमुह् + व or इव = मुमुह्व or मुमुहिव ।

प्र-सिच् + य=प्रसिच्य ।

तेजस् + विन् = तेजस्विन् । ककुद् + मत्=ककुद्मत् ।

अर्चिष् + मत्=अर्चिष्मत् । विद्+वस्=विद्वस् ।

Exceptions:—

(a) Before the suffixes मय and मात्र, final क्, ट्, त् and प् (obtained by S. Rule 16) must be changed to the nasals of their classes. *E. g.* वाच् + मय = वाक्+मय (S. Rule 16) = वाङ्मय, चित्+मय = चिन्मय, अप्+मय = अम्मय; so also वाङ्मात्र, चिन्मात्र, अम्मात्र, &c.

(b) In compounds S. Rule 10 (c) and 11 (c) are observed along with S. Rule 16. *E. g.* प्राक्+मुख=प्राग्मुख or प्राङ्मुख, भवत्+मत = भवद्मत or भवन्मत, दिश् + नाग = दिग्नाग or दिङ्नाग.

The usual practice in this case is to change the final to the nasal.

S. Rule 16. Before initial consonants (other than semi-vowels and nasals) of terminations, as also when no termi-

nation* is to be added, the final consonants of bases are *in the first place* so altered as to be any of the following consonants:—

क्, ट्, त्, प्; ङ्, ण्, न्, म्; य्, र्, ल्, व्; ष्, स्, ह्.

This is brought about thus—

Final	क्, ख्, ग्, घ्, ञ्, ज् and स्ज्	are changed	to क्
,,	ट्, ठ्, ड्, ढ्	,,	to ट्
,,	त्, थ्, द्, ध्	,,	to त्
,,	प्, फ्, ब्, भ्	,,	to प्
,,	श्, क्ष्, छ्	,,	to ष्

Exceptions :—

(*a*) The final ज of the roots सृज्, मृज्, यज्, राज् and भ्राज् is changed to ष्; so also the स्ज् of भ्रस्ज् and श्च् of व्रश्च्.

(*b*) The श् of दिश्, दृश् and स्पृश् if final or followed by *Pada* terminations is changed to क्; otherwise to ष्. The final श् of नश् may be changed to ष् or क् under the same circumstances.

S. Rule 17. Final क्, ट्, त्, प् are softened to ग्, ड्, द्, ब् respectively when followed by initial *soft* consonants except nasals and semi-vowels. *E. g.* चक्लृप्+ध्वे=चक्लृब्ध्वे, मरुत्+भिः= मरुद्भिः, आनङ्ग्ध्वे (from अञ्ज् pass.), आनड्ढ्वे (from अश्), &c.

S. Rule 20. स् (whether final in the base or initial in a termination), provided it is followed by a vowel or by a dental consonant or by म्, य् or व्, is changed to ष्, when it is preceded by क्, र् or ल् or by any vowel except अ or आ, either immediately or separated from it by a Visarga or the Anusvâra *inserted* in N. Acc. V. *pl. Neut. E. g.* वाच्+सु=वाक्+सु=वाक्षु। वार्+सु=वार्षु। कर्तृषु। अर्चिस्+सु=अर्चिःषु or अर्चिष्षु। ज्योतिस्+इ= ज्योतींषि (N. Acc. V. *pl.*)। अर्चिस्+मत्=अर्चिष्मत्। ओ+स्यति= ओष्यति। कुरु+स्व=कुरुष्व।

S. Rule 21. (*a*) In compounds final स् preceded by इ or उ changes to ष् before initial क्, ख्, प् and फ्. *E. g.*

---

* The words *'no termination'* should be understood to mean that there is actually no termination to be added or that the termination when added is dropped by S. Rule 34.

आयुस् + काम = आयुष्काम । सर्पिस् + पान = सर्पिष्पान ।
धनुस् + पाणि = धनुष्पाणि । निस् + फल = निष्फल ।

(*b*) Final स् preceded by अ or आ remains unchanged before the derivatives of कृ (*i. e.* कर, कार, &c.) and कम् (*i. e.* काम, कान्त, &c.); before पात्र, कुम्भ and some other words; and before the suffixes क and कल्प. *E. g.*

श्रेयस् + कर = श्रेयस्कर । भास् + कर = भास्कर ।
अयस् + कान्त = अयस्कान्त । अयस् + कुम्भ = अयस्कुम्भ ।
पयस् + कल्प = पयस्कल्प । यशस् + क = यशस्क ।

(*c*) The final स् of नमस्, पुरस् and तिरस् (*when used as Prefixes*), before the initial कृ of the root कृ or its derivatives remains unchanged. *E. g.* नमस्कृत्य, पुरस्कृतः, तिरस्करोति, &c.

(*d*) The prefixes निस्, दुस्, आविस् and प्रादुस् change their स् to ष्, when followed by roots or their derivatives beginning with कृ, ख्, प् or फ्. *E. g.* निष्पद्यते, दुष्कृतम्, आविष्कृत्य &c.

In all other cases, S. Rules 5, 6 and 7 should be observed in forming the *pada* base. *E. g.*

वयस् + सु = वयःसु or वयस्सु (S. R. 5. c).
वयस् + भिः = वयोभिः (S. R. 6.)
अर्चिस् + भिः = अर्चिर्भिः (S. R. 6.)
अयस् + अग्र = अयोऽग्र (S. R. 7. a)
सरस् + तट = सरस्तट (S. R. 5. b)
नभस् + चर = नभश्चर („ „)
धनुस् + धर = धनुर्धर (S. R. 6).

For the change of स् to ष्, in the case of roots beginning with स् and prefixes ending in स्, see Art. 58, 59, F. S. C.

S. Rule 22. Verbal bases ending in स् change it to त् before terminations beginning with स् of the Simple Future (स्य), of the Aorist, of the Benedictive and of the Desiderative. *E. g.* वस् + स्यति = वत्स्यति । अवास् + सीत् = अवात्सीत् (Aor.) । विवत्सति (Desid. of वस्) ।

This स् remains unchanged before terminations beginning with त् and थ्; and also before those mentioned in S. Rule 15.

S. Rule 24. (*a*) Final ष् when followed by the initial स् of a *verbal* termination is changed to क्, provided that the स्

is not dropped by S. R. 34. (*b*) Final ष् remains unchanged before त् and थ् of verbal terminations. (*c*) In all other cases it changes to ट् or ड्. *E. g.*

(*a*) द्वेष् + सि = द्वेक्षि । द्वेष् + स्यति = द्वेक्ष्यति । यज् + स्यति = यष् + स्यति=यक्ष्यति । प्रच्छ् + स्यति=प्रष् + स्यति=प्रक्ष्यति । (*c*) आनश् + भ्वे= आनष् + भ्वे (S. R. 16)=आनड् + भ्वे=आनड्ढ्वे.

S. Rule 25. If a dental (*i. e.* तवर्ग and स्) is immediately preceded by a lingual (*i. e.* टवर्ग and ष्), it is changed to the corresponding lingual. *E. g.*

दृश् + त्वा=दृष् + त्वा=दृष्ट्वा (by S. R. 24. *b* and 25), प्रच्छ् + तुम् =प्रष् + तुम्=प्रष्टुम् । So also सृष्ट्वा, स्पृष्ट्वा, इष्ट्वा (*from* यज्), द्रष्टुम्, यष्टुम्, &c. । द्वेष् + ति=द्वेष्टि । प्रति + स्था = प्रतिष्ठा । अभि + स्तुत=अभिष्टुत (Art. 58. F.S. C.), चतुर् + तय=चतुः + तय = चतुस् + तय=चतुष् + तय=चतुष्टय (S. R. 8 (*a*), 5 (*b*) and 20).

S. Rule 26. (*a*) If final घ्, ध्, or भ् is followed by त् or थ् of a termination, it is changed to ग्, द्, or ब् respectively, while at the same time the त् or थ् is changed to ध्. *E. g.* योध् + तुम्=योद्धुम् । बुध् + त्वा=बुद्ध्वा । रभ् + तुम्=रब्धुम् । दुघ् + थ = दुग्ध । So also लब्ध्वा, लब्धुम्, बद्ध्वा, बन्द्धुम्, &c.

(*b*) If final ढ् is followed by त्, थ् or ध्, the ढ् is dropped, the preceding vowel (except ऋ) being lengthened, and त्, थ् or ध् being changed to ढ्. (For instances, see under next Rule).

S. Rule 27. (*a*) Final ह् is changed to ढ् before the initial स् of *verbal* terminations, provided the स् is not eliminable by S. R. 34. *E. g.* लेह् + सि = लेक्षि । मोह् + स्यति = मोक्ष्यति । But मधुलिह् + सु = मधुलिट्सु ।

(*b*) In other cases, as well as before *Pada* terminations, it is changed to घ् if the radical syllable begins with द्, and to ढ् if the syllable begins with any other consonant. *E. g.*

दह् + तुम् = दघ् + तुम् = दग्धुम् (S. R. 26. *a*)
रोह् + तुम् = रोढ् + तुम्=रोढुम् (S. R. 26. *b*)
लिह् + त = लिढ् + त = लीढ („ „)
लिह् + थि = लिढ् + थि=लीढि („ „)
वृह्+त=वृढ्+त=वृढ (not वॄढ) („ „)

(S. Rule 15 must be observed. *E. g.* दाह् + य = दाह्य। लिह् + वः = लिह्वः।)

Exceptions:—

(*a*) उष्णिह् changes its ह् to घ् and अनडुह् to द्. *E.g.* उष्णिग्भिः, उष्णिक्षु। अनडुद्भिः, अनडुत्सु।

(*b*) The ह् of the roots द्रुह्, मुह्, स्निह् and स्नुह् may be changed to घ् or ढ्. *E. g.* मुह् + त = मुग्ध or मूढ (S. R. 26. *b*)। स्निह् + त = स्निग्ध or स्नीढ।

(*c*) The ह् of नह् is *in all cases* changed to ध्. *E. g.* नह् + स्यति = नत्स्यति। नह् + तुम् = नद्धुम्। नह् + त = नद्ध। उपानह् + भिः = उपानद्भिः। उपानह् + सु = उपानत्सु। उपानह् + स् = उपानत्।

(*d*) The radical अ of सह् and वह्, instead of being lengthened by S. R. 26 is changed to ओ. *E. g.* सह् + त = सढ् + त (S. R. 27. *b*) = सोढ (*pp.*); वह् + ता = वढ् + ता = वोढा (P. Future); similarly सोढुम्, वोढुम् (Inf.)

S. Rule 28. In a syllable beginning with ग्, द् or ब् and ending in any of the aspirates घ्, ढ्, ध्, भ् or ह्, the initial ग्, द् or ब् is changed to घ्, ध्, or भ्, respectively, when the aspirate is changed to the unaspirate on account (1) of its becoming final by S. R. 34, or (2) of its being followed by a termination beginning with ध्व् or स्, or (3) of its forming the *Pada* base. *E. g.*

(1) दुह् + स् = दुघ् + स् = दुघ् + ० (S. R. 34) = धुक्।
गुह् + स् = गुढ् + स् = गुढ् + ० (S. R. 34) = घुट्।
बुध् + स् = बुध् + ० (,,) = भुत्।

(2) दह् + स्यति = धक् + स्यति = धक्ष्यति।
गोह् + स्यति = घोक् + स्यति (S. R. 27. *a*) = घोक्ष्यति।
बन्ध् + स्यति = भन्त्स्यति। दुह् + ध्वे = दुघ् + ध्वे = धुग्ध्वे।

(3) दुह् + भिः = धुग्भिः। दुह् + सु = धुक्षु।
बुध् + भिः = भुद्भिः। बुध् + सु = भुत्सु।
द्रुह् + भिः = ध्रुग्भिः or ध्रुड्भिः। द्रुह् + सु = ध्रुक्षु or ध्रुट्सु।

In forming compounds, the first member is changed to its *Pada* base, and the above rule is in the that case applicable. *E. g.*

बुध् + संज्ञा=भुत्संज्ञा । कामदुह् + प्रभाव=कामधुक्प्रभाव ।

S. Rule 29. म् at the end of a base is changed to Anusvàra before sibilants. It is changed to न् if it becomes final or is followed by *Pada* terminations or terminations beginning with व् or म्.

Before other consonants it changes to the nasal of the class to which the consonant belongs. Before vowels and semi-vowels (except व्) it remains unchanged. *E. g.*

क्रम् + स्यते = क्रंस्यते । प्रशाम् + ० = प्रशान् ।
प्रशाम् + भिः=प्रशान्भिः । प्रशाम् + सु=प्रशान्सु ।
जगम् + वस्=जगन्वस् । चक्षम् + महे=चक्षण्महे ।
गम् + तुम्=गन्तुम् । गम् + यते=गम्यते ।
कम् + र=कम्र । अम् + ल=अम्ल ।
क्षम् + आ=क्षमा । शम् + अ=शम ।

S. Rule 30. (*a*) Roots ending in य् or व् drop them before consonantal terminations except य. *E. g.*

पूय् + ति=पूति । तूर्व् + न=तूर्ण ।

(*b*) Final ॠ, when not changed to *Guna* or *Vriddhi*, is equivalent to इर्, but after labials to उर्.

(*c*) Bases ending in व् or र्, if preceded by इ or उ, lengthen the इ or उ if the व् or र् is immediately followed by a consonantal termination. *E. g.*

स्तॄ + यते=स्तिर् + यते=स्तीर्यते ।
पॄ + यते=पुर् + यते=पूर्यते ।
दिव् + यति=दीव्यति ।
But कॄ + अति = किर् + अति=किरति ।
पिपॄ + अति=पिपुर् + अति=पिपुरति ।

(*d*) Nominal and verbal bases ending in इर् and उर् lengthen the इ and उ when र् becomes final (by S. Rule 34). The इ and उ are also lengthened in forming the *Pada* base, provided this latter is followed by a consonant. *E. g.* गिर् + स्=गीः । गिर् + भिः=गीर्भिः । पुर् + स्=पूः । पुर् + भिः=पूर्भिः ।

(*e*) Nouns ending in र् retain it before the termination सु of the Locative plural. *E. g.*

वार्+सु=वार्षु । गिर्+सु=गीर्षु । पुर्+सु=पूर्षु ।

In all other cases of internal or external Sandhi, S. Rule 8 should be observed in the case of final र्.

When final र् is changed to Visarga it is subject to the same changes as a common Visarga undergoes according to S. Rule 5.

S. Rule 31. (*a.*) The final इ or ई of a radical base if preceded by a conjunct consonant is changed to इय् and, if not so preceded, to य्, before weak vowel-terminations. *E. g.* जिह्री+अति=जिह्रियति; but निनी+उः=निन्युः ।

(*b*) The final उ or ऊ of a radical base is changed to उव् under the same circumstances whether preceded or not by a conjunct consonant. *E. g.* रु+अन्ति=रुवन्ति, दुधू+उः=दुधुवुः &c.

Exceptions :—

The final उ of the bases of roots of the 5th and the 8th Conjugations when not preceded by a conjunct consonant is changed to व्.

S. Rule 32. Final ए, ऐ, ओ and औ are changed to अय्, आय्, अव् and आव् respectively, before terminations commencing with a vowel.

S. Rule 37. The final न् of bases is changed to *Anusvára* before sibilants of terminations. *E. g.* मन्+स्यते=मंस्यते, अमन्+सि=अमंसि &c.

S. Rule 38. Roots beginning with स् followed by a vowel or a dental consonant, and the roots स्मि, स्वप्, स्वञ्ज्, स्वद् and स्विद् change their initial स् to ष् when preceded by the इ or उ of the reduplicative syllable. *E. g.* सू-सुषू; सेव्-सिषेव्; स्तु-तुष्टु; स्निह्-सिष्णिह्; स्मि-सिष्मि; स्विद्-सिष्विद्; &c. (This is not applicable to the roots सेक्, सृप्, सृ, स्तृ, सृज्, स्तॄ and स्त्यै.)

S. Rule 39. When the reduplicative इ or उ is follwed by the radical इ, ई or उ, ऊ, the two combine into ई or ऊ according to the usual rule; but when the reduplicative इ or उ is followed by a dissimilar vowel, the इ or उ is changed to इय् or उव् respectively. *E. g.*

Rt. इष्—इइष्=ईष्; but इएष्=इयेष् ।
उख्—उउख्=ऊख्; but उओख्=उवोख् ।

S. Rule 40. The terminations ध्वे, ध्वम् and सीध्वम् (changeable to षीध्वम् by S. R. 20.) occurring in the Perfect, the Aorist and the Benedictive are changed to ढ्वे, ढ्वम् and षीढ्वम् when immediately preceded by ष् or any radical vowel except अ or आ. It is optionally so changed when preceded by the intermediate इ following य्, र्, ल्, व् or ह्. *E. g.* चकृ+ध्वे=चकृढ्वे; वुवृ+ध्वे=वुवृढ्वे; अने+ध्वम्=अनेढ्वम्; अस्तृ+ध्वम्=अस्तृ+ढ्वम्=अस्तीढ्वम् (S. R. 30, *b* and *c*); लुलु+इध्वे=लुलुविध्वे or लुलुविढ्वे (S. R. 31, *b*); or चिक्री+इध्वे=चिक्रियिध्वे or चिक्रियिढ्वे (S. R. 31, *a*); जुगुह्+इध्वे=जुगुहिध्वे or जुगुहिढ्वे, &c.

II.

RULES OF REDUPLICATION.

Rule 1. Reduplication consists in doubling the initial vowel or the initial consonant with the following vowel of a root, the syllable thus prefixed to the root being called the *reduplicative syllable*. *E. g.*

Rt. इष् reduplicated इइष् । *Rt.* पच् reduplicated पपच् ।
" वृद् " वुवृद् । " लिह् " लिलिह् ।

Rule 2. If a root begins with a conjunct consonant the first consonant only with the following vowel is reduplicated. *E. g.*

Rt. त्यज् reduplicated तत्यज् । *Rt.* व्रज् reduplicated वव्रज् ।
" प्लु " पुप्लु । " स्वन् " सस्वन् ।
" भ्रम् " बभ्रम् " श्रु " शुश्रु ।

Exceptions :—

If the conjunct consonant consists of a sibilant followed by a hard consonant, the latter together with the following vowel is reduplicated. *E. g.*

Rt. स्तम्भ् reduplicated तस्तम्भ् । *Rt.* श्चुत् reduplicated चुश्चुत् ।
" स्पन्द् " पस्पन्द् । " श्च्युत् " चुश्च्युत् ।

Rule 3. The reduplicative syllable undergoes modification in the following cases :—

(*a*) The aspirate consonant is changed to the corresponding unaspirate in the reduplicative syllable. *E.g.* छिद् (छिछिद्)-चिच्छिद् (S. R. 12); फल्-पफल्; धु-दुधु; भुज्-बुभुज्; स्फुर्—पुस्फुर् (Rule 2. excep.); ष्ठिव्-टिष्ठिव्; &c. (It should be observed that when the initial consonant of a root is unaspirate, no change is required).

(*b*) A guttural is changed to the corresponding palatal, and ह् to ज् in the reduplicative syllable. *E. g.* कम् (ककम्)—चकम्; खन्—चखन्; गम्—जगम्; घस्—जघस्; हस्—जहस्; हु—जुहु; स्कन्द्—चस्कन्द्; स्खल्—चस्खल्; &c.

(*c*) Long vowels are shortened; ऋ, ॠ and ऌ are changed to अ; ए and ऐ to इ, ओ and औ to उ in the reduplicative syllable. *E. g.* धा—(धाधा-दाधा)—दधा; नी—निनी; ह्री—जिह्री; भ्राज्—बभ्राज्; कूज्—चुकूज्; कृ—चकृ; पॄ—पपॄ; क्लृप्—चक्लृप्; स्मृ—सस्मृ; वेप्—विवेप्; ढौक्—डुढौक्; &c.

LESSON I.

CAUSALS.

1. A causal or causative verb may be derived from any root of the ten Conjugations. It has the sense that a person or thing makes or orders another person or thing to do action denoted by the primary root. *E. g.*

Rt. बुध् to know. *Caus.* बोधयति He causes to know, *i. e.* teaches or informs.

गम् to go. " गमयति He causes to go, *i. e.* passses (time, &c.)

The formation of the Causal base and its conjugation in the Special tenses entirely agrees with that of roots of the 10th Conjugation. The Causal bases of roots of the 10th Conjugation are, hence, the same as their Special Conjugational bases.

2. The Causal base of a root is formed by the addition of अय to the root. The अय is added to the root according to the rules given in Art. 30, F. S. C. Thus :—

(1) The final vowel of a root is changed to its *Vri*ddhi substitute. *E. g.*

Rt. कृ	*Caus. b.*	कारय	Rt. ष्टु	*Caus. b.*	ष्टावय
नी	,,	नायय	पू	,,	पावय
श्रि	,,	श्रायय	तॄ	,,	तारय

(2) Penultimate prosodially short अ is changed to its V*ri*ddhi substitute. *E. g.*

Rt. पत्	*Caus. b.*	पातय	But Rt. कम्प्	*Caus b.*	कम्पय
पद्	,,	पादय	गर्ज्	,,	गर्जय
सद्	,,	सादय	नन्द्	,,	नन्दय
मन्	,,	मानय	भ्रंश्	,,	भ्रंशय

(3) Penultimate prosodially short vowels other than अ take their Gu*n*a substitute. *E. g.*

Rt. भिद्	*Caus. b.*	भेदय	But Rt. निन्द्	*Caus. b.*	निन्दय
मुह्	,,	मोहय	जीव्	,,	जीवय
क्लृप्	,,	कल्पय	भाष्	,,	भाषय
वृध्	,,	वर्धय	वेप्	,,	वेपय

Exceptions to the above rules :—

Rt जि	*Caus b.*	जापय	Rt. स्वर्	*Caus. b.*	स्वरय
क्री	,,	क्रापय	हन्	,,	घातय
ह्री	,,	ह्रेपय	लभ्	,,	लम्भय
प्री	,,	प्रीणय	रभ्	,,	रम्भय
धू	,,	धूनय	व्यथ्	,,	व्यथय
ऋ	,,	अर्पय	दुष्	,,	दूषय or दोषय
जागृ	,,	जागरय			
गुह्	,,	गूहय	रुह्	,,	रोहय or रोपय
मृज्	,,	मार्जय			
जॄ	,,	जरय	चल्	,,	चलय or चालय
घट्	,,	घटय			
जन्	,,	जनय	ज्वल्	,,	ज्वलय or ज्वालय

त्रप् *Caus b.* त्रपय		Rt. ध्वन् *Caus b.*	ध्वनय or ध्वानय	
प्रथ् „ प्रथय				
स्खल् „ स्खलय		स्फुर् „	स्फारय or स्फोरय	
ज्वर् „ ज्वरय				

(*a*) Most roots ending in आ (including those ending in ए, ऐ and ओ which change their finals to आ) insert the consonant प् before the अय. *E. g.* दा–दापय, धा and धे–धापय, गै–गापय, &c,

Exceptions:—पा to drink —पायय   शो—शायय
पा to protect—पालय   क्षै —क्षपय
आ —अपय   स्ना— { स्नपय or स्नापय
दरिद्रा —दरिद्रय
ह्वे —ह्वायय   ग्लै { ग्लपय or ग्लापय
सो —सायय

N. B.—When a Prefix is added to the roots स्ना and ग्लै their Causal bases are स्नापय and ग्लापय only.

(*b*) Most roots ending in अम् do not lengthen their अ. *E. g.* गम्—गमय, रम्—रमय, क्षम्—क्षमय, &c.

Exceptions:—

कम्—कामय, यम्—यामय, नम्—नमय or नामय.

N. B.—It appears from the usage of the best authors that in the case of क्रम्, भ्रम्, श्रम्, यम् and some other roots, the lengthening of the vowel is optional. Thus we have क्रमय or क्रामय, श्रमय or श्रामय, &c.

(*c*) Some roots have two Causal bases which differ in meaning. The most important of these are :—

Rt. इ *Caus. b.* गमय To cause to go.
„ आयय (with प्रति) To cause to know.
„ आपय (with अधि) To teach.
स्मृ „ स्मरय To cause to remember with regret.
„ स्मारय To cause to remember.
नट् „ नटय To cause to dance.
„ नाटय To act.
मद् „ मदय To cause to rejoice.
„ मादय To intoxicate.

शद् *Caus.* *b.* शातय To cause to fall
" शादय To cause to go.
सिध् (4. P.) साधय To accomplish, to prepare.
(1. P.) सेधय (with नि, प्रति, &c.) To prohibit.
स्मि " स्मायय To cause to smile by something.
" स्मापय (*Atm.*) To astonish.
भि " भायय To threaten with something.
" भापय (*Atm.*) } To frighten, to inspire terror.
" भीषय (*Atm*). }

4. Causal bases, as a general rule, may be conjugated in both the *Padas.** The terminations of the Present, the Imperfect, the Imperative and the Potential are the same as those of the 10th Conjugation. Thus :—

Pre. घटयामि or घटये, इ० । Imperf. अघटयम् or अघटये, इ० । Impera. घटयानि or घटयै, इ० । Pot. घटयेयम् or घटयेय । इ० ।

5. The passive of Causals, their Present and Past Participles, their Gerunds and their Infinitives are formed in just the same way as those of roots of the 10th Conjugation. *E. g.*

Rt. भिद् *Caus.* *b.* भेदय *Pass. Present* भेद्यते
गम् " गमय " गम्यते
Present Participle (*Act.*) भेदयत् or भेदयमान
" (*Pass*) भेद्यमान
" (*Act.*) गमयत् or गमयमान
" (*Pass.*) गम्यमान

* The Causals of बुध् (4. A.), युध्, नश्, जन्, इ with अधि, प्रु, द्रु and स्रु are conjugated in the Parasmaipada only; so also are those of roots meaning to swallow or to move, and of intransitive roots with a sentient being as their agent. The Causals of धे, पा to drink, दम्, यम् with आ, मुह् with परि, रुच्, नृत्, वस्, (1. P.) and वद् with अभि are mostly conjugated in the Atmanepada.

N. B. In the declension of Parasmaipada Present Participles of the Causals, न् is necessarily inserted in the Feminine base and in the Neuter N., Ac. & V. *dual. E. g.*

Neut. N. Ac. V. भेदयत्, भेदयन्ती भेदयन्ति, । गमयत्, गमयन्ती गमयन्ति । भेदयन्ती, गमयन्ती Fem. base.

Gerunds भेदयित्वा, निर्भेद्य *Past part.* भेदित
गमयित्वा, विगमय्य ,, गमित
भावयित्वा, विभाव्य ,, भावित

Infinitives. भेदयितुम्, गमयितुम् भावयितुम्.

6. *The use of the Causal*—

(*a*) Intransitive verbs become transitive when changed to the Causal and then govern an object in the Accusative. *E. g.* तुष्यामि I am pleased, तोषयति माम् (He) pleases me.

The Causals of some transitive roots do not differ in meaning or use from the primitive roots themselves. *E. g.* पा—पाति, पालयति । प्री—प्रीणाति, प्रीणयति । पुष—पुष्यति, पोषयति । इ० ।

(*b*) When transitive verbs are changed to the Causal, their original subject is put in the Instrumental, the original object continuing to be in the Accusative. *E. g.*

रामो धनं यच्छति Rama gives money.

दशरथो रामेण धनं दापयति Das'aratha causes Ráma to give money.

ब्राह्मणा राममभिषिञ्चन्ति The Brâhmanas crown Ráma by sprinkling sacred water.

दशरथो ब्राह्मणै राममभिषेचयति Dásaratha makes Bráhmanas crown Ráma &c.

(*c*) In the passive construction of the Causal, the original subject of an intransitive root is put in the Nominative and the Causal subject in the Instrumental. (The original subject is in the Accusative in the active construction). *E. g. Act.* स गोविन्दं स्थापयति । *Pass.* तेन गोविन्दः स्थाप्यते स्थापितो वा । When the root is transitive, the original *object* is put in the Nominative in the passive construction of the Causal, the original subject as well as the Causal subject being put in the Instru-

mental. *E. g. Act.* रामो धनं यच्छति । *Caus.* दशरथो रामेण धनं दापयति । *Caus. Pass.* दशरथेन रामेण धनं दाप्यते दापितं वा ।

N. B. In the case of the Causals of primitive verbs governing two Accusatives, the original subject is put in the Instrumental, but the two Accusatives remain unchanged. Thus—भिक्षू राजानं धनं याचते । *Caus.* स भिक्षुणा राजानं धनं याचयति । *Caus. Pass.* तेन भिक्षुणा राजा धनं याच्यते ।

Exceptions—(1) The Causals of transitive verbs having the sense of going, moving, knowing, feeling, eating, drinking, studying or reciting, require the original subject of the primitive root to be put in the Accusative (and not in the Instrumental), the causative verb then governing two Accusatives. *E. g.*

तस्य पितरः स्वर्गमगच्छन् His ancestors went to heaven.
स पितॄन् स्वर्गमगमयत् He made his ancestors go to heaven.
स वेदमधीते शिक्षते वा He learns the Vedas.
गुरुस्तं वेदमध्यापयति शिक्षयति वा The preceptor teaches him the Vedas.

Similarly, ब्राह्मणानन्नं भोजयति । धेनुं जलं पाययते । इ० ।

In the passive construction of the Causals of such verbs, either of the two Accusatives may be changed to the Nominative, except that verbs implying motion require the agent of the primitive verb to be put in the Nominative. *E. g.*

(*Act.*) पिता पुत्रं नीतिं बोधयति, मोदकान् भोजयति, इ० ।
(*Pass.*) पित्रा पुत्रो नीतिं बोध्यते, मोदकान् भोज्यते, इ० ।
or पित्रा पुत्रं नीतिर्बोध्यते, मोदका भोज्यन्ते, इ० ।

But (*Act.*) पुत्रो पितॄन् स्वर्गं यापयति ।
(*Pass.*) पुत्रेण पितरस्स्वर्गं याप्यन्ते ।

(2) The original subject of कृ and हृ may be put either in the Accusative or the Instrumental. *E. g.* भृत्यं भृत्येन वा भारं हारयति । विप्रा दशरथं दशरथेन वा यागं कारयन्ति, इ० ।

(3) The Causal of नी and वह्, though implying motion, require their original subjects to be put in the Instrumental. *E. g.* भृत्येन भारं वाहयति नाययति वा ।

(4) The Causals of अद् and खाद् 'to eat' have their original subject put in the Instrumental. *E. g.* बटुनाऽन्नमादयति खादयति वा ।

(5) The original subject of दृश् is put in the Accusative or Dative. *E. g.* रामः सीतां सीतायै वा वनं दर्शयति ।

(6) In the case of the Causals of ग्रह्, त्यज्, मुच्, लभ् and some other roots, the usual practice of the best authors is to put the original subject in the Accusative. For instances, see the following Exercise.

EXERCISE 1.

भानुः पङ्कजानि विकासयति निमीलयति चेन्दीवराणि ।
अन्धकारे स्थिता रज्जुरपि सर्प*वद्भयं जनयति ।
पम्पाया दर्शनं दुःखितमपि मां सुखमनुभावयति ।
दूता राजानं जयस्य वार्तामभावयन् । सा च तस्य हृदयमहर्षयत् ।
कथय केनोपायेनेमां तोषयामि कथं चात्मनः प्रीतिमस्यै दर्शयामि ।
घर्मार्तं प्रभुं किंकराः शीतलैर्वारिभिः स्नपयन्ति (स्नापयन्ति वा)।
प्रियया विश्लेषितः कश्चिद्यक्षो जीमूतेनात्मनः प्रवृत्तिं हारयितुमैच्छत् ।
अन्तेवासिन आचार्यं प्रातरभिवादयन्ते तांश्चाचार्यो वेदानध्यापयति ।
सन्त आत्मनो गुणान् स्वयमेव न प्रकाशयन्ति ।
अल्पाऽपि वृष्टिर्महान्तं दवाग्निं निर्वापयितुं प्रभवति ।
स बालोऽपि भूत्वा विद्यया शीलेन च प्रवयसो ह्रेपयति ।
पर्वतमारोहन्तीनां प्रमदानां वासांसि समीरो व्यस्रंसयत् ।
पुरोधा अग्निं साक्षिणं कृत्वा वधूं वरेण संगमयेत् ।
वसन्ते कोकिलानां विरावो यूनां मनांसि मदयति ।
कालिन्द्यास्तीरे क्रीडतो गोपान् कालियो नाम नागो भापयते स्म ।
व्याघ्रस्य रूपेण भीमरवेण च निशि निशि भाययन्ति रक्षांसि मुनीन् ।
स राजा पुत्रं क्ष्मां लम्भयित्वा स्वयं तपश्चरितुं वनं गतः ।
रामेण नीत्या गुणैश्च विस्मारिताः प्रजा दिवं गतं दशरथम् ।
नृपतिर्विप्रान् सभामानाय्य संभाव्य च कोशाधिकारिणा तेभ्यो धनं दापयति ।
नियत्या चराचराणां निर्माणे ब्रह्मा नियमितः शिवश्च भिक्षाटनं कारितः ।

---

* वत् is a suffix added to nouns and adjectives to form adverbs meaning 'like' or 'as' that signified by the base. *E. g.* सर्पवत्=सर्प इव like a serpent; पूर्ववत् as before; तद्वत्, &c. As a rule वत् should be used to show similarity with the agent of the verb of the sentence.

वायुना परिवर्धितो दवाग्निः पर्वतानां दरीषु प्रसरति सर्वांश्च श्वापदानुद्वेजयति। मदिरायाः पानं पुरुषं मादयति तस्य पदानि स्खलयति नयने च घूर्णयति। कैकेयी दशरथेन रामं वनं प्राव्राजयत्। रामोऽपि तस्या अपकृतानि मर्षयंश्चतुर्दश वर्षाणि वनेऽयापयत्।

शकुन्तलां प्रत्यादिशन्तं दुष्यन्तं "तवैवेयं धर्मपत्नी-" इत्यशरीरिणी वाग् व्यस्मापयत। लङ्कायाः प्रासादेषु बन्दीकृतान् गन्धर्वानप्सरसश्च रावणो निजं चरितं गापयति स्म।

अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं
शमयति परितापं छायया संश्रितानाम्॥
कामं प्रत्यादिष्टां स्मरामि न परिग्रहं मुनेस्तनयाम्।
बलवत्तु दूयमानं प्रत्याययतीव मां हृदयम्॥
आयसं हृदयं नूनं तस्य दुष्कृतकर्मणः।
यस्त्वां धर्मपरं श्रेष्ठं रूक्षाण्यश्रावयत्तदा॥

The preceptor makes the pupils begin (आरंभय) their lessons.

Vasishtha caused the king daily to perform a sacrifice (याजय).

The king ordered (आज्ञापय) the door-keeper to allow the poets to come in (प्रवेशय).

The minister read (वाचय) the letter before the assembly.

The woman plucked up two lotuses; she placed (निवेशय) one on her ear and playfully turned round (भ्रमय) the other with her hand.

Janaka made Ráma marry (उद्वाहय) his daughter Sitá.

The heat of summer makes the body languid (ग्लपय).

When he heard Raghu's words, Indra turned back (निवर्तय) his chariot.

Water does not wet it (क्लेदय), wind does not make it dry (शोषय) and fire does not heat it (तापय).

Lakshmana assured (आश्वासय) Sitá that it was not the voice of Ráma.

Cold wind ripens (परिणमय) the fruits of some trees.

He caused the cowherds to milk (दोहय) the cows.

By clapping her hands, she made the peacock dance.

"I have now repaid (प्रत्यर्पय) a heavy debt" so thought the sage when he sent (प्रेषय) S'akuntalá to her husband's house.

Good music charms (मोहय) even serpents and beasts.

A bad man accomplishes (साधय) his objects by deceiving (प्रतारय) good men and putting them (पातय) into difficulties.

The friendship between the lion and the bullock was destroyed by the wickd jackal.

NOTES:—The following lines contain the rules about the passive construction of Causal verbs:—

गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम् ।
बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मकाणां निजेच्छया ।
प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः ॥

प्रियया विश्लिष्टः—Words implying union or separation are generally construed with the Instrumental. *E. g.* प्रियया संगमो वियोगो वा । भीषयते, भापयते and स्मापयते are used when the subject of these verbs (*i. e.* the agent) is itself the source of fear or astonishment; भाययति and स्माययति are used when the fear or astonishment is due not to the agent but to some means employed by the agent. Thus—नागो भापयते or भीषयते । अशरीरिणी वाग् विस्मापयते । रक्षांसि व्याघ्ररूपेण भाययन्ति विस्माययन्ति वा ।प्राव्राजयत्– This is used as the Causal of the Causal of व्रज् with प्र. When the Causal of a Causal is to be formed, no change in the original Causal base is required, the double Causal being inferred from the construction of the sentence. Thus—रामो वनं प्रव्रजति । दशरथो रामं वनं प्रव्राजयति । कैकेयी दशरथेन रामं वनं प्रव्राजयति ॥ *Pass.* कैकेय्या दशरथेन रामो वनं प्रव्राजितः॥कामम् is used to express 'unwilling consent' and is followed by तु or तथापि. कामं तु may, therefore, be translated by 'Although-still,' 'granting that—yet,' &c. "Although I do not remember the daughter of the sage, whom I have repudiated, to be my wife, still my heart which is so very sad (since the repudiation) convinces me, as it were (that she is really my wife)." बलवत् is an adverb modifying दूयमानम् । रूक्षाणि (वचांसि)=Harsh words. *To allow the poets &c.*—प्रवेशय

कवीन् or प्रवेश्यतां कवय इति। *Playfully* सलीलम् or लीलया। दोहय—The root दुह् 'to milk' governs two Accusatives and its Causal does the same. *E. g.* स गोपैर्धेनूः पयोऽदोहयत्। *I have now repaid a heavy debt*–प्रत्यर्पितं मयाद्य महदृणम्। *By putting them into difficulties*—व्यसनेषु or संकटेषु पातयित्वा। *The friendship &c.*—Cf. वर्धमानो महान् स्नेहः सिंहवृषभयोर्वने। पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बूकेन विनाशितः॥

VOCABULARY I.

अध्यापय (*Caus.* of इ with अधि) To teach.

अन्तेवासिन् *m.* pupil.

अन्धकार *m.* Darkness.

अपकृत *n.* Harm, injury.

अप्सरस् *f.* A celestial nymph.

अभिवादय (*Caus. of* वद् with अभि) To salute, to greet.

अशरीरिन् *adj.* (०णी *f.*) Not proceeding from anybody, incorporeal.

आयस *adj.* (०सी *f.*)Made of iron.

आश्वासय (*Caus.*of श्वस् with आ) To assure, to console.

इन्दीवर *n.* A blue lotus.

उद्वाहय (*Caus.* of वह् with उद्) To cause one to marry.

उद्वेजय (*Caus.* of विज् with उद्) To frighten, to afflict

कामम् *Indecl.* Admitting that, although.

कालिन्दी *f.* The river Jumna.

कालिय *m.* the name of a snake.

कोकिल *m.* (०ला *f.*) The cuckoo.

कोशाधिकारिन् *m.* An officer in charge of the treasury, a treasurer.

क्लेदय (*Caus.* of क्लिद् 4 P.) To make wet, to wet.

क्ष्मा *f.* The earth.

गोप *m.* (०पी *f.*) A cowherd.

ग्लपय (*Caus.* of ग्लै 1. P.) To cause languor or exhaustion.

घर्मार्त *adj.* Suffering from heat, (from घर्म *m.* heat and आर्त *adj.* affected with.)

घूर्णय *Caus.* of घूर्ण् 6. P.) To cause to shake or whirl.

चर् *vt.* To practise.

चराचर *adj.* The moveable and the immoveable, *i.e.*, the living and the inanimate (bodies). *n.* The world.

जम्बूक *m.* A jackal.

जीमूत *m.* A cloud.

तनय *m.* (०या *f.*) A son.

तापय (*Caus.* of तप्) To heat, to scorch (also with सम्).

तारय (*Caus.* of तॄ) To save; with प्र to deceive, to cheat.

ताल (or करताल) *m.* The clapping of hands to show musical time.

दरी *f.* A valley, a cave.

दवाग्नि *m.* A forest conflagration.

दिश् *vt.* With प्रति and आ To reject, to repulse.

दुःखित *adj.*Miserable, unhappy.

दुष्कृतकर्मन् *adj*. One acting wickedly or committing sins.

दू *vi*. (दूयते 4. A.) To suffer pain, to be pained or sad.

दौवारिक } *m*. A door-keeper.
द्वाःस्थ }

धर्मपत्नी *f*. A lawful wife.

धर्मपर *adj*. Righteous.

नमय (*Caus*. of नम्) To cause to bend. With परि To change, develop, to ripen.

निदाघ *m*. The summer.

नियति *f*. Fate, destiny.

नियमित *pp. adj*. Employed, put to the task of. Controlled.

निर्माण *n*. Creation, making.

निर्वापय (*Caus*. of वा 2. P. with निर्) To put out, to extinguish.

निवेशय (*Caus*. of विश् with नि) To place, to put on.

पङ्कज *n*. A lotus.

परिग्रह *m*. A wife.

परिजन *m*. A servant.

परिताप *m*. Heat, pain.

परिवर्धित *pp. adj*. Increased.

पाठ *m*. A lesson, study, reciting.

पादप *m*. A tree.

पिशुन *adj*. Wicked.

पुरोधस् *m*. A family-priest.

प्रकाशय (*Caus*. of काश् 1. A. with प्र) To illuminate. To reveal, to make known.

प्रत्यर्पय (*Caus*. of ऋ with प्रति) To repay, to return.

प्रत्यादिष्ट *pp. adj*. Repudiated.

प्रत्यायय (*Caus*. of इ with प्रति) To convince, to assure.

प्रव्राजय (*Caus*. of व्रज् with प्र) To expel, to exile.

प्रेषय (*Caus*. of इष् 4. P. with प्र) To send.

बन्दीकृत *pp. adj*. Confined, imprisoned.

बलवत् *adv*. Powerfully, exceedingly.

भावय (*Caus*. of भू) With सम् To honour, to consider, to guess.

भिक्षाटन *n*. Going about for alms.

भीमरव *m*. A terrible or fearful cry or noise.

मदिरा *f*. Wine or liquor.

मीलय (*Caus*. of मील् 1. P.) With उद् To cause to open. With नि To cause to shut.

मृष् *vt*. (मृष्यति—ते 4. U.; मर्षयति—ते 10. U.) To beat, to suffer, to forgive.

यक्ष *m*. (°क्षी *f*.) A kind of demi-gods.

यापय (*Caus*. of या) To pass.

रक्षस् *n*. A demon.

रज्जु *f*. A rope.

रथ *m*. A chariot.

रूक्ष *adj*. Rough, harsh, cruel.

लेख *m*. A letter.

लीला *f*. Sport, play.

वर *m*. A bridegroom.

वसन्त *m*. The spring.

वाचय (*Caus*. of वच्) To read.

वासस् *n*. A garment.

विकासय (*Caus.* of कस् 1. P. with वि) To cause to open.
विराव *m.* Cooling, warbling.
विश्लेषित *pp. adj.* Separated.
विस्रंसय (*Caus.* of स्रंस् with वि) To cause to drop down, to move away or remove.
वृष्टि *f.* A shower.
शकुन्तला *f.* Name of a woman.
शमय (*Caus.* of शम्) To calm, to allay, to remove.
शिव *m.* The god S'iva.
शील *n.* Good disposition.
शोषय (*Caus.* of शुष्) To make dry, to dry up.
श्वापद *m.* A beast (of prey).
संश्रित *pp. adj.* Those who have taken resort to, seeking shelter.
संगमय (*Caus.* of गम् with सम्) To unite.
संगीत *n.* Music.
सभा *f.* The court.
समीर *m.* Wind.
स्खलय (*Caus.* of स्खल् 1. P.) To cause to stumble.
स्मारय (*Caus.* of स्मृ) To remind, to call to mind. With वि To cause to forget.
हारय (*Caus.* of हृ) To cause to carry, to send.
ह्रेपय (*Caus.* of ह्री) To put to shame.

LESSON II.

COMPOUNDS.

GENERAL.

7. Compounds are formed by joining two or more words to express various relations. These relations may exist between the components themselves or between the components and other objects. There are six kinds of compounds, viz., Tatpurusha, Karmadhâraya, Dvigu, Bahuvríhi, Dvandva and Avyayíbhâva. Of these, Karmadhâraya and Dvigu are merely varieties of Tatpurusha.

N. B.—In order to understand the relations of components to one another or to other words, students should make themselves thoroughly familiar with the components as regards their meanings, genders, numbers, declension &c.

8. All kinds of words (except finite verbs, conjunctions and interjections) may take part, as members in a compound. A Dvandva compound may be formed by joining together any

number of declinable words of the same kind. But in other kinds of compounds, only two words can be joined at a time, although under certain rare circumstances the joining of more than two words at the same time is permitted. A compound when formed may be treated as a simple word, and may as a whole become a member of another compound, and this process may be carried on to any extent.

9. In compounds preceding members always stand in their crude form (the *Pada* base being considered the crude form of words ending in consonants) and are joined with the succeeding members according to the rules of External *Sandhi*. *E. g.*

कर्मन् + गति=कर्मगतिः (कर्मणो गतिः) ।
विद्वस् + रत्न=विद्वद्रत्नम् (विद्वत्सु रत्नमिव) ।
प्रावृष् + समय = प्रावृट्समयः (प्रावृषः समयः) ।
पितृ + ऋण=पितृणम् (पितॄणामृणम्) ।
आशिस् + वचन=आशीर्वचनम् (आशिषो वचनम्) ।
श्वेत + अम्बर=श्वेताम्बरम् (श्वेतं च तदम्बरं च) ।
राजन् + ऋषि=राजर्षिः (राजा चासावृषिश्च or राजा ऋषिरिव) ।
उपानह्+गूढ=उपानद्गूढौ (उपानद्भ्यां गूढौ) ।
दिश् + अम्बर=दिगम्बर : (दिशोऽम्बरं यस्य) ।
तपस् + धन=तपोधनः (तप एव धनं यस्य)
वाच्+अर्थ=वागर्थौ (वाक्चार्थश्च) ।
भीम+अर्जुन=भीमार्जुनौ (भीमश्चार्जुनश्च) ।
अधि + आत्मन्=अध्यात्मम् (आत्मनीति) ।

N. B.—In dissolving a compound, the preceding member is generally given its proper case-termination, and where necessary, words are added to express the relation of the members to one another or to other words.

2. TATPURUSHA OR INFLECTIONAL DETERMINATIVE COMPOUNDS.

10. A Tatpurusha compound consists of two members, the second of which is the *principal* and the first *subordinate* to it. The sense of the compound is that of the principal member as determined or modified by the subordinate one. The

principal member may be a noun, an adjective, or an adverb. When it is a noun, the number and gender of the compound are the same as those of this noun.

The subordinate member is either a noun or an indeclinable. When it is a noun, it receives in dissolution the termination of any oblique case to denote its relation to the principal member.

11. As there are six oblique cases from the Acc. to the Loc. they give rise to six varieties of Tatpurusha compounds.

(1) The subordinate member is put in the Acc. case when the principal member is one of the following words (which are all adjectives) or their synonyms :—

श्रित, अतीत, पतित, गत, अत्यस्त, प्राप्त* and आपन्न.*

श्रित, गत=Resorting to, gone to &c.

अतीत, अत्यस्त=Passing or crossing over or beyond.

पतित=Fallen to. प्राप्त*=Reaching or getting to.

आपन्न*=Reduced to, suffering from.

EX. कृष्णश्रितः=कृष्णं श्रितः । दुःखातीतः=दुःखमतीतः ।
नरकपतितः=नरकं पतितः । तरङ्गात्यस्तः=तरङ्गानत्यस्तः ।
ग्रामगतः=ग्रामं गतः । जीविकाप्राप्तः or प्राप्तजीविकः=जीविकां प्राप्तः ।
मोहापन्नः or आपन्नमोहः=मोहमापन्नः ।

The subordinate member is also put in the Accusative when it forms the object of the principal or when it denotes a period of time for which any state denoted by the principal lasts. *E. g.* अन्नबुभुक्षुः=अन्नं बुभुक्षुः । मुहूर्तसुखम्=मुहूर्तं सुखम् । वर्षभोग्यः । इ० ।

(2) The subordinate member is put in the Instr. case when it denotes the agent, the instrument, or the means of that which is signified by the principal member. *E. g.* हरित्रातः=हरिणा त्रातः । वज्रभिन्नः=वज्रेण भिन्नः । शस्त्रव्रणः=शस्त्रेण व्रणः । धान्यार्थः=धान्येन (कृतो लब्धो वा) अर्थः (wealth obtained by means of grain).

When the pincipal member is one of the following, the subordinate member is put in the Instrumental :—

* These words though principal may be placed first, the compound remaining an adjective as it would otherwise be.

पूर्व (preceding by), अवर (following after), सदृश, सम, ऊन (less by), कलह, निपुण (full of, possessed of), मिश्र, श्लक्ष्ण (amiable), अधिक and similar other words.

EX. मासपूर्वः = मासेन पूर्वः (Preceding by one month). मासावरः = मासेनावरः (following after or younger by one month). मातृसदृशः=मात्रा सदृशः। एकोना (विंशतिः) =एकेनोना। वाक्कलहः= वाचा कलहः। आचारनिपुणः, °श्लक्ष्णः = आचारेण निपुणः or श्लक्ष्णः। लवणमिश्रः=लवणेन मिश्रः। एकाधिकम्=एकेनाधिकम्। इ०।

N. B. 'अक्ष्णा काणः' No compound is possible here, as the eye is not the agent, instrument or means of blindness.

(3) The subordinate member is put in the Dat. case when the principal member denotes the material of what is signified by the subordinate one; as also when the subordinate member is followed by अर्थ (intended for), बलि, हित *adj.* (wholesome to), सुख *adj.* (agreeable to), and रक्षित *adj.* (preserved for). *E. g.*

उपानचर्म=उपानहे चर्म। ओदनशालयः। कुण्डलहिरण्यम्। इ०। द्विजार्थः *adj.*=द्विजायायं (चरुः) (rice intended for a Brahmana)। द्विजार्था=द्विजायेयं (दक्षिणा)। द्विजार्थम्=द्विजायेदं (पयः)। देवबलिः=देवेभ्यो बलिः। गोहितम्=गवे हितम्। नेत्रसुखम्=नेत्राभ्यां सुखम्। यज्ञरक्षितः (पशुः)=यज्ञाय रक्षितः।

N. B.—'रन्धनाय स्थाली' No compound is possible here, because 'a vessel' is not the material of 'cooking.'

(4) The subordinate member receives the Ablative, when it denotes the source of fear or is followed by अपेत, अपोढ, मुक्त, पतित *fig.* (fallen from), अपत्रस्त and इतर, or the synonyms of these. *E. g.*

व्याघ्रभयम्=व्याघ्राद्भयम्। सुखापेतः। गृहापोढः (carried away from home)। हस्तमुक्तः। स्वर्गपतितः। तरङ्गापत्रस्तः (afraid of waves), घनेतरत् (other than solid or thick), &c.

N. B.—'प्रासादात्पतितः' No compound takes place here, because 'the fall' is actual and not figurative.

(5) The subordinate member receives the Locative when it denotes time or place of an action, or when it is followed by words meaning cleverness, skill, &c. The most important of the latter are:—शौण्ड, धूर्त, कितव, प्रवीण, पटु, पण्डित, कुशल, चपल, निपुण, &c. *E. g.*

अवसरप्राप्तः=अवसरे प्राप्तः। आसनस्थितः=आसने स्थितः। नरश्रेष्ठः। अक्षशौण्डः। पुरुषोत्तमः। कार्यकुशलः। इ०।

The word अधि is changed to अधीन when it stands as the principal member in a Tatpurusha compound, and governs the Locative. *E. g.*

राजाधीनः=राज्ञि अधि (dependent on the king).

(6) The subordinate member receives the Genitive when it denotes any relation to the principal not expressible by the other cases, as mentioned above. *E. g.*

राजपुरुषः=राज्ञः पुरुषः। मूर्खशतम्=मूर्खाणां शतम्। गिरिनदी=गिरेर्नदी। अश्वमुखम्=अश्वस्य मुखम्। उपलशकलम्। देशविभागः। पुत्रजन्म। भोजनवेला। तदुपरि=तस्योपरि। त्वत्कृते=तवकृते। इ०।

When पूर्व, अपर, अधर, उत्तर (and sometimes अर्ध and मध्य), used as Neuter nouns denoting parts, form the principal member of a Genitive Tatpurusha, they are placed first and the subordinate member which denotes the whole stands second, the compound having the gender and number of the latter. *E.g.*

पूर्वकायः=कायस्य पूर्वम् (the forepart of the body), मध्यदेशः or देशमध्यम्=देशस्य मध्यम्। अर्धदिनम् or दिनार्धम्=दिनस्यार्धम्। इ०।

A word denoting an occurrence is compounded with another denoting time which has elapsed since the occurrence. This compound, called Gen. Tatpurusha, is adjectival. *E. g.*

मासजातः=मासो जातस्यास्य। संवत्सरमृतः। इ०।

12. A Tatpurusha compound may be formed in which the first member is an adverb or an indeclinable particle. *E. g.*

बहिर्गतः। स्वयंकृतम्। सामिकृतम् (divided into two)। ईषत्पिङ्गलः (slightly tawny)। विनाकृतः (separated from)। एवंस्थितः। सुरक्षितम्। तत्रगतः। चिरदृष्टा। भृशदुःखितः। इ०।

13. When the negative particle अ or अन् is the first member of a Tatpurusha compound, it is called नञ्तत्पुरुष. *E. g.*

अब्राह्मणः=न ब्राह्मणः (not a Bráhma*n*a)। अमित्रः=न मित्रम्। असुरः। अनश्वः। अप्रियम्। अचिरात्। इ०।

EXERCISE II.

मारीचो हेमहरिणरूपेण सीतायाश्चित्तं व्यलोभयत्। राज्ञा गृहीतं विहंगं वीक्ष्य तदन्ये विहगा वृक्षशाखाभ्य उदडयन्त। नैव विद्यासमं शरीरभूषणं पुरुषाणामतो

विद्यामुपार्जयध्वम् । कुरुपतिना पाण्डवेभ्यः संदिष्टं न वो ग्रामार्धमपि प्रयच्छामि कुतोऽर्धराज्यमिति। सुहृद्गतां वार्तां त्वन्मुखाच्छ्रोतुमिच्छामः ।

किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहतामग्रेसरः केसरी ।
पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः ।
अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।
किं त्वं पदैर्मम पदानि विशेषयन्ती
व्यालीव यासि पतगेन्द्रभयाभिभूता ।
यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम्
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥
अकृत्वा परसंतापमगत्वा खलनम्रताम् ।
अनुत्सृज्य सतां वर्त्म यत्स्वल्पमपि तद्बहु ॥
विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥
इक्ष्वाकुवंशोऽभिमतः प्रजानां जातं च दैवाद्वचनीयबीजम् ।
यच्चाद्भुतं कर्म विशुद्धिकाले प्रत्येतु कस्तच्छ्रुवि दूरवृत्तम् ॥
जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥

When he saw his son *exposed to peril*, he went to *his assistance.*

There, O cloud, you should frighten *the celestial damsels, engaged in sports*, with thunders *dreadful to hear.*

Without hearing the words *uttered by him*, she shut the *door of her house* and went her way.

Bring me water *for bath* and Darbha grass for *religious rites*.

Overcome by the fear of demons the sages left the *performance of austerities* in *holy forests.*

Your brother must have by this time gone home *without coming* here.

The best of clouds, intent on doing good to others, communicated that message to *Yaksha's wife.*

Blind through drunkenness they did not listen to my request *reduced to misery* (as I was).

Where is the ring you have got ? It is *not seen before* by us.

NOTES—संदिष्टम् (used impersonally)—A message was sent to. पर्यायपीतस्य &c.—The waning of the moon in the dark half of a lunar month is supposed to be due to her being drunk up by the gods. इक्ष्वाकुवंशोऽभिमतः प्रजानां &c.—In this stanza the च in the first line means 'on the one hand' and the च in the second 'on the other hand.' अभिमतः प्रजानां—is favourite of or respected by the people, (the past participle अभिमत being used in the sense of the Present tense and construed with the Gen.). अद्भुतं कर्म=वह्नौ विशुद्धिः *Cf.* घोरं लोके विततमयशो या च वह्नौ-विशुद्धिर्लंकाद्वीपे कथमिव जनस्तामिह श्रद्दधातु। *Exposed to peril*—प्राप्तजीवितसंशय *adj.*। *The celestial damsels*-सुरयुवतयः। *Dreadful to hear*—श्रुतिपरुष *adj.*। *Without hearing*—अश्रुत्वा। *For bath*—स्नानार्थ *adj.*। *For religious rites*—क्रियार्थ *adj.*। *In holy forests*—तपोवनेषु। *Must have gone &c.*—गृहं गन्तव्यम्। *Without coming here*—अत्रानागत्य। *The best of clouds*—जलधरवरः। *Intent on doing good &c.*-परहितरतः। *Reduced to misery*—दुःखापन्न *adj.*। *Not seen before*—अदृष्टपूर्व *adj.*।

VOCABULARY II.

अखिल *adj.* Whole, entire.

अग्रेसर *adj.* The foremost.

अङ्गुलीय *n.* A ring.

अन्ध *adj.* Blind.

अभिमत *adj.* Favourite of, approved of.

अभिरुचि *f.* Taste, liking.

अभ्युदय *m.* Prosperity.

अर्ज् *vt.* (अर्जयति-ते 10. U.) To earn. With उप To acquire.

अर्ध *n.* A half.

आसक्त *pp. adj.* Engaged in, intent on.

इ *vt.* With प्रति To believe in.

इक्ष्वाकु *m.* Name of a king of the solar race.

कला *f.* A digit. An art.

कुरु *m. pl.* Name of a country.

कृ *vt.* With अपा To remove.

केसरिन् *m.* A lion.

क्रिया *f.* An action, a religious rite.

क्षय *m.* Decrease, waning.

क्षमा *f.* Forgiveness.

उन्नति *f.* Rise, elevation.

गन्तव्य *poten. parti. adj.* of गम्.

गर्जित *n.* A thunder.

जलधर *m.* A cloud.

जाड्य *n.* Dulness, stupidity.

जीर्ण *pp. adj.* Decayed, worn out, old.

तृण *n.* Grass.

तेजस् *n.* Light, lustre.

दिश् *vt.* (6.P.) To point a way to.

दृष्टपूर्व *adj.* Seen before.

दैव *n.* Destiny, fate.
धा *vt.* With पि or अपि To shut.
नम्र *adj.* Humble.
पतंग *m.* A bird.
परुष *adj.* Harsh.
प्रकृतिसिद्ध *adj.* Natural.
प्रसादय (*caus.* of सद् with प्र) To please, to propitiate.
प्रार्थन *n.* A request.
बीज *n.* Seed.
भास् *vi.* (भासते 1. A.) To shine.
मद *m.* Drunkenness.
मान *m.* Honour, respect.
मामक *adj.* (०मिका *f.*) Mine.
मारीच *m.* Name of a demon.
वंश *m.* A race, a line.
वचनीय *n.* Reproach, censure.
वर *adj.* The best.
वाक्पटु *adj.* Clever in speech, eloquent.
विद्या *f.* Learning.
विपद् *f.* Adversity.
विलोभय (*caus.* of लुभ् with वि) To allure, to tempt.
विशेषय (*caus.* of शिष् with वि) To exceed, to surpass.
वृत्त *pp. adj.* Happened.
वृद्धि *f.* Increase, waxing.
व्यसन *n.* Attachment, application, misfortune.
व्याल *m.* (०ली *f.*) A serpent.
श्रुति *f.* Hearing. The ear. The Veda.
श्लाघ्य *adj.* Praiseworthy.
संशय *m.* Peril, danger, doubt.
संगति *f.* Company.
सदस् *n.* An assembly.
सन्ताप *m.* Affliction, pain.
सन्दिष्ट *pp. adj.* Communicated, sent as a message.
सन्देश *m.* Message.
सुर *m.* A god.
हिमांशु *m.* The moon.
हेमहरिण *m.* A golden deer.

LESSON III.

COMPOUNDS (*Continued*).

KARMADHA'RAYA or APPOSITIONAL DETERMINATIVE COMPOUND and DVIGU.

14. The Karmadhâraya compound, like the Tatpurush, consists of two members the second of which is generally the principal and the first subordinate. The subordinate member is generally an adjective or a noun in apposition. It is the characteristic of a Karmadhâraya that when the compound is dissolved both the members of it stand in the same case *i. e.* the Nominative.

This compound is possible in the following cases :—

(1) The first member may be an adjective and the second a noun qualified by it. *E. g.*

कृष्णसर्पः, ०र्पौ, ०र्पाः=कृष्णश्चासौ सर्पश्च, कृष्णौ च तौ सर्पौ च, कृष्णाश्च ते सर्पाश्च । रक्तलता, ०ते, ०ताः = रक्ता चासौ लता च, रक्ते च ते लते च, रक्ताश्च ता लताश्च । नीलोत्पलम्, ०ले, ०लानि = नीलं च तदुत्पलं च, नीले च ते उत्पले च, नीलानि च तान्युत्पलानि च । शुक्लपक्षः । श्वेताम्बरे । *महापुरुषः । *महाशैलः । इ० ।

The adjective may in some cases stand second and the noun be placed first. *E. g.*

नराधमः=अधमो नरः । वीरैकः or एकवीरः=एको वीरः । तापसवृद्धः or वृद्धतापसः = वृद्धस्तापसः । छात्रव्यंसकः=व्यंसकश्छात्रः । क्षत्रियापसदः= अपसदः क्षत्रियः । पुत्रकृतकः or कृतकपुत्रः । इ० ।

The word अन्तर meaning 'another' stands second in a Karmadhâraya and the compound is always Neuter. *E. g.*

राजान्तरम्=अन्यो राजा । भाषान्तरम्=अन्या भाषा । कार्यान्तरम्=अन्यत्कार्यम् । देशान्तरम् । ग्रामान्तरम् । इ० ।

(2) The first member may be a noun denoting the *standard of comparison* (उपमान) and the second an adjective indicating the *common quality* (साधर्म्य). *E. g.*

घनश्यामः = घन इव श्यामः । फेनधवलः । लोध्रपाण्डु । उत्पलकोमलम् । इ० ।

(3) The first member may also be a noun denoting the *object of comparison* (उपमेय) and the second a noun denoting the *standard of comparison* (उपमान). *E. g.*

मुखचन्द्रः=मुखं चन्द्र इव (the moon-like face) । राजर्षिः=राजा ऋषिरिव (a sage-like king) । नेत्रकमलम् । दुःखाग्निः । भवसागरः । पुरुषव्याघ्रः । इ० ।

(*N. B.* The words व्याघ्र, पुंगव, ऋषभ, कुञ्जर, सिंह, शार्दूल, नाग and others standing at the end of a Karmadhâraya compound signify 'excellent,' 'best,' 'powerful,' &c.)

When the above-mentioned compounds do not involve comparison (उपमा) but a metaphor (रूपक), they are dissolved

---

* The adjective महत् is changed to महा when it is the *first* member of a Karmadhâraya or a Bahuvrîhi compound.

thus:—मुखमेव चन्द्रः । राजैव ऋषिः । नेत्रमेव कमलम् । दुःखमेवाग्निः । भव एव सागरः । पुरुष एव व्याघ्रः । इ० ।

(4) Both the members of a Karmadháraya may be adjectives qualifying one and the same noun. *E. g.*
कृष्णसारङ्गः=कृष्णश्चासौ सारंगश्च । कृताकृतम्=कृतं च तदकृतं च (done and not done *i. e.* badly done) । इ० ।

Two past participles, one denoting a previous action and the other a subsequent action may form a Karmadháraya. *E. g.* स्नातानुलिप्तः=पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः । गृहीतप्रतिमुक्तः । पीतप्रतिबद्धः । इ० ।

15. (*a*) Indeclinables having the sense of adjectives may be used as first members of Karmadháraya compounds. *E. g.* नानाविद्याः=अनेका विद्याः (various lores), उच्चैः पदम्=उन्नतं पदम् (an elevated position), अन्तरात्मा, अधोभुवनम्, बहिरिन्द्रियम्, पुरोवातः, पृथग्जनः, नीचैर्गिरिः, मिथ्यापवादः, वृथाश्रमः, *&c.*

(*b*) A few particles are used in an adjectival sense to form the first member of a Karmadháraya compound:—

कु, का, कद्, किम्=कुत्सित 'bad'; सु=शोभन, साधु, सम्यक् 'good', 'well'; दुस्=दुष्ट, निन्दित 'bad', 'spoiled'.

कुपुरुषः=कुत्सितः पुरुषः । कापुरुषः । कदश्वः । किंसखा । इ० ।
सुपुरुषः=शोभनः पुरुषः । सुगन्धः । सुमार्गः । सुकृतम् । इ० ।
दुर्नीतिः=दुष्टा नीतिः । दुष्कर्म=निन्दितं कर्म । दुर्जनः । इ० ।

16. A Dvigu compound is really a variety of the Karmadháraya, differing from it only in two respects, *viz.*, (1) that its subordinate member is a numeral adjective and (2) the compound denotes an aggregate of the number, and as such is primarily singular, being declined in the Neuter or Feminine (in which last case the suffix ई is added). *E. g.*

त्रिभुवनम्=त्रयाणां भुवनानां समाहारः ।
त्रिलोकी=त्रयाणां लोकानां समाहारः ।

Similarly चतुर्युगम्, दशकुमारम् or दशकुमारी (collection of ten youths).

17. The following rules regarding changes of final syllables apply to Tatpurusha, Karmadháraya and Dvigu compounds:—

(*a*) सखि is changed to सख. *E. g.* कृष्णसखः । प्रियसखः । इ० ।

(*b*) राजन् is changed to राज. *E. g.* वङ्गराजः । महाराजः । इ० ।

(*c*) अहन् is changed to अह (*m.*). *E. g.* उत्तमाहः । सप्ताहः (an aggregate of seven days). But it is changed to अह्न (*m.*) after indeclinables, सर्व and words denoting parts of the day. *E. g.* प्राह्णः ।सायाह्नः । सर्वाह्णः । मध्याह्नः । इ० ।

(*d*) पथिन् is changed to पथ (*m.*). *E. g.* राजपथः । धर्मपथः । इ० । When it stands at the end of a Dvigu, it is changed to पथ (*n.*), as also when preceded by indeclinables. *E. g.* त्रिपथम् । कापथम् । विपथम् । इ० ।

(*e*) रात्रि is changed to रात्र (*n.*) after numerals, and रात्र (*m.*) after indeclinables and words denoting parts of the night and after सर्व and पुण्य. *E. g.* द्विरात्रम् । सर्वरात्रः । मध्यरात्रः । पूर्वरात्रः । पुण्यरात्रः । इ० ।

(*f*) गो is changed to गव (गवी *f.*). *E. g.* परमगवः । पञ्चगवम् । (Dvi.)

(*g*) नौ is changed to नाव (*n.*) after अर्ध and in Dvigu. *E. g.* अर्धनावम् । द्विनावम् ।

N. B.—The changes mentioned above do not take place after सु, अति, किम् and अ. *E. g.* सुराजा, किंराजा, अराजा, किंसखा, अपन्थाः (or अपथं *n.*), सुपन्थाः । इ० ।

EXERCISE III.

त्रिलोकीप्रथिता राजशार्दूलाः समरमपास्यान्यतो न प्रयान्ति मृत्योर्भयात्। दुःखाग्निसंतप्तस्यास्य जनस्य शीतलवारिधारा शान्तये न भवति। तेनैव दीपदर्शितेन गूढपथेन गत्वा मध्यरात्रे वासगृहं प्रविष्टोऽसौ विश्रब्धसुप्तं तं दुरात्मानं न्यगृह्णात् । उज्जयिन्यां दशाहमुषित्वा परमेश्वरं महाकालमाराध्य भूपतिरयोध्यां न्यवर्तत । श्राद्धस्य पूर्वाह्णादपराह्णो विशिष्यते । गृहीतप्रतिमुक्तस्य मालवराजस्य रघुणा श्रीरपाह्रियत न तु मेदिनी । देशान्तरादुज्जयिनीं गतान्पथिकान्प्राचीनाख्यायिकाभिस्तत्रस्थो जनो रमयति स्म ।

आपृच्छस्व प्रियसखममुं तुङ्गमालिङ्ग्य शैले ।
वन्द्यैः पुंसां रघुपतिपदैरङ्कितं मेखलासु ।
न पृथग्जनवच्छुचो वशं वशिनामुत्तम गन्तुमर्हसि ।
संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।

आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥
पात्रविशेषन्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः ।
जलमिव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥
स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिपं हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः ।
यावत्स्वस्थमिदं कलेवरगृहं यावच्च दूरे जरा
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ।
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्
प्रोद्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥
तत्रागारं धनपतिगृहानुत्तरेणास्मदीयं
दूराल्लक्ष्यं सुरपतिधनुश्चारुणा तोरणेन ।
यस्योद्याने कृतकतनयो वर्धितः कान्तया मे
हस्तप्राप्यस्तबकनमितो बालमन्दारवृक्षः ॥

Waves *as big as mountains* were seen in the turbulent water of the *salt ocean.*

One should stay for *three nights* at a *holy place.*

The wood-cutter felled down all *the tall trees* in that *dense forest.*

The great king obtained the *way to heaven* by these *meritorious deeds.*

Will Ráma accept the sovereignty of the earth *enjoyed and left* by Bharata?

The *sage-like king* has been unwell since the day on which he returned from the hermitage of Kanva.

Having narrated *various stories* in the *first part of the night,* they set out to *another village* in the *latter part.*

You hurry, O cloud, with *deep and pleasant* sounds, *crowds of fatigued travellers, eager to comfort their beloved ones.*

He performed two sacrifices, the one *in ten* and the other *in twelve days.*

NOTES:—शान्तये न भवति—See footnote on page 70 of the F. S. C. विशिष्यते—See Art. 58 of the S. S. C. part 1. आपृच्छस्व—The root प्रच्छ् with आ is Atm. and means 'to take leave of,' 'to bid farewell to.' पात्रविशेषन्यस्तं—Placed in or imparted to an excellent material. गुणान्तरं—A higher merit or

excellence. हितान्न (हितात्+न) &c.—From a friend or wellwisher. (One who does not listen to *i. e.* receive advice from a friendly adviser). प्रोद्दीप्ते भवने तु &c.—An excellent advice to those who do things at the eleventh hour. उत्तरेण—When words expressing direction ending in एन are used, they are construed with the Acc. or Gen. of the place with respect to which the direction is shown; thus उत्तरेण or दक्षिणेन गृहान् गृहाणां वा=To the North, South, &c. of the large house. *The salt ocean*—लवणाम्भोधिः । *Turbulent.*—क्षुब्ध *adj.* । *A holy place*—पुण्यक्षेत्रम् । *Dense forest*—निबिडारण्यम् । *Enjoyed and left*—भुक्तोत्सृष्ट *adj.* । *The first part of the night*—पूर्वरात्रः । *The latter part*—अपररात्रः । *Deep and pleasant*—मन्द्रस्निग्ध *adj.* । *Crowds of fatigued travellers*—श्रान्तपथिकवृन्दानि । *In ten* (days)—दशाहेन । Words expressive of time or place are used in the Instrumental when completion of the thing desired is meant to be expressed.

VOCABULARY III.

अगार *n.* A house.
अङ्कित *pp. adj.* Marked.
अधिप *m.* A king.
अन्यतः *Indecl.* Elsewhere.
अपर *n.* The latter part.
अप्रतिहत *adj.* Unimpaired, unmarred.
अस् *vt.* With अप To leave, to abandon.
अस्मदीय *adj.* Our.
आख्यायिका *f.* A story.
आधातृ *m.* One who imparts.
आराधय (*Caus.* of राध् with आ) To propitiate, to please.
आश्वासन *n.* Consoling, cheering up.
उज्जयिनी *f.* Name of a city in Malva.
उत्तरेण *Indecl.* To the north of.
उत्सुक *adj.* Eager.
उत्सृष्ट *pp. adj.* Left.
उषित्वा *Ger.* of वस् To dwell.
कर्कश *adj.* Harsh.
कलेवर *n.* The body.
कान्त *m.* (०न्ता *f.*) Beloved one.
काष्ठच्छिद् *m.* A wood-cutter.
कीदृश *adj.* Of what sort?
कृतक *adj.* (०तिका *f.*) Adopted.
खनन *n.* Digging.
गूढ *pp. adj.* Concealed, hidden.
गृह *m. pl.* A large house.
ग्रह् *vt.* With नि To seize, to punish.
चारु *adj.* Beautiful, fine.
तत्रस्थ *adj.* Thereof.
तावत् *Indecl.* So long.
तुङ्ग *adj.* Lofty.
तोरण *n.* An archway.

त्वरय (*Caus.* of त्वर् 1. A.) To hurry.

दर्शित *pp. adj*. Shown.

धनपति *m*. The god of wealth.

नमित *pp. adj*. Bent, weighed down.

निबिड *adj*. Dense, thick.

पयोद *m*. A cloud.

परम *adj*. Great.

पात्र *n*. A vessel, a fit person.

पूर्व *n*. The first part.

पृथग्जन *m*. A mean person, a fool.

प्रतिमुक्त *pp. adj*. Released.

प्रत्युद्यम *m*. Exertion, effort.

प्रथित *pp. adj*. Celebrated.

प्राचीन *adj*. Old, ancient.

प्राप्य *adj*. Within reach.

प्रोद्दीप्त *pp. adj*. Blazing, on fire.

बाल *adj*. Young.

भवन *n*. A house.

भुक्त *pp. adj*. Enjoyed.

मध्य *n*. The middle part.

मन्दार *m*. A kind of tree.

मन्द्र *adj*. Deep.

महाकाल *m*. Name of S'iva.

मालव *m. pl*. Name of a country.

मुक्ताफल *n*. A pearl.

मेखला *f*. A slope, a side.

मेदिनी *f*. The earth, land.

यावत् *Indecl*. As long as.

रघुपति *m*. Râma, the chief of the Raghus.

रमय (*Caus.* of रम्) To entertain, to give delight to.

लिङ्ग् *vt*. With आ To embrace.

लक्ष्य *adj*. Recognizable, observable.

वन्द्य *adj*. Fit to be worshipped or saluted, adorable.

वर्धित *pp. adj*. Reared.

वशिन् *adj*. Self-controlled, strong-minded.

विशेष *m*. (At the end of a Tatp. compound) Excellent, distinguished, a kind of.

विश्रब्ध *adj*. Confiding. *adv*. Confidingly, securely.

वृन्द *n*. A crowd.

शार्दूल *m*. A tiger.

शिल्प *n*. Art, skill.

शिष् with वि (*pass.*) To be preferred, to be better than.

शुक्ति *f*. A pearl-oyster, an oyster-shell.

श्रु with सम् *vi*. (A.) To listen.

शैल *m*. mountain.

श्राद्ध *n*. A ceremony performed in honour of a deceased ancestor.

संघात *m*. Assemblage, multitude.

समर *n*. Field, battle.

सुरपति *m*. Indra, the lord of the gods.

स्तबक *m*. A cluster or bunch of flowers.

स्वस्थ *adj*. Safe, sound.

LESSON IV.

COMPOUNDS (*Continued*).

BAHUVRÎHI OR ATTRIBUTIVE COMPOUNDS.

18. A Bahuvrihi compound usually consists of two members and is an adjective, the adjectival sense of it being wholly due to the formation of the compound and not to any of the members being an adjective.

It denotes the possession of what is signified by the second member as qualified or modified by the first. As the compound is an adjective, the possession is attributed to the person or thing signified by the noun which the compound qualifies. This noun does not, of course, form any part of the compound itself. The relation between the members of the compound is in most cases the same as that in a Tatpurusha, Karmadhâraya or Dvigu, with this difference that the Bahuvrîhi conveys in addition the idea of possession of what in the other compounds is denoted by the principal member. Thus :—

दीर्घबाहू Karm. (Masc.) Nom. du.)=दीर्घौ बाहू (two long arms).

दीर्घबाहुः Bahu. (*Adj*)=दीर्घौ बाहू यस्य सः (one possessed of long arms, long-armed.)

उष्ट्रमुखम् Tatp. (Neut. Nom. sing.)=उष्ट्रस्य मुखम् ।

उष्ट्रमुखः Bahu. (*Adj.*)=उष्ट्रस्य मुखमिव मुखं यस्य सः (having the face or head like that of a camel, camel-headed.)

त्रिपुरम् Dvigu (Neut. Nom. sing.)=त्रयाणां पुराणां समाहारः ।

त्रिपुरः (दैत्यविशेषः) Bahu. (*adj.* used as a proper noun)=त्रीणि पुराणि यस्य सः (the lord of three cities).

We give below some typical examples of Bahuvrîhi compounds with their dissolution, &c.—

पीताम्बरः = पीतमम्बरं यस्य सः (wearing a yellow garment) । बहुधनः । इ० ।

ऊढरथः = ऊढो रथो येन सः (one that has drawn a chariot) । त्यक्तजीवितः । नियतेन्द्रियः । इ० ।

मेघनादः = मेघस्य नाद इव नादो यस्य सः (thundering like a cloud)। शुकनासः । मृगरूपः । इ० ।

नलाभिधः = नलोऽभिधा यस्य सः (Nala by name, or called Nala)। चित्रग्रीवनामा । राजसंज्ञः । इ० ।

इन्द्रादयः = इन्द्र आदिर्येषां ते (Indra and others) । इन्द्रप्रभृतयः । इन्द्रपुरोगाः । इ० ।

चतुर्भुजः = चत्वारो भुजा यस्य सः (four-armed) । त्रिलोचनः । पंचबाणः । दशमुखः । इ० ।

शतमखः = शतं मखा यस्य सः (one who has performed a hundred sacrifices), सहस्रदीधितिः । विंशतिभुजः । इ० ।

*सुहृदयः = साधु हृदयं यस्य सः (kind-hearted) । कुमतिः । दुर्बुद्धिः ।

एवंविधः = एवं (ईदृशी) विधा यस्य सः (of this kind, such) । द्विविधः = द्वे विधे यस्य सः । त्रिविधः । इ० ।

*नानाविधः = नाना (अनेकाः) विधा यस्य सः । बहुविधः । इ० ।

*उच्चैःशिराः = उच्चैः (उन्नतं) शिरो यस्य सः (having a high head) । अधोमुखः । ऊर्ध्वगतिः । अन्तःसारः । पुरोजन्मा । इ० ।

कमलनयना = कमले इव नयने यस्याः सा (lotus-eyed) । बिम्बाधरा । इन्दुवदना । इ० ।

मानसजन्मा (मदनः) = मानसे जन्म यस्य सः (mind-born, the god of love).

क्रोधपरः = क्रोधः परं यस्य सः (full of wrath) । शोकपरायणा । इ० ।

19 In some Bahuvrîhi compounds, the attributive member is placed the last. *E. g.*

चक्रपाणिः = चक्रं पाणौ यस्य सः (holding a disc in the hand) । दण्डहस्तः । इ० ।

भक्तप्रियः or प्रियभक्तः = भक्तः प्रियो यस्य सः (fond of his devotee).

पीतघृतः or घृतपीतः = पीतं घृतं येन सः ।

अस्याकृष्टः or आकृष्टासिः = आकृष्टोऽसिर्येन सः (with the sword drawn).

20. In dissoliving a Bahuvrîhi compound, the relative pronoun (यद्) used to express the adjectival character of the compound should have the number and gender of the word qualified by the compound, and its case should be Genitive, except when the subordinate member requires any other case. *E. g.*

---

* Compare Art. 15.

श्वेताम्बरः=श्वेतमम्बरं यस्य सः। श्वेताम्बराः=श्वेतान्यम्बराणि येषां ते।
श्वेताम्बरा= „ यस्याः सा। „ = „ यासां ताः।
श्वेताम्बरम्= „ यस्य तत्। श्वेताम्बराणि= „ येषां तानि।
प्राप्तोदकः=प्राप्तमुदकं यं सः (ग्रामः)। ऊढरथः=ऊढो रथो येन सः।
उपहृतपशुः=उपहृतः पशुर्यस्मै सः (रुद्रः)। निर्गतारिः=निर्गता अरयो यस्मात् सः (देशः)। उप्तबीजा=उप्तं बीजं यस्यां सा (भूमिः)।

21. (*a*) The attributive member in some Bahuvrîhi compounds is the negative particle अ or अन्. *E. g.* अकारणम्= अविद्यमानं कारणं यस्य तत् (without any cause)। अमूल्यम्। अनन्तम्। अनश्वः। अनङ्गः। अनादिः। इ०। (These compounds are called नञ्बहुव्रीहि).

(*b*) The particle स or सह may form the first member of a Bahuvrîhi compound and the compound is called सहबहुव्रीहि. *E. g.* सपुत्रः or सहपुत्रः=पुत्रेण सह। सकामः। सदारः। सोदरः or सहोदरः=समानमुदरं यस्य सः। सवर्णः। सपक्षः। इ०।

22. The following compounds are classed as Bahuvrîhi by native grammarians:—

दक्षिणपूर्वा=दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोरन्तरालम् (the south-east)। उत्तरपूर्वा (The North-east)। उपदशाः=दशानां समीपे ये सन्ति (nearly ten)। आसन्नविंशाः=विंशतेरासन्नाः (about twenty)। अदूरत्रिंशाः= त्रिंशतोऽदूराः (not far from thirty)। अधिकचत्वारिंशाः=चत्वारिंशतोऽधिकाः (more than forty)। अधिकसप्तताः (more than seventy)। द्वित्राः=द्वौ वा त्रयो वा (two or three)। त्रिचतुराः (three or four)। पञ्चषाः=पञ्च वा षड्वा। द्विदशाः=द्विरावृत्ता दश (twice ten *i. e.* twenty)। त्रिदशाः (thrice ten *i. e.* thirty)। इ०।

The compounds उपदशाः and others that follow are called संख्याबहुव्रीहि and are always in the plural.

23. Bahuvrhîhi compounds ending in अङ्ग, गात्र, उदर, स्तन, कण्ठ, ओष्ठ, दन्त, मुख, अक्ष (for अक्षि), नासिका, कर्ण, शृङ्ग, and केश (all meaning parts of the body of an animal) change their final अ to ई in forming the Feminine base. *E. g.* सुन्दराङ्गी, (सुन्दराङ्ग *m.*), तनुगात्री, कृशोदरी, चारुकर्णी, तीक्ष्णशृङ्गी, किन्नरकण्ठी, बिम्बोष्ठी*, चन्द्रमुखी, पतितदन्ती, कमलाक्षी, सुकेशी, &c.

---

* The initial ओ of ओष्ठ and ओतु combines with a preceding

24. The following changes of final syllables take place in Bahuvrîhi compounds :—

(*a*) अक्षि is changed to अक्ष. When अक्षि means the eye of an animal, the Feminine base is formed by adding ई, otherwise by आ. *E. g.* कमलाक्षः (°क्षी *f.*). But स्थूलाक्षा वेणुयष्टिः (a bamboo stick with large knots).

(*b*) गन्ध is changed to गन्धि after उत्, सु, सुरभि and पूति. *E. g.* उद्गन्धिः । सुरभिगन्धि । पूतिगन्धि=पूतिः (दुष्टः) गन्धो यस्य तत् (कुसुमम्) । It is also changed to गन्धि after words of comparison. *E. g.* मधुगन्धिः=मधुनो गन्ध इव गन्धो यस्य सः (smelling like honey) । पद्मगन्धि । इ० ।

(*c*) जाया is changed to जानि. *E. g.* उमाजानिः=उमा जाया यस्य सः । लक्ष्मीजानिः । इ० ।

(*d*) दन्त is changed to दत् after सु and numerals intended to show age, (the compound ending in दत् being declined like सत्). *E. g.* सुदन् । सुदती । द्विदन् । द्विदती । But एकदन्तः । पतितदन्ती ।

(*e*) धनुस् is changed to धन्वन्. *E. g.* गाण्डीवधन्वा । सुधन्वा ।

(*f*) धर्म is changed to धर्मन् when preceded by only one word in the same compound. *E. g.* समानधर्मा । सुधर्मा ।

(*g*) पाद is changed to पाद् after numerals, सु and many words of comparison. *E. g.* द्विपाद् (*Fem.* द्विपाद् or द्विपदी), सुपाद् (*Fem.* सुपाद् or सुपदी), व्याघ्रपाद् । इ० ।

(*h*) प्रजा (progeny) and मेधा (intelligence, wisdom) become प्रजस् and मेधस् after सु, दुस् or दुर् , and अ (negative particle). *E. g.* सुप्रजाः, दुष्प्रजाः, अप्रजाः, सुमेधाः, । दुर्मेधाः, अमेधाः ।

(*i*) पथिन् is changed to पथ, and गो to गु. *E. g.* रम्यपथो देशः; चित्रगुर्देवदत्तः । इ० ।

25. Bahuvrîhi compounds ending in feminine words of the type of नदी or वधू always take the suffix क. *E. g.* बहुनदीकः (°का *f.*) । सवधूकः । सस्त्रीकः । इ० ।

अ or आ to form ओ or औ. *E. g.* बिम्ब+ओष्ठ=बिम्बोष्ठ or बिम्बौष्ठ; स्थूल+ओतु=स्थूलोतु or स्थुलौतु ।

Bahuvríhi compounds ending in ऋ also take the suffix क, while those ending in इन् take it necessarily in forming the Feminine base only. *E. g.* गतभर्तृका। सपितृकः। बहुधनिका (*Fem.* of बहुधनिन्).

Bahuvríhi compounds having a feminine noun ending in आ at the end, shorten that आ to अ, but they may take the suffix क in which case the shortening of the आ is optional. *E. g.* पुष्पितलतः or पुष्पितलतकः or पुष्पितलताकः। So also बहुभार्यः। तीक्ष्णदंष्ट्रकः। इ०।

In many Bahuvrîhi compounds the addition of the suffix क is optional, especially in those in which no change of the final is prescribed by rules given in Art. 24. *E. g.* उत्तमफलः or उत्तमफलकः। महायशाः महायशस्कः। But only व्याघ्रपाद्, सुगन्धिः, &c.

26. Adjectives (ending in any vowel or consonant except ऊ) when they are used as the first members of Karmadhâraya or Bahuvrîhi compounds and qualify a feminine noun, assume their crude (Masc.) base in the compound. This rule is not applicable in the case of adjectives used as nouns. *E. g.* चित्रगुः = चित्रा गौर्यस्य सः। युवजानिः = युवतिर्जाया यस्य सः। तत्स्त्री= सा स्त्री। महाचमूः = महती चमूः। महाचमूकः = महती चमूर्यस्य सः। Similarly बहुलक्ष्मीकः। ऊर्ध्वदृष्टिः। रूपवद्भार्यः। But ब्राह्मणीभार्यः, भीरुभार्यः, कान्ताद्वितीयः, &c.

27. A Bahuvrîhi compound may be used as an adverb by giving it the form of Neut. Acc. Sing. *E. g.* बहुविधम् (variously), सकम्पम् (tremblingly), &c.

EXERCISE VI.

कस्मिंश्चित्सरसि गूढग्रीवो नाम कच्छपो वसति स्म। तस्य द्वौ गृध्रौ जीवितनिर्विशेषौ सुहृदावास्ताम्। तौ प्रत्यहं सरस्तीरमागत्य तेन सह पुण्याभिः कथाभिः सुखेन कालं नीत्वास्तमनकाले स्वनीडसंश्रयमकुरुताम्। गूढग्रीवोऽपि तेन साधुसमागमेन शास्त्रनिपुणो बहुश्रुतश्च संजातः। परं जातिस्वभावान्नित्यमधीरप्रकृतिरेवासीत्। अथ गच्छता कालेनानावृष्टिवशात् तत्सरः शनैः शनैः शोषमयात्। मृताश्च नानाविधा जलजन्तवः। गूढग्रीवोऽपि नष्टबान्धवजनः कथमप्यायुःशेषतया सरस एकदेशे कष्टेन प्राणान् धारयति स्म।

ततस्तद्दुःखदुःखितौ गृध्रौ तमाहतुः । सखे जम्बालशेषमेतत्सरः संवृत्तम् । तत्कथं भवतात्र जीवितुं शक्यमिति चिन्ताकुलमावयोर्हृदयम् । असह्यश्च पुनस्त्वत्सदृशेन चिरसुहृदा वियोगो भवेत् । तदेवंगते किं कुर्वः । तत्तयोर्वचनं श्रुत्वा गूढग्रीवोऽपि विषण्णमनाः साश्रुमुखस्तावाह । भो न मेऽधुनाशा जीवितं प्रति सर्वथा मंदभाग्योऽस्मि । तन्न भवद्भ्यां मद्धेतोर्विषादः कार्यः । न च स्वजीविते विरागः कर्तव्यः । केवलं स्मर्तव्योहं प्रियजनकथासु ।

ततस्य वचः श्रुत्वा तयोरेकतरः प्राह । वयस्य न त्वं धैर्यं त्यक्तुमर्हसि । विचिन्त्यतां कोऽपि जीवितरक्षणोपायो येनैतामपि महापदं तरसि । गूढग्रीव आह । सत्यमुदितं वयस्येन । परमस्मिन्महासंकटे न मे बुद्धिः प्रभवति । किं करोमि सर्वथा विवशोऽस्मि संजातः । तद्यदि भवद्भ्यां कश्चिदुपायो दृष्टो भवेद्रक्षयन्तामेते ममाल्पभाग्यस्य प्राणाः ।

ततोऽन्यतरेणोक्तम् । अस्ति तावदेक एवोपायः । इतो नातिदूरे प्रभूतजलं नीलोदं नाम सरो विद्यते तत्र त्वां नयावः । इदमत्र लघुकाष्ठं तिष्ठति । एवत्त्वया मध्यदेशे दन्तैः सुदृढमालम्ब्यताम् । आवां चैनत्कोटिभागयोर्गृहीत्वा त्वत्सहित मुद्धृत्य तत्सरो नयावः । परं त्वया मौनव्रतेन भवितव्यम् । नो चेत्काष्ठात्पतितः पञ्चत्वं गच्छेः । गूढग्रीव आह । एवं करोमि । न पुनर्मार्गे किमपि वचनप्रयोजनं स्यात् । बलवती च जीविताशा यया ग्रीवादिबन्धनमपि सह्यं भवेत् ।

अथ ते तथोच्चैरम्बरवर्त्मना गच्छन्तः कस्यचिन्महापुरस्योपरि प्राप्ताः । तत्र ये पौरास्ते तं कच्छपं तथा गृध्राभ्यां नीयमानमालोक्य सविस्मयमब्रुवन् । अहो चक्राकारं किमपि पक्षिभ्यां नीयते पश्यत पश्यतेति । एवं तेषां मिथः संवदतां महान्कोलाहलः संजातः । गूढग्रीवस्तूर्ध्वदृष्टिस्तान् विस्मयाकुलान् पौराननीक्षमाणः केवलं तं कोलाहलमशृणोत् । सहसैव चोपजातकुतूहलो नष्टप्रतिभो विस्मृतमित्रवचनो "भोः किमेष कोलाहल" इत्यर्धोक्ते काष्ठाद्भ्रष्टो वेगेन भूमौ निपतितः पौरैर्लगुडहस्तैर्व्यापाद्यत ।

रामः कमलपत्राक्षः पूर्णचन्द्रनिभाननः ।
तेजसादित्यसंकाशो यशसा वासवोपमः ॥
ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः ।
सारुन्धतीकाः सपदि प्रादुरासन्पुरः प्रभोः ॥
स त्वं प्रशस्ते महिते मदीये वसंश्चतुर्थोऽग्निरिवाग्न्यगारे ।
द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् यावद्यते साधयितुं त्वदर्थम् ॥
अथार्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे शय्यागृहे सुप्तजने प्रबुद्धः ।
कुशः प्रवासस्थकलत्रवेशामदृष्टपूर्वां वनितामपश्यत् ॥

Thus did the wise Bibhîshana speak to Râvana:—O my brother, let Sîtá be sent back to the son of Das'aratha before Lanká is besieged by thousands of monkeys *who use their jaws*

and nails as their weapons. Let *the fair bodied one* be given back to *the elder brother of Lakshmana* before he crosses this ocean and kills numbers of our brave warriors. His shafts are truly *like thunderbolts in their force* and *resemble a powerful wind in thier speed.* Even if you were protected by demons you could not escape alive when struck by the missiles of Ráma *used with their spells.* Lankâ is *no doubt* surrounded by lofty fortress walls; it is guarded by brave demons at every entrance; and hence you think yourself to be *safe from any danger.* But walls and demons will lie low on the ground, when stones *without number* will be hurled against them by monkeys. You do not get sleep because, *O ten-necked one,* in bringing Sîtá here and placing her in the grove of As'oka, with *ugly female demons for her attendants,* you have in truth brought home a serpent *of deadly poison* and *of sharp fangs.* It is as it were a fire of *intense heat* and will be the cause of death to you and all who are infatuated like you. *O thoughtless one,* it is vain to hope for victory against this god *in human form.*

NOTES–जीवितनिर्विशेषौ=जीवितान्निर्विशेषौ 'as dear as life itself'. बहुश्रुतः = बहु श्रुतं यस्य सः ' very learned, well-informed.' अनावृष्टिवशात=Owing to drought. आयुः शेषतया=आयुषः शेषः(आयुःशेषः) तस्य भावः (आयुःशेषता) तया 'On account of having some life remaining.' चिरसुहृद्=चिरं सुहृद् । एवंगते—such being the case. सर्वथा—Wholly. मद्धेतोः (Gen.)—For my sake, on my account. नीलोदम्= नीलमुदकं यस्य तत् । मध्यदेशे = मध्ये देशे 'In the middle.' सुदृढम्—The prefix सु when prefixed to adjectives or adverbs has the sense of 'very.' त्वत्सहितम्= त्वया सहितम् 'Together with you'. अर्धोक्ते= उक्तस्यार्धम् (अर्धोक्तम्) तस्मिन् (Loc. Abs.). पूर्णचन्द्रनिभाननः—The words निभ, संकाश, नीकाश, प्रतीकाश, संनिकाश, उपम, &c are used only at the end of an Instr. Tap compound, but in dissolving the compound the word सदृश is substituted for them; thus चन्द्रनिभः = चन्द्रेण सदृशः । आदित्यसंकाशः । वासवोपमः । इ० । पुरः प्रभोः—Before the god Śiva. सोढुम्—To be patient, to wait. प्रवासस्थकलत्रवेशाम्—Dressed like a woman whose husband has left the house and is travelling abroad. *Let Sîtá be sent back*—प्रेष्यतां, निवर्त्यतां दाशरथाय मैथिली । *Before Lankâ is besieged &c.*—यावन्न लङ्कावरुध्यते तावत् । *Who*

use their jaws &c.—नखदंष्ट्रायुधाः। *Let the fair-bodied one &c.*—सुतनुरसौ प्रत्यर्प्यताम्। *Elder brother*–अग्रजन्मन्। *Like thunderbolts &c.*–वज्रसाराः शराः। *Resemble a powerfutl wind &c.*—वायुसमानवेगाः। *You cannot escape alive*—न जीवन् प्रतिमुच्यसे। *Missiles used with their spells*—मन्त्रप्रयुक्तान्यस्त्राणि। *No doubt*—असंशयम्। *Without number*—असंख्याः। *In bringing &c.*-should be rendered by using a present participle; thus सीतामत्रानयता त्वया सर्प एव गृहं प्रवेशितः। *With ugly female demons &c.*—विरूपराक्षसीपरिजना। *Ugly*—विरूप, विकृतरूप। *Cause of death*—मृत्युकारणम्। *Thoughtless one*—नष्टविवेकः। *In human form*—मनुष्यरूपः।

VOCABULARY IV.

अकुतोभय *adj* Having no fear from any quarter, safe from any danger.

अधीर *adj*. Unsteady,impatient.

अनावृष्टि *f*. Drought.

अरुन्धती *f*. Wife of the sage Vasishtha.

अर्हत् *adj*. (Pres. part.) Worthy of respect.

अस्तमन *n*. setting of the sun.

आकुल *adj*. Full of, filled.

आदि *m*. The first.

आनन *n*.The face.

आशंसा *f*. Hope.

उपम *adj*. (At the end of a compound) Like, resembling.

ऊर्ध्व *adj*. Upward, directed upwards.

कच्छप *m*. (०पी *f*.) A tortoise.

कलत्र *n*. A wife.

काष्ठ *n*. A piece of wood.

कुतूहल *n*. Curiosity.

कोटी *f*. End, extremity.A crore.

कोलाहल *m*. Noise, uproar.

गृध्र *m*. A vulture.

ग्रीवा *f*. The neck.

चक्र *n*. A wheel.

चतुर्थ *adj*. Fourth.

जन्तु *m*. A creature.

जम्बाल *m*. Mud or moss.

जाति *f*. Class, kind.

तपोधन *m*. An ascetic, a devotee.

दाह *m*. Heat, burning.

दुःखित *adj*. Distressed, pained.

नख *n*. A nail.

नष्ट *pp. adj*. Perished, lost.

नातिदूरे *adv*. Not very far off.

निपुण *adj*. Skilled in, full off.

निभ *adj*. (At the end of a compound) Like, resembling.

निर्विशेष *adj*. Without diffrence or distinction.

नीड *n*. A nest.

पत्र *n*. A leaf.

परिवृत *pp. adj*. Surrounded.

पण्य *adj*. Holy, pious.

पूर्ण *adj*. Full, complete.

पौर *m*. A citizen.

प्रतिभा *f*. Presence of mind, genius.

प्रदीप *m*. A lamp.

प्रबुद्ध *pp. adj*. Awakened.

प्रभूत *adj*. Abundant, ample.

प्रवासस्थ *adj*. Travelling.

प्रशस्त *adj*. Excellent, best.

प्राकारभित्ति *f*. A rampart wall, a fortress-wall.

प्रादुस् *Indecl*. Before the root अस् or भू means to appear, to be visible.

बन्धन *n*. Tying, fettering.

बान्धव *m*. A kinsman, a relative.

भवितव्य *Poten. part*. (Used impersonally) Should be.

भाग *m*. A part. A place.

भाग्य *n*. Luck, fortune.

भ्रष्ट *pp. adj*. Fallen from, dropped down.

मण्डल *n*. A circle. A ring.

मन्त्र *m*. A spell.

महित *adj*. Sacred, honoured.

मौन *n*. Silence.

लगुड *m*. A stick.

लम्ब् *vi*. (लम्बते I. A.) with आ *vt*. To take hold of, to rest on.

वनिता *f*. A woman.

वासव *m*. A name of Indra.

विधा *f*. A kind, sort.

वियोग *m*. Separation.

विराग *m*. Indifference, aversion.

विवश *adj*. Helpless.

विषण्ण *pp. adj*. Dejected, sad.

विस्मय *m*. Wonder.

वेश *m*. Dress, disguise.

व्योमन् *n*. The sky.

शक्य *Poten. part*. (Used impersonally) Possible.

शनैः *Indecl*. Gradually.

शय्या *f*. A bed.

शेष *m*. What remains behind, remainder.

शोष *m* Dryness.

श्रुत *n*. Learning.

संश्रय *m*. Taking shelter.

संकाश *adj*. (At the end of a compound) Like, resembling.

संख्या *f*. Number.

सदृश *adj*. Like.

समान *adj*. Similar, like.

सहित or संहित *pp. adj*. Accompanied by, united.

सह्य *adj*. Bearable.

सार *m*. Strength, force. Essence, pith.

सुप्त *pp. adj*. Asleep.

सोढुम् *Infin*. (fr. सह्) To wait.

स्तिमित *adj*. Steady, motionless.

स्वभाव *m*. Nature.

स्मर्तव्य *adj*. Should be remembered.

LESSON V.

COMPOUNDS (*Continued*).

I. DVANDVA, OR COPULATIVE COMPOUNDS.

28. There are two varieties of Dvandva, namely, the simple Dvandva and the collective Dvandva.

A simple Dvandva compound consists of words which, if not compounded, would be joined by the conjunction च (and). The Number of the compound word corresponds to the number of individuals or classes denoted by the nouns forming the compound. The Gender of the compound is that of its last member. *E. g.*

रामकृष्णौ (*m.* Du.) = रामश्च कृष्णश्च ।
रामलक्ष्मणसीताः (*f.* Pl.) = रामश्च लक्ष्मणश्च सीता च ।
कामक्रोधलोभमोहमदमत्सराः (*m.* Pl.) = कामश्च क्रोधश्च इ० ।
पुष्पपत्रे (*n.* Du.) = पुष्पं च पत्रं च (a flower and a leaf).
पुष्पपत्राणि (*n.* Pl.) = पुष्पाणि च पत्राणि च (flowers and leaves).

The च (and) in the above dissolution is the word added to express the relation in which the words are joined in a Dvandva compound.

29. Two or more adjectives may be joined to form a simple Dvandva compound, provided they qualify as many separate nouns or denote different classes of the noun qualified. *E. g.*

उदितास्तंगतौ (चन्द्रसूर्यौ) = उदितः (चन्द्रः) अस्तंगतश्च (सूर्यः) । Similarly वृद्धतरुणौ (भीष्मार्जुनौ) । उपकृतापकृतौ (मित्रारी) । शीतोष्णे (जले) = शीतं चोष्णं च शीतोष्णे । उत्तमाधममध्यमाः (पुरुषाः) = उत्तमश्चाधमश्च मध्यमश्च । इ० ।

30. In forming a Dvandva compound, the nouns denoting persons or things are joined in the order of their importance, the more important preceding the less important. Words expressive of actions or events should be joined in the order in which they take place. *E. g.* देवर्षिमानवाः, जन्ममरणे, । इ० ।

31. When nouns ending in ऋ and implying blood relationship or some learning form a simple Dvandva compound, the final ऋ of the preceding noun is changed to आ. *E. g.* मातापितरौ । होतापोतारौ । इ० ।

When the compound consists of the names of deities the final vowel of the preceding noun is lengthened. *E. g.* मित्रावरुणौ । अग्नीवरुणौ । अग्नीषोमौ । इ० ।

32. When a Dvandva compound is used to denote an aggregate of the individuals denoted by its members, it is called the collective Dvandva (समाहारद्वन्द्व). It is by itself singular and neuter, but may be used in dual or plural when two or more aggregates are mentioned. *E. g.*

पाणिपादम्=पाणी च पादौ च (एतेषां समाहारः) पाणिपादम् ।
सुखदुःखम्=सुखं च दुःखं च (एतयोः समाहारः) सुखदुःखम् ।
वधूवरम्=वधूश्च वरश्च (एतयोः समाहारः) वधूवरम् (a pair of bride and bridegroom), वधूवरे (two pairs), वधूवराणि (many pairs).
हस्त्यश्वरथपादातम्=हस्तिनश्च अश्वाश्च रथाश्च पादाताश्च (एतेषां समाहारः) हस्त्यश्वरथपादातम् ।

Exceptions :—The words अहन् and रात्रि form the collective Dvandva compound अहोरात्रः (day and night) which is Masculine. नक्तंदिवम्, रात्रिंदिवम् and अहर्दिवम् are Dvandva compounds used only as adverbs (नक्तं च दिवा च । रात्रौ च दिवा च । अहनि च दिवा च (day after day).

33. The collective Dvandva is formed generally of words signifying insects, limbs of the body of an animal, parts of an army, animals or objects between which there is antipathy, and often of words in the plural signifying birds, beasts, trees, fruits, corn, grass, &c. *E. g.*

पाणिपादम् । यूकालिक्षम् । हस्त्यश्वम् । अहिनकुलम् । प्लक्षन्यग्रोधम् । रुरुपृषतम् । शुकबकम् । बदरामलकम् । अधरोत्तरम् । इ० । But प्लक्षन्यग्रोधौ । अश्ववडवौ । रथिकाश्वारोहौ । बदरामलके । अधरोत्तरे । इ० ।

34. When a collective Dvandva ends in a letter of the palatal class or द्, ष् or ह्, अ is added to it. *E. g.* वाक्त्वचम् । शमीदृषदम् । वाक्त्विषम् । छत्रोपानहम् । इ० ।

35. Following verses contain some special Dvandva-compounds:—

मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ ।
श्वश्रूश्वशुरौ श्वशुरौ पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च ॥
दंपती जंपती जायापती भार्यापती च तौ ।
द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ द्यावाभूमी च रोदसी ॥

मातापितृ, मातरपितृ and प्रसूजनयितृ (*m.* Du. only)=father and mother, *i. e.* parents.

दंपति, जंपति, जायापति, भार्यापति (*m.* Du. only)=husband and wife.

द्यावापृथिवी *f.*, द्यावाभूमि *f.*, रोदसी *f.*, and रोदस् *n.* (all declined in the dual)=heaven and earth.

पितरौ=मातापितरौ । श्वशुरौ=श्वश्रूश्वशुरौ । पुत्रौ=पुत्रीपुत्रौ । So also भ्रातरौ=भ्रातृभगिन्यौ ।

In such cases पितरौ, श्वशुरौ, &c. are said to be एकशेष. *

2. AVYAYÎBHA'VA, OR ADVERBIAL COMPOUNDS.

36. An Avyayîbhâva compound is always an adverb. It is usually formed by joining an adverb or an indeclinable particle to another word. The indeclinable particle is to be considered the principal member of the compound, and denotes the sense of an oblique case, or the ideas of time, place, manner, degree, presence or absence, &c.

An Avyayíbhâva compound is indissoluble and must be partially explained by words not contained in the compound itself. The compound has always the form of the Neut. Acc. sing., except when it ends in अ, in which case it may optionally take the terminations of the Ablative; ‡ as बहिर्ग्रामम् or बहिर्ग्रामात् ।

---

*This एकशेष is allowed to be formed generally of common nouns denoting the males of a class, the females of which are signified by the same nouns taking the suffix ई or आ; *e. g.* ब्राह्मणौ=ब्राह्मणश्च ब्राह्मणी च । मयूरौ=मयूरश्च मयूरी च ।

‡ The ablative should, however, be used when the compound has the sense of that case.

EXAMPLES.

अधिहरि=हराविति (in or on Hari).

अधिस्त्रि=स्त्रिष्वधिकृत्य (about women), अध्यात्मम् । इ० ।

उपकुम्भम्=कुंभस्य समीपम् (near the pot), उपनदि, उपगिरि ।

आजलधि=आ जलधेः (as far as the sea), आजन्म, आशैलान्तम् ।

अभ्यग्नि=अग्निमभि
प्रत्यग्नि=अग्निं प्रति } (towards or into the fire), अभिमुखम् ।

अनुवनम्=वनमनु (near the forest).

अनुरथम्=रथानां पश्चात् (after the chariots).

अनुगङ्गम्=गङ्गामन्वायतम् (on or along the bank of the Ganges).

अनुरूपम्=रूपस्य योग्यम् (properly, fittingly).

पारेगङ्गम् or पारेगङ्गात्=गङ्गायाः पारम् (beyond the Ganges).

मध्येगङ्गम्=गङ्गाया मध्यम् (in the middle of the Ganges).

अपत्रिगर्तम्=अप त्रिगर्तेभ्यः
परित्रिगर्तम्=परि त्रिगर्तेभ्यः } (away from the Trigarta country).

बहिर्ग्रामम्=ग्रामाद्बहिः (outside the village).

अन्तर्ग्रामम्=ग्रामस्यान्तः (inside the village).

अतिसीमम्=सीमानमतिक्रम्य (beyond the limit).

प्रतिदिनम्=दिने दिने (every day), प्रतिपर्वम् । इ० ।

प्रत्यक्षम्=अक्ष्णोः समीपम् (before one's eyes or in one's presence).

सतृणम्=तृणमप्यपरित्यज्य (not omitting even grass).

यावदवकाशम्=यावानवकाशस्तावान् (as much as the space or time would allow).

परोक्षम्=अक्ष्णोः परम् (behind, or in one's absence).

समक्षम्=अक्ष्णोः समीपम् (before, in front of).

यथाक्रमम्=क्रममनतिक्रम्य (in order, according to the order).

यथापूर्वम् (as before), &c.

37. The following changes of final syllables take place in Avyayîbhâva compounds:—

(*a*) Long vowels are shortened, ए and ऐ are changed to इ, and ओ and औ to उ. *E. g.* अनुगङ्गम्, अधिस्त्रि, उपवधु, उपगु, प्रतिनु, उपद्यु, &c.

(*b*) Masculine and Feminine nouns ending in अन् drop their final न् and Neuter ones do so optionally. *E. g.* अध्यात्मम्, उपसीमम्, उपचर्मम् or उपचर्म, &c.

(c) The words दिव्, दिश्, अक्षि and पथिन् become दिव, दिश, अक्ष and पथ; नदी and गिरि become नद and गिर optionally. *E. g.* प्रतिदिवम्, प्रतिदिशम्, प्रत्यक्षम्, अनुपथम्, अधिगिरम् or अधिगिरि, उपनदम् or उपनदि, &c.

EXERCISE V.

अनुविन्ध्यं वर्तते तत्तपोवनं यत्र यथाकालं वर्षति पर्जन्यो नक्तंदिवं सुरभयो वायवो वहन्ति गोव्याघ्रं च विस्मृतवैरमेकत्र क्रीडति। मीनमकरदर्दुरादिपरित्यक्तं सरो वीक्ष्य सचिन्ताः सर्वे बका अभवन्। तस्मिन्नाश्रमे देवर्षिमानवानां रम्याः कथाः शृण्वन्तः सुखेन कालमयापयन्। प्रत्यहं यथाविधि वैश्वानरं जुहुधि वेदानधीष्व मातरपितरौ गुरुं च सेवस्व। प्राप्तहस्तपादग्रीवादिबन्धनास्ते पारेवारिधि राजपुरुषैरनीयन्त।

मान्यः स मे स्थावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः।
तस्माद्गच्छेरनुकनखलं शैलराजावतीर्णां
जह्नोः कन्यां सगरतनयस्वर्गसोपानपंक्तिम्।
वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये।
जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ॥
मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम्।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति॥
गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्थितं चेतः।
चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य॥
त्वमर्हतां प्राग्रसरः स्मृतोऽसि नः शकुन्तला मूर्तिमती च सत्क्रिया।
समानयंस्तुल्यगुणं वधूवरं चिरस्य वाच्यं न गतः प्रजापतिः॥
करकमलवितीर्णैरम्बुनीवारशष्पै—
स्तरुशकुनिकुरङ्गान्मैथिली यानपुष्यत्।
भवति मम विकारस्तेषु दृष्टेषु कोऽपि
द्रव इव हृदयस्य प्रस्तरोद्भेदयोग्यः॥
अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं जलान्यपि स्नानविधिक्षमाणि ते।
अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्॥
यदि त्रिलोकी गणनापरा स्यात्तस्याः समाप्तिर्यदि नायुषः स्यात्।
पारेपरार्धं गणितं यदि स्याद्गणेयनिःशेषगुणोऽपि स स्यात्॥

Benares is situated *on the bank of the Ganges* where many Hindus go *every year* on a pilgrimage.

The king went ahunting and killed *tigers, wolves, bears and other wild beasts.*

The lion and the ass, travelling *outside the town* were one day caught in a trap.

Râma, Lakshmana and Sîtâ banished by Das'aratha dwelt in a hut *on the mountain.*

A bow to the creator of *the three worlds* and *things movable and immovable* (therein) !

Teachers explain theory to their pupils *according to their ability* and *at the proper time.*

The two sons of *S'iva and Párvatí* are *Ganapati and Kártikeya.*

During the first *ten days* of Jyeshtha people bathe early *every day* in rivers and visit *every temple.*

I saw *a male and female Kinnara* roaming at will *near the lake.*

Notes. अनुकनखलम्=कनखलस्याद्रेः समीपे 'Near mount Kanakhala.' सगरतनयस्वर्गसोपानपंक्तिम्—In which the sons of Sagara found a flight of steps to heaven. The hundred sons of Sagara burnt by the curse of the sage Kapila were saved by Bhagîratha with the water of the Ganges. प्रतिवातम्=वातं प्रति *i. e.* वातस्याभिमुखम् 'Towards or against the wind.' कोऽपि=अनिर्वाच्यः 'Indescribable.' पारेपरार्धम्=परार्धस्य पारम् 'Beyond परार्ध'. *On a pilgrimage*—यात्रायै । *Caught in a trap*—कूटयन्त्रगृहीतौ । *Of things movable and immovable*—चराचराणां भूतानाम् । *At proper time*—यथाकालम् । *A male and a female Kinnara*—किन्नरौ ।

VOCABULARY V.

अवतीर्ण *pp. adj*. Descended.

असंस्थित *adj*. Restless, confused

आद्य *adj*. First, foremost.

उद्भेद *m*. Breaking. Opening.

ऋक्ष *m*. A bear.

कनखल *m*. Name of a mountain.

किन्नर *m*. (री *f*.) A kind of mythical demigods, with the body of man and the head of horse. They were singers and musicians to gods.

कुरङ्ग *m*. (॰गी *f*.) A deer.

कुश *m*. A kind of grass.

कूटयंत्र *n*. A trap, a snare.

केतु *m*. A flag, a banner.

क्षम *adj*. Fit, sufficient.

गणना *f*. Counting.

गणित *n*. Mathematics.

गणेय *adj.* What may be counted.
चक्ष् *vt.* With वि and आ To explain.
चर *adj.* Movable.
चीनांशुक *n.* A silken cloth.
जह्नु *m.* Name of a king.
ज्येष्ठ *m.* The third lunar month.
तुल्य *adj.* Like, similar, equal.
दर्दुर *m.* A frog.
देवतायतन *n.* A temple.
द्रव *m.* Juice, a fluid substance.
धीवर *m.* (०री *f.*) A fisherman.
निष्कारण *adj.* Without a cause, causeless.
निःशेष *adj.* Without a remainder, all, entire.
नीवार *m.* Rice growing wild or without cultivation.
पङ्क्ति *f.* A flight(of steps), a line.
परार्ध *n.* The number represented by 100,00,00,00,00,00,00, 000 or thousand crore crores.
पश्चात् *Indecl.* Behind.
पिशुन *adj.* Slanderous, wicked, betraying.
प्रतिपत्ति *f.* Understanding, knowledge.
प्रत्यवहार *m.* Universal destruction.
प्रस्तर *m.* A stone.
प्राग्रसर *adj.* Foremost, first.
बक *m.* Crane.
मकर *m.* (०री *f.*) A crocodile, a shark.
मानव *m.* A man, a human being.
मान्य *adj.* Worthy of respect.
मीन *m.* A fish
मूर्तिमत् *adj.* Incarnate, embodied.
मृगया *f.* Hunting, a chase.
यात्रा *f.* Pilgrimage.
योग्य *adj.* Fit, able.
लुब्धक *m.* A hunter.
वाच्य *n.* Blame, censure.
वात *m.* Wind.
वारिधि *m.* An ocean.
विकार *m.* Excitement, agony.
वितीर्ण *pp. adj.* Given.
विधि *m.* A rite, a ceremony, performance.
विहित *pp.adj.* Done, carried out.
वृक *m.* (०की *f.*) A wolf.
वृत्ति *f.* Living, occupation.
वैर *n.* Enmity.
वैरिन् (०णी *f.*) An enemy.
वैश्वानर *m.* Fire.
शकुनि *m.* A bird.
शष्प *n.* Young grass.
शास्त्र *n.* Theory.
सगर *m.* Name of a king.
सत्क्रिया *f.* Virtue, righteousness.
सन्तोष *m.* Satisfaction.
समाप्ति *f.* Completion, finishing.
संपृक्त *pp. adj.* Blended, united.
सर्ग *m.* Creation.
साधन *n.* A means, an expedient.
सुलभ *adj.* Attainable, available.
सोपान *n.* Stairs, steps, a ladder.
स्थिति *f.* Preservation.
स्वैर *adj.* Wanton, unrestrained *adv.* At will.

LESSON I.

COMPOUNDS (*Continued.*)

MISCELLANEOUS.

38. The formation of certain Gen. Tatpurusha compounds is not allowed in Sanskrit.

(*a*) The Gen. Tatp. must not be formed to express comparison or distinction. Thus we must say नृणां श्रेष्ठः। पान्थानां शीघ्रतमः।

N. B. When such compounds as नरश्रेष्ठ, नरोत्तम, &c. occur, they are dissolved as Loc. Tatp. as नरेषु श्रेष्ठः or उत्तमः &c.

(*b*) Ordinal numerals and abstract nouns are generally not allowed to stand as principal members in a Gen. Tatp. Thus we must say छात्राणां पञ्चमः, काकस्य कार्ष्ण्यं &c.

(*c*) Derivative words ending in अक and तृ and showing agent, cannot form the principal members of a Gen. Tatp. with the object of the action as the subordinate member. *E. g.* अपां स्रष्टा, पुरां भेत्ता, लतानां नर्तकः, ओदनस्य भोजकः, इ०। But काव्यनायकः, ग्रामसेवकः, गृहमूषकः, &c. (Here काव्य, ग्राम, गृह, &c. are not the objects of the actions of which नायक, सेवक, मूषक &c. are the agents).

Exceptions :—The words याजक, पूजक, परिचारक, अध्यापक, भर्तृ (husband, master) and some others, and also words ending in अक indicating a profession may stand as the last member of a Gen. Tatp. *E. g.* ब्राह्मणयाजकः। देवपूजकः। राजपरिचारकः। वेदाध्यापकः। लोहकारकः (a blacksmith)। संदेशहारकः (a messenger)। इ०।

(*d*) A derivative noun denoting action can form a Gen. Tatp. with the words denoting either the agent or the object of the action, but when in a sentence both are mentioned neither must be compounded. (This rule is not very strictly observed in classical literature). *E. g.*

गवां दोहः = गोदोहः। पयसः पानम् = पयःपानम्। वचनस्योक्तिः = वचनोक्तिः। इ०।

गोपानां दोहः=गोपदोहः। वत्सस्य पानम्=वत्सपानम्। ब्राह्मणस्योक्तिः= ब्राह्मणोक्तिः। इ०।

But गोपैर्गवां दोहः। वत्सेन पयसः पानम्। ब्राह्मणेन वचनस्योक्तिः। सूर्येण जलस्य शोषः। वायुना तरूणां भङ्गः। ब्रह्मणा जगतः कृतिः। इ०।

39. In some Tatp. compounds the original case terminations of the subordinate members are retained. This is also the case in some Bahu. compounds. Such compounds are called अलुक् तत्पु० or बहु०.

तृतीया (अलुक्) = जनुषान्धः। आत्मनापञ्चमः। इ०।
चतुर्थी ,, = आत्मनेपदम्। परस्मैपदम्।
पंचमी ,, = स्तोकान्मुक्तः। दूरादागतः। कृच्छ्राल्लब्धम्।
षष्ठी ,, = वाचस्पतिः। दिवस्पतिः। मातुःस्वसा or °ष्वसा। पितुःस्वसा or °ष्वसा। विशांपतिः। अपांपतिः। दास्याःपुत्रः। इ०।
सप्तमी ,, = युधिष्ठिरः। गेहेशूरः। इ०।
अलुक्बहु० ,, = उरसिलोमा। कंठेकालः। वाचोयुक्तिः। इ०।

40. Prefixes having the sense of nouns or adjectives can be used as first members of Tatpurusha compounds. They are either (*a*) principal members or (*b*) subordinate members in those compounds. When subordinate they are adjectival to the following nouns, but when principal they govern the case of the following nouns, and the compounds themselves are generally adjectival. *E. g.*

(*a*)

अति—अतिमालः = अतिक्रान्तो मालाम् (surpassing a garland). अत्यादित्यम्। अतिप्रमाणा। अतिमानुषः। अतीन्द्रियः। इ०।
अनु—अनुरूपः = अनुगतो रूपम्। अनुगुणः। अन्वर्था। इ०।
निस् or निर्—निष्कौशाम्बिः = निष्क्रान्तः कौशाम्ब्याः। निर्वनः। इ०।
प्र—प्राह्णः = प्रथमो भागोऽह्नः। प्रदोषः। प्रपितामहः = प्रगतः पितामहात्। प्रपौत्रः। इ०।
वि—विलक्षणः = विगतो लक्षणात्। विरथः = विरहितो रथेन। विप्रियम् = प्रियाद्विभिन्नम्। विपक्षः। इ०।

(*b*)

अति—अतिवेगः=अतिशयितो वेगः। अत्याशा। इ०।
अधि—अधिराजः=अधिको राजा। अधिदेवता=अधिष्ठिता देवता। अधिपतिः। इ०।
अप—अपशब्दः=कुत्सितः शब्दः। अपमार्गः=अपकृष्टो मार्गः। इ०।
उप—उपपदम्=उपगतं पदम्। उपवनम्। इ०।
प्र—प्राचार्यः=प्रगत आचार्यः। प्रकोपः=प्रकृष्टः कोपः। प्रजागरः। इ०।
प्रति—प्रतियोधः=प्रतिकूलो योधः। प्रतिभटः। प्रतिबलम्। प्रत्युत्तरम्=प्रतिगतमुत्तरम्। प्रतिच्छाया। इ०।

Prefixes compounded with adjectives have an adverbial sense. *E. g.* आरक्तः=ईषद्रक्तः। आपाण्डुः। अतितेजस्वी=अत्यन्तं तेजस्वी। अतिमानी। प्रतनुः=प्रकृष्टं तनुः। प्रचण्डः। परिपाण्डु=परितः पाण्डु। पर्युत्सुकः। इ०।

41. Prefixes having the sense of adjectives may form the first members of Bahuvrîhi compounds, of which we give below some typical examples :—

अधि—अधिगुणः=अधिका गुणा यस्य सः। अधिश्रीः। इ०।
अप—अपभयः=अपगतं भयं यस्य सः। अपार्थः। इ०।
अव—अवमुखः=अवनतं मुखं यस्य सः।
उत्—उदग्रः=उन्नतमग्रं यस्य सः। उन्मुखः। उत्कण्ठः। उन्मनाः। उच्छृङ्खलः। उत्पक्ष्म (नयनम्)। उदर्चिः। उदायुधः। उन्निद्रः। इ०।
निर् or निस्—निर्मलः=निर्गतो मलो यस्मात् सः। निर्भयः। निर्धनः। इ०।
परा—परासुः=परागता असवो यस्य सः। इ०।
प्र—प्रगुणः=प्रकृष्टा गुणा यस्मिन् सः। प्रच्छायः। प्रबलः। प्रवयाः=प्रगतं वयो यस्य सः। प्राञ्जलिः=प्रबद्धोऽञ्जलिर्येन सः। प्रपर्णः=प्रपतितानि पर्णानि यस्य सः। इ०।
वि—विमलः=विगतो मलो यस्मात् सः। विनिद्रः। विकलः। विमुखः। विजनः। विधवा। विफलः। विरसः। इ०।

42. There are some Tatpurusha compounds, (called मध्यमपदलोपिन् in Marathi) in which the first members are equivalent to compound adjectives. *E. g.* शाकपार्थिवः=शाकप्रियः पार्थिवः 'A king fond of an era;' देवब्राह्मणः=देवपूजको ब्राह्मणः 'A

Brâhmana, who worships the gods;' छायातरुः=छायाप्रधानस्तरुः'A shady tree;' विषान्नम्=विषमिश्रमन्नम् । अग्निरथः=अग्निप्रेरितो रथः । इ० । (These compounds are called शाकपार्थिवादि).

43. Some irregular Tatpurusha and Bahuvrîhi compounds are called पृषोदरादि. *E. g.* पृषोदरः (पृषद् + उदर)=पृषदुदरं यस्य सः 'having a checkered belly;' बलाहकः (वारि + वाहक)=वारीणां वाहकः । कोविदः (ओकस् + विद)=ओकसो विदः । पश्चार्धः (अपर+अर्ध) =अपरश्चासावर्धश्च । कर्तुकामः or ०मनाः=कर्तुं कामो मनो वा यस्य सः । इ० ।

44. When a compound does not fall under any of the principal kinds of compounds mentioned before, it is called सुप्सुप्समास or केवलसमास by native Grammarians. *E. g.* अद्यश्वः =अद्य वा श्वो वा । नैकधा 'In many ways;' भूतपूर्वः=पूर्वं भूतः । श्रुतपूर्वा =पूर्वं श्रुता । विग्रहसन्धौ=विग्रहे वा सन्धौ वा । त्रिःसप्तकृत्वः 'Twenty-one times,' &c.

EXERCISE VI.

ततो महत्येव प्रत्यूषे दास्याःपुत्रैः शकुनिलुब्धकैर्वनग्रहणकोलाहलेन प्रतिबोधितोऽस्मि । आगन्तुकतयाश्रुतपूर्व आवाभ्यामेष वृत्तान्तः । कश्चित्पुरुष उद्वाहुः सिन्धोस्तीरे स्निग्धच्छायातरुष्वरण्येषु तपोऽतप्यत ।

याञ्चा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा ।
भव पितुरनुरूपस्त्वं गुणैर्लोककान्तै-
रतिशयिनि समाप्ता वंश एवाशिषस्ते ॥
निर्वनो वध्यते व्याघ्रो निर्व्याघ्रं छिद्यते वनम् ।
तस्माद्व्याघ्रो वनं रक्षेद्वनं व्याघ्रं च पालयेत् ॥
तव सुचरितमङ्गुलीय नूनं प्रतनु ममेव विभाव्यते फलेन ।
अरुणनखमनोरमासु तस्याश्च्युतमसि लब्धपदं यदङ्गुलीषु ॥
अतोऽत्र किंचिद्भवतीं बहुक्षमां द्विजातिभावादुपपन्नचापलः ।
अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने न चेद्रहस्यं प्रतिवक्तुमर्हसि ॥
इयं महेन्द्रप्रभृतीनधिश्रियश्चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी ।
अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात् पिनाकपाणिं पतिमाप्तुमिच्छति ॥
दारिद्र्याद्ध्रियमेति ह्रीपरिगतः प्रभ्रश्यते तेजसो
निस्तेजाः परिभूयते परिभवान्निर्वेदमापद्यते ।
निर्विण्णः शुचमेति शोकपिहितो बुद्ध्या परित्यज्यते
निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्पदम् ॥

कृतमनुमतं दृष्टं वा यैरिदं गुरु पातकं
मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः ।
नरकरिपुणा सार्धं तेषां सभीमकिरीटिना-
मयमहमसृङ्मेदोमांसैः करोमि दिशां बलिम् ॥

The great city of Ayodhyâ, situated *on the banks of the Sarayú*, was formerly ruled by *excellent kings*. The wide streets of the city were *well laid-out* and watered *every day*. In various places, beautiful, *many-coloured* arches were constructed and banners *beyond number* were fluttering high in the air. The city was surrounded by extensive gardens frequented by men, women and children *every evening*. Tributary princes assembled *every year* to pay their tribute to Das'aratha, *the king of kings* who protected them and made them *stronger* and *fearless*. The king was advised by ministers who were *very wise* and *intelligent*. *Excellent teachers* taught the youths of the city who thereby became *fond of religion* and *humble through their modesty*. Sacrificial fires burnt daily *with high flames* and with smoke *smelling of ghee*. Vedic blessings were pronounced in high tones by Brâhmanas *with uplifted hands*. All the people were *free from disease and adversity*, and never died an *untimely death*.

Notes:—तपोऽतप्यत—The verb अतप्यत governs the cognate object तपस् and, though passive in form, is active in sense. याञ्चा मोघा वरमधिगुणे &c.–A request made to a noble person is better even when refused than a request made to a low person and granted by him. अनुरूपः = Worthy, like. लोककान्तैः = लोकानां कान्तैः 'Loved by the people.' बहुक्षमा—Possessed of much patience. चतुर्दिगीशाः = चतसृणां दिशामीशाः (This is an instance of a three-membered Tatpurush compound. As चतुर्दिश is not intended to signify an aggregate, it is necessary to dissolve the above compound as त्रिपदतत्पुरुष). दिशां बलिम् = दिग्भ्यो बलिम्. The Gen. or the Loc. are sometimes used in place of the Dat. *Well laid-out*—सुविभक्ताः । *Many-coloured arches* &c.—विचित्राणि तोरणानि न्यबध्यन्त । *Were fluttering*—व्याधूयन्त । *Every evening*—प्रतिसायम् । *King of kings*—अधिराजः । *Stronger* and *fearless*—प्रबलानपभयान्

Very wise and *intelligent* कोविदैः प्रधीभिः । *Excellent teachers*—प्राचार्याः । *Fond of religion*—प्रियधर्माणः । *Free from disease* and *adversity*—निरातङ्का निरापदः । *Untimely death*-अकालमृत्युं नाच्छैन् ।

VOCABULARY VI.

अकाल *m.* Improper time. *adj.* Untimely.

अङ्गुली *f.* A finger.

अतिशायिन् *adj.* (*f.* °नी) Excelling, pre-eminent.

अधिगुण *adj.* Noble, superior in merit.

अधिश्री *adj.* Superior in beauty, wealth or majesty.

अनुमत *pp. adj.* Assented to.

अरुण *adj.* Red.

आगन्तुक *m.* A guest, a stranger

आस्पद *n* A place, an abode.

ईश *m.* A lord, a master.

उदायुध *adj.* With uplifted weapons.

उद्बाहुः *adj.* With arms uplifted.

उपहार *m.* Tribute, a present.

किरीटिन् *m.* A name of Arjuna.

कोविद *adj.* Learned, wise.

चापल *n.* Inconsiderate conduct, unsteadiness.

च्युत *pp. adj.* Dropped, fallen.

तप् *vt.* (तप्यते *pass*). To perform or practise (penance.)

दास्याःपुत्र *m.* An abusive term.

द्विजाति *m.* A Brâhmana.

नरकरिपु *m.* A name of Krishna.

निर्धनता *f.* Poverty, indigence.

निरातङ्क *adj.* Free from disease or fear.

निरापद् *adj.* Free from adversity or misfortune.

निर्बुद्धि *adj.* Unruly, criminal.

निर्वन *adj.* Gone out of the forest.

निर्विण्ण *adj.* Despondent, depressed, disgusted.

निर्वेद *m.* Despondency, disgust.

निस्तेजस् *adj.* Destitute of fire or spirit, powerless.

परिगत *pp. adj.* Filled, surrounded.

परिभव *m.* Humiliation, disrespect, disgrace. Discomfiture.

पिनाक *m.* The bow of S'iva.

पिहित *pp. adj.* Covered, filled with.

प्रतनु *adj.* Very small.

प्रतिबोधित *pp. adj.* Roused, awakened.

प्रत्यूष *m.* Daybreak, dawn.

प्रभृति *m.* Beginning, the foremost. *Indecl.* Since (with the Abl.)

बलि *m.* An oblation, a gift.

मदन *m.* The God of love.

मेदस् *n.* Fat, marrow.

मनोरम *adj.* Charming, beautiful.

मनुज *m.* A man.

मोघ *adj.* Futile, vain.

मन्त्रोक्त *adj.* Vedic.

याच्ञा *f.* A request.

रहस्य *n.* A secret.

ललित *adj.* Beautiful.

वच् *vt.* With प्रति To answer, to speak in reply.

वध् *vt.* To kill (used in the passive).

वनग्रहण *n.* Surrounding a forest and stopping all egress.

विभावय *vt.* (Caus. of वि-भू) To see, to guess, to imagine.

विस्तीर्ण *adj.* Extensive, wide.

वैतान *adj.* Sacrificial.

समाप्त *pp. adj.* Finished, exhausted.

समाश्रित *pp. adj.* Frequented, haunted.

सामन्त *m.* A tributary prince.

साय *m.* Evening.

सार्धम् *Indecl.* With (with the Instr.).

सिन्धु *m.* The Indus. *f.* A great river.

सुचरित *n.* Merit, good fortune.

सुविभक्त *adj.* Well laid-out.

स्निग्ध *adj.* Pleasing.

हार्य *adj.* Capable of being won over or attracted.

हृ *vt.* With सम् and आ To collect, to bring together.

LESSON VII.

UPAPADA COMPOUNDS.

45. There is a species of Tatpurusha compounds in which nominal bases, formed directly from roots by certain suffixes, take the place of principal members, the bases being generally not capable of existing independently of the compounds. The subordinate members in these compounds may either be nouns in oblique cases, or they may be prefixes or adverbs. Such compounds are known as कृदन्ततत्पुरुष or उपपद-तत्पुरुष, and some of them are अलुक् as well. They are mostly adjectives or proper nouns. We give below some of the rules of the formation of such compounds.

(1) The root may generally be added on to the subordinate member without any change, except that roots ending in short इ, उ or ऋ take त् after them, and roots ending in आ, ए, ऐ, and ओ change them to अ (*f.* आ). *E. g.*

*जलमुक् (crude base जलमुच्)=जलं मुञ्चतीति । सर्वशक् । अहिभुक् (०ज्) । विश्वसृट् (०ज्) । काष्ठतट् (०क्ष्) । मृगद्विट् (ष्) । कामधुक् (०दुह्) । मित्रध्रुक् or ध्रुट् (०द्रुह्) । शास्त्रविद् । गोत्रभिद् । सम्राट् (०ज्) । क्रव्याद् । मर्मस्पृक् (०श्) । ग्रामणीः । वर्षाभूः । स्वयंभूः । वीरसूः । विश्वजित् । कार्यकृत् । सोमपः=सोमं पिबतीति । धनदः । बहुप्रदः । द्वाःस्थः । सामगः=सामं गायतीति । इ० ।

Exceptions:—The root भज् is changed to भाज्, जन् to ज (*f.* जा), गम् to ग (*f.* गा), हन् to ह (*f.* हा) or घ्न (*f.* घ्नी) or it may remain unchanged (the Fem. base ending in घ्नी), ध्यै to धी and धा to धि *m.* (the root धा being used in its passive sense). *E. g.*

सुखभाक् (०ज्)=सुखं भजतीति । पापभाक् । इ० ।
अनुजः=पश्चाज्जायत इति । पूर्वजः । †सरोजम् । इ० ।
अध्वगः=अध्वानं गच्छतीति । अनुगः=पश्चाद्गच्छतीति ।
शत्रुहः=शत्रुं हन्तीति । शत्रुघ्नः । तमोपहः । वृत्रहा (*f.* घ्नी) ।
शुद्धधीः=शुद्धं ध्यायतीति । प्रधीः=प्रकृष्टं ध्यायतीति ।
जलधिः *m.*=जलं धीयतेऽस्मिन्निति । इषुधिः । इ० ।

(2) The termination अ is added to the following roots and to some others, before which the ending vowel takes its Guna substitute :—

अर्ह्, रुह्, चर्, धृ, हृ, सृ, and शी. *E. g.* पूजार्हः (*f.* र्हा) । शिरोरुहः । तटरुहा । †वनचरः । सहचरी । जलधरः । विद्याधरः (*f.* री) । महीधरः (also महीध्रः) । अंशहरः । संदेशहरः (*f.* ०रा) । †अग्रसरः (*f.* ०री) । पुरःसरः । उत्तानशयः (*f.* ०या) । गुहाशयः । †हृच्छयः । इ० ।

(3) When the first member signifies the object of the action denoted by the root, the latter is often changed to that form of it which it takes in the Causal, and अ (*f.* ई) is then added to it. *E. g.* कुम्भकारः=कुम्भं करोतीति । भारवाहः । वेदाध्यायः । तन्तुवायः । सूत्रधारः । कर्णधारः । भूपालः । इ० ।

---

* For the declension of many of the words ending in consonants see Lessons I and II of the Second Sanskrit Course Part I.

† When the subordinate member of an Upapada compound is in the Loc. case, the case-termination is frequently retained and the compound made अलुक्. *E. g.* सरसि-जम् । वनेचरः । हृदिशयः । पङ्केरुहम् । दिवि-षद् । दिविष्ठः । अग्रे-सरः । इ० ।

Exceptions:—The root कृ is changed to कर (*f.* री) when such a compound as the above denotes, in addition, the idea of cause (हेतुः), habit (शीलं) or submission (आनुलोम्यं), or when it is preceded by the words दिवा, निशा, प्रभा, भास्, अन्त, किं, चित्र, क्षेत्र, अहन्, कर्मन्, and some others. *E. g.* शोककरः = शोकं करोति (= शोकस्य हेतुः)। हर्षकरः। अर्थकरी (विद्या)। प्रियकरः = प्रियं करोतीति शीलमस्य। वचनकरी। यशस्करम्। दिवाकरः। भास्करः। किंकरः। अहस्करः। कर्मकरः। इ०।

(4) The termination इन् is added to the root after changing it as in the Causal, when habit (शीलं), comparison (उपमानं), past time (भूतार्थः), or frequency of the action (आभीक्ष्ण्यं) is to be indicated by the compound. *E. g.* परोपकारी = परेषामुपकरोति तच्छीलः। जलशायी। फलाशी। अनुजीवी। उष्णभोजी। विमृश्यकारी। गजगामिनी = गज इव गच्छतीति। उष्ट्रक्रोशी। कोकिलभाषिणी। सोमयाजी = सोमेन इष्टवान्। पुरुषघाती। मधुपायी = पुनःपुनर्मधु (मद्यं) पिबतीति। अक्षद्वेषी। इ०।

(5) Causals and roots of the 10th Conjugation generally take the suffix अन (*f.* अना). *E.g.* मधुसूदनः, शत्रुनन्दनः, वंशभूषणः, जनार्दनः, शत्रुतापनः, मुखवासनः, कुलदूषणः, । इ०।

These verbal forms ending in अन can often be used by themselves. *E. g.* नन्दनः, दमनः, वर्धनः, रमणः, &c. Hence the above compounds may be dissolved as षष्ठीतत्पुरुष or उपपदतत्पुरुष.

(6) The indeclinables सु and दुः are compounded with many roots, which then have a passive sense. In these cases the vowels of roots are generally gunated (except when they are penultimate prosodially long vowels), and the suffix अ (*f.* आ) is added. *E. g.* सुलभः = सुखेन लभ्यत इति, दुर्लभम् = दुःखेन लभ्यत इति। सुकरः, दुष्करः। स्वापः, दुरापः। सुवहः, दुर्वहः। सुसहः, दुःसहः। सुतरः, दुस्तरः। सुगमः, दुर्गमः। सुबोधः, दुर्बोधः। इ०।

(7) The root दृश् is compounded with pronouns which are then slightly modified. The root remains as it is or changes to दृश (*f.* ०शी) or दृक्ष (*f.* ०क्षी) and has a passive sense. *E. g.* तादृक् (crude b. तादृश्) or तादृशः or. तादृक्षः = स इव दृश्यत इति। Similarly मादृक्, त्वादृक्, ईदृक्, एकादृक्, कीदृक्, यादृक्, एतादृक्, अन्यादृक्. (Also सदृक् or सदृश = समानो दृश्यत इति)।

46. The following are some of the irregular Upapada-compounds, including अलुक् :—

शोकापनुदः = शोकमपनुदतीति (removing sorrow); स्तम्बेरमः = स्तम्बे रमत इति (an elephant); कर्णेजपः (a back-biter); भयंकरः; प्रियंकरः; फलेग्रहिः = फलानि गृह्णातीति; आत्मंभरिः=आत्मानं बिभर्तीति (selfish, greedy); स्तनंधयः; अभ्रंलिहः; विधुंतुदः (the demon Râhu); अरुंतुदः=अरुर्मर्म तुदतीति (striking on the wounded or sore part); ललाटंतपः=ललाटं तपतीति (burning the forehead); प्रियंवदः; द्विषंतपः or परंतपः = द्विषन्तं or परं (शत्रुं) तापयतीति (one harassing or subduing his enemies); वाचंयमः=वाचं नि-यच्छति व्रतेनेति; पुरंदरः= पुरं दारयतीति; सर्वंसहा (the earth); सर्वंकषः (destroying all); कूलंकषा; कामदुघा=कामान् दुग्ध इति । विश्वंभरा or वसुंधरा (the earth); पतिंवरा=पतिं वृणीत इति (a young woman going to choose a husband); अरिंदमः (one who subdues his enemies); विश्वपाः= विश्वं पातीति (protecting all); शङ्खध्माः; ऋत्विक्—ऋतौ यजतीति; रात्रिंचरः; हृदयंगमः; पश्यतोहरः (a robber); शोभनमानी = शोभनं मन्यत इति (one who considers anything beautiful); पंडितंमन्यः or पण्डितमानी=आत्मानं पण्डितं मन्यत इति (one who considers himself a learned man); भुजगः or भुजंगः (*f.* ०गी) or भुजंगमः (*f.* ०मा)=भुजेन (कौटिल्येन) गच्छतीति (one going crookedly, *i. e.* a serpent); विहगः or विहंगः or विहंगमः = विहायसा गच्छतीति (one going through the air, *i. e.* a bird); तुरगः or तुरंगः or तुरंगमः = तुरेण (त्वरया) गच्छतीति (a horse); प्लवगः or प्लवंगः or प्लवंगमः=प्लवेन गच्छतीति (going jumpingly, *i. e.* a monkey), &c.

N. B. For the declension of Upapada compounds ending in आ, ई or ऊ and having a root for their final syllable, see Lesson VIII of the Second Sanskrit Course Part I.

EXERCISE VII.

विद्वांसो वसुधातले परवचःश्लाघासु वाचंयमाः ।
सा नीयमाना रुचिरान् प्रदेशान् प्रियंकरो मे प्रिय इत्यनन्दत् ।
पुष्पं पुष्पं विचिन्वीत मूलच्छेदं न कारयेत् ।
मालाकार इवारामे न यथाङ्गारकारकः ॥
अगारदाही गरदो मित्रध्रुक् पानपो द्विजः ।
रक्षेत्युक्तश्च यो हिंस्यात् सर्वे ब्रह्महभिः समाः ॥
अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।
वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥

कुसुमोत्खचितान् वलीभृतश्चलयन् भृङ्गरुचस्तवालकान् ।
करभोरु करोति मारुतस्त्वदुपावर्तनशङ्कि मे मनः ॥
मा नः कुले वैरकृत् कश्चिदस्तु राजाऽमात्यो मा परस्वापहारी ।
मित्रद्रोही नैकृतिकोऽनृती वा पूर्वाशी वा पितृदेवातिथीनाम् ॥
गजभुजंगमयोरपि बन्धनं शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम् ।
मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥
अपि प्रसन्नं हरिणेषु ते मनः करस्थदर्भप्रणयापहारिषु ।
य उत्पलाक्षि प्रचलैर्विलोचनैस्तवाक्षिसादृश्यमिव प्रयुञ्जते ॥
म्लानस्य जीवकुसुमस्य विकाशनानि
संतर्पणानि सकलेन्द्रियमोहनानि ।
एतानि ते सुवचनानि सरोरुहाक्षि
कर्णामृतानि मनसश्च रसायनानि ॥
किसलयमिव मुग्धं बन्धनाद्विप्रलूनं
हृदयकुसुमशोषी दारुणो दीर्घशोकः ।
ग्लपयति परिपाण्डु क्षाममस्याः शरीरं
शरदिज इव घर्मः केतकीगर्भपत्रम् ॥
आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्मुखं
संजातश्च घनाघनो जलधरः शीर्णश्च वायोर्जवात् ।
निर्वृत्तश्च फलैर्महिर्द्रुमवरो दग्धश्च दावाग्निना
त्वं चूडामणितां गतश्च जगतो यातश्च मृत्योर्वशम् ॥

O Lord of men ! how is it that you are contented to live in this forest on mere hunting ? How can you bear to see Bhîma sleeping on the ground, collecting fruits and roots and carrying heavy loads for us ? How can your heart be calm when you see Arjuna, your younger brother, the foremost of archers, becoming a wood-cutter and a water-bearer ? The two sons of Mádrî, possessing beautiful bodies, are doing low work for you in the absence of servants here. I, the daughter of Drupada, born in a high family and used to live in a beautiful palace, am required to go about in this forest on foot behind you. In your very presence I suffered intolerable insults from your enemies; and yet you were not provoked to manly action. Bearing the load of a thousand miseries, your are as unmoved as a heap of stones. The lions of the forest roaring like the clouds at all times, wicked demons hovering round at night, and serpents

living in holes—make the forest terrible to us living in a shed of leaves. Your brothers, who wore golden ornaments, have now their bodies made dark by dust. They who should ride decorated elephants, have not got even shoes. At one time they are scorched by the sun burning their foreheads, and at another time drenched by the clouds pouring showers of rain. The bravery of Arjuna, who pleased the Fire by offering him the Khândava forest, does no good to us in our present calamity. The strength of Bhîma, equal to that of thousand elephants, does not inspire terror in the hearts of your enemies, for you, playing dice, have not only lost your kingdom, but have, moreover, promised to dwell for twelve years in this forest. Your enemies have done you wrongs for which you want to oblige them. Being born a Kshatriya, you seem to have taken the vow of a sage.

NOTES.—पानपो द्विज. = A Brâhmana addicted to drink. जीवलोकः = This world of mortals. पूर्वाशी = पूर्वमश्नातीति। करस्थदर्भप्रणयापहारिषु=(अपहरन्ति तेऽपहारिणः) करस्थानां दर्भाणां प्रणयेनापहारिणस्तेषु। गर्भपत्रम्=गर्भे (गर्भस्थं) पत्रम् 'The inmost leaf.' आपूर्णश्च कलाभिरिंदुरमलो यातश्च &c—The particle च, when repeated in two assertions, has the sense of 'no sooner than' or 'as soon as' equivalent to यावत्-तावत् in Sanskrit. Translate—No sooner is the bright moon full of all its digits, than it enters the mouth of Râhu, *i.e.* is eclipsed. *O Lord of men* = अधि-प। *Living on hunting*=मृगया+उपजीविन्। *Sleeping on the ground* = भूमिशयः । *Collecting* &c. = फलमूलाहरः। *Carrying* &c. = महाभारवाहः। *Water-bearer*=जलाहरः। *Possessing* &c. = सुरूपधरौ । *Doing low work* = नीचकर्मकरौ । *Born* &c. = महाकुलजा। *Used to live* &c. = रुचिरप्रासादवासिनी। *Going about on foot.* = पादचारिणी। *Manly action*=पुरुषकारः, पौरुषम्। *Bearing* &c.= विपत्सहस्रभारधरोऽपि शिलासंघात इवाविकृतोऽसि। *Roaring like clouds*= घनगर्जिनः। *Living in holes* = बिलेशयाः। *Living in a shade of leaves*= पर्णशालानिवासिन्। *Who should ride* &c. = परिष्कृतगजाधिरोहिणः। *At one time—at another time*=कदाचित्—कदाचित्। *Pouring* &c.=प्रभूतधारावर्षिणो जलमुचः: *Fire*=हुताश, हुतभुज्, हुतवह, इ०। *Doing no good* &c.=अकिञ्चित्करं वीर्यम्। *Inspiring terror*=भयप्रद, भयावह, भयंकर, इ०। *Playing dice*=अक्षदेवी (अक्षैरक्षान्वा दीव्यति सः)। *You have promised*

&c.—द्वादशवार्षिको वनवासोऽभ्यंगीकृतः। *Your enemies have done* &c = अपकारिणामपि शत्रूणां भवानुपकर्तुमर्हसि। *Born a Kshatriya*=क्षत्रजः। *Taking the vow* &c.=मुनिव्रतचरः, ०धरः।

VOCABULARY VII.

अङ्गारकारक *m.* A charcoal-maker.
अतिथि *m.* A guest.
अनृतिन् *adj.* A liar.
अमल *adj.* Bright, pure.
अमात्य *m.* A minister.
अरोगिता *f.* Health, freedom from disease.
अर्थंकर *adj.* (*f.* ०री) Yielding wealth, useful.
अलक *m. n.* Hair, a curl, a lock.
आगम *m.* Acquisition, approach.
आपूर्ण *adj.* Full.
आराम *m.* A garden.
उत्खचित *adj.* Intermixed, interwoven.
उपावर्तन *n.* Returning, reviving.
करभोरू *f.* A woman having beautiful thighs.
किसलय *n.* A young tender leaf.
केतकी *f.* Name of a plant.
क्षाम *adj.* Emaciated.
गज *m.* An elephant.
गर *m. n.* Poison.
गर्भ *m.* The womb, the interior.
घनाघन *adj.* Compact, dense.
चूडामणि *m.* The crest-jewel.
छद *m.* Cutting.
जव *m.* Force, violence. speed.
तल *n.* The surface.
दरिद्र *adj.* Poor, indigent.
दर्भ *m.* A kind of grass.
दारुण *m.* Violent, intense, terrible.
दाव *m.* A forest-conflagration.
दिवाकर *m.* The sun.
द्रुम *m.* A tree.
निर्वृत्त *adj.* Grown, become.
नैकृतिक *adj.* Dishonest, wicked.
परिपाण्डु *adj.* Very pale.
पान *n.* A drink, a liquor.
पीडन *n.* Oppressing, eclipsing.
प्रचल *adj.* Trembling, shaking.
प्रणय *m.* Request. Affection, trust.
प्रदेश *m.* A region, a spot.
प्रियंकर *adj.* Acting kindly, amiable,
प्रियवादिन् *adj.* Speaking kindly or agreeably.
फलेग्रहि *adj.* Bearing fruit.
बन्धन *n.* The foot-stock of a flower or leaf. Chaining, tying, confinement.
ब्रह्महन् *adj.* A murderer of a Brâhmana.
भुजग, भुजंग, भुजंगम } *m.* A serpent.
भृंग *m.* A black bee.
मतिमत् *adj.* Clever, intelligent.

मारुत *m.* Wind.
मालाकार *m* A gardener.
मुग्ध *adj.* Lovely, charming. Simple, silly.
मोहन *adj.* (*f.* ०नी) Fascinating.
म्लान *pp. adj.* Withered, sad.
रसायन *n.* An unfailing medicine. An elixir.
राहु *m.* A demon supposed to swallow the moon at the time of an eclipse.
रुच् *f.* Luster. Appearance.
वली *f.* A curl.
वश्य *adj.* Obedient.
वाचंयम *adj.* Silent, reserved.
विकाशन *adj.* Causing to open, inspiring joy.
विप्रलून *pp. adj.* Plucked, cut off.
विलोचन *n.* An eye.
वैर *n.* Enmity.
शारदिज *adj.* Autumnal.
शीर्ण *pp. adj.* Scattered, dispersed.
श्लाघा *f.* Praise.
सकल *adj.* All.
सन्तर्पण *adj.* Giving delight or satisfaction.
सरसिज } सरोरुह } *n.* A lotus.
सादृश्य *n.* Similarity, comparison.
स्व *n.* Wealth, property.

LESSON VIII.

THE (TWO) FUTURES.

General.

47. Sanskrit roots are divided into three classes known as the *Anit*, the *Vet* and the *Set*. *Anit* roots are those which do not require the insertion of an intermediate इ before consonantal terminations (except those beginning with य) of the general tenses; *Vet* roots require the insertion of the इ optionally; while *Set* roots require the insertion of it necessarily. There are instances in which the same root is *Anit* in one or two of the general tenses and *Vet* or *Set* in the rest. Such special cases can be treated only under each of the tenses.

48. The following are the lists of important *Anit* and *Vet* roots :—

Anit Roots.

All monosyllabic roots ending in vowels, *excepting* roots ending in long ऊ and ॠ, and the roots श्रि, श्विं, डी (A.), शी, क्ष्णु, नु, यु (2. P.), रु, क्षु, स्नु (Parasm.), वृ (वृणीते 9. A.) and वृ (वृणोति-वृणुते 5. U.).

The following roots ending in consonants:—शक् (5 P.), पच्, मुच्, रिच्, वच्, विच्, सिच्, प्रच्छ्, त्यज्, निज् (3. U.), भज्, भञ्ज्, भुज्, भ्रस्ज्, मस्ज्, यज्, युज्, रुज्, रञ्ज्, विज् (3. U.), सञ्ज्, सृज्, स्वञ्ज्, अद्, क्षुद्, खिद्, छिद्, तुद्, नुद्, पद् (4. A.), भिद्, विद् (विद्यते 4. A. and विन्ते 7. A, but not विद् 2 P.), विद् (विन्दति-ते 6. U.), शद्, सद्, स्विद् (4. P.), स्कन्द्, क्रुध्, क्षुध्, बन्ध्, बुध् (बुध्यते 4. A. To awake but not बुध् 1. U.), युध्, रुध्, राध्, व्यध्, शुध्, साध्, सिध् (सिध्यति 4. P.), मन् (4. A.), हन्, आप्, क्षिप्, तप्, तिप्, तृप् (4. U.), दृप् (4. P.), लिप्, लुप्, वप्, शप्, सृप्, स्वप्, रभ्, लभ्, क्रम् (Atm.) गम्, नम्, यम्, रम्, क्रुश्, दंश्, दिश्, दृश्, मृश्, रिश्, रुश्, लिश्, विश्, स्पृश्, कृष्, तुष्, त्विष्, दुष्, द्विष्, पिष्, पुष् (पुष्यति 4. P., but not पुष् 9. P.), विष्, शिष्, शुष्, श्लिष् (4. P.), घस्, वस् (वसति 1. P., but not वस् 2. A.), दह्, दिह्, दुह्, नह्, रुह्, लिह्, वह्.

Vet Roots.

धू (धूनोति—धूनुते 5. U. धुनाति—धुनीते 9. U.), सू (सूते 2. A., सूयते 4. A.), स्वृ, व्रश्च्, अञ्ज्, मृज्, क्लिद् (क्लिद्यति 4. P. To become wet), स्यन्द्, सिध् (सेधति 1. P. To rue, to turn out auspiciously), क्लृप्, गुप् (गोपायति 1. P.), त्रप्, क्षम्, अश्, (अश्नुते 5. A.), क्लिश् (क्लिश्नाति 9. P.), अक्ष्, तक्ष्, त्वक्ष्, गाह्, गुह्, तृह् (6. P.), बृह्, वृह्; also तृप्, दृप्, नश्, द्रुह्, मुह्, स्निह्, स्नुह्. (The root कुष् when preceded by निस् becomes *Vet*).

N. B. Most of the other roots are *Set*.

The following verses contain the above *Anit* roots and the student should make them by heart:—

ऊदृदन्तैर्यौतिरुक्ष्णु—शीस्नुनुक्षुश्विडीङ्श्रिभिः ।
वृङ्वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥
शक्लृपच्मुचिरिच्वच्विच्—सिच्प्रच्छित्यज्निजिर्भजः ।
भञ्जभुजभ्रस्ज्मस्जियज्युज्रुज्—रञ्जविजिर्स्वञ्जिसञ्ज्सृजः ।

अद्क्षुद्खिद्छिद्तुदिनुदः पद्यभिद्विद्यतिर्विनद् ।
शद्सदी स्विद्यतिः स्कन्दि—हदी क्रुध्क्षुधिबुध्यती ॥
बन्धिर्युधिरुधी राधि—व्यध्शुधः साधिसिध्यती ।
मन्यहन्नाप्क्षिप्छुपितप्—तिपस्तृप्यतिदृप्यती ॥
लिप्लुपवप्शप्स्वप्सृपियभ्—रभ्लभ्गम्नम्यमो रमिः ।
क्रुशिर्दंशिदिशी दृश्मृश्—रिश्रुश्लिश्विश्स्पृशः कृषिः ॥
त्विष्तुष्द्विष्दुष्पुष्यपिष्विष्—शिष्शुष्श्लिष्यतयो घसिः ।
वसतिर्दह्दिहिदुहो नह्मिह्रुहलिह्वहिस्तथा ॥
अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिकं शतम् ॥

The following lines contain the important *Vet* roots :—

सूतेधूञ्स्वरतिव्रश्च—मृजाञ्जः स्यन्दक्लिद्यती ।
सेधतिस्त्रप् गोपक्लृपौ तृप्दृप्यौ क्षमनश्यती ॥
क्लिश्नाऽश्नुते गाहगुहौ द्रुह्यमुह्यस्निहस्नुहः ।
अक्ष्णोतिस्तक्षतिस्त्वक्ष तृहतिर्वृहतिर्वृहूः ॥

Varieties of the Future Tense.

49. There are two varieties of the Future in Sanskrit, one of them is called the Simple Future and the other the Periphrastic Future. All roots may have the forms of both the varieties.

50. *Formation of the base*: (*a*) Final radical vowels and penultimate prosodially short vowels are gunated, and final ए, ऐ and ओ are changed to आ, other radical vowels remaining unchanged.

(*b*) The intermediate इ is added to the syllable in the case of *Set* roots and optionally in the case of *Vet* roots. It is not added to *Anit* roots.

(*c*) The base-forming syllable स्य of the Simple Future and ता of the Periphrastic Future are then added. The स्य is changeable to ष्य by S. R. 20; and the ता is changeable to टा, धा or ढा by S. R. 25, 26, 27.

Examples.

Roots.		*Base formation.*			*B. of Sim. F.*		*B. of Perip. F.*
भू (*Set*)	by (*a*) भो	by (*b*) भवि	by (*c*)		भविष्य	and	भविता
शुच् (,,)	,, शोच्	,, शोचि	,,		शोचिष्य	,,	शोचिता

क्लिद्	(*Vet*)	by (*a*)	क्लेद्	by (*b*)	क्लेद् or क्लेदि	by (*c*)	क्लेत्स्य or क्लेदिष्य	and	क्लेत्ता or क्लेदिता
गे	(*Anit*)	,,	गा	,,	गा	,,	गास्य	,,	गाता
नी	,,	,,	ने	,,	ने	,,	नेष्य	,,	नेता
शक्	,,	;,	शक्	,,	शक्	,,	शक्ष्य	,,	शक्ता
भिद्	,,	,,	भेद्	,,	भेद्	,,	भेत्स्य	,,	भेत्ता

51. *Exceptions to the above rules:—*

(*a*) मृज् takes V*r*iddhi wherever Gu*n*a is ordinarily required. गुह् lengthens its vowel in cases where Gu*n*a is required, if followed by vowel terminations or the intermediate इ. सृज् and दृश् substitute र for the Gu*n*a substitute अर् when followed by a strong termination, like स्य and ता, beginning with a hard consonant; while the *Anit* roots तृप्, दृप्, सृप्, मृश्, स्पृश् and कृष् (all having a penultimate ऋ) substitute र for अर् optionally under the same circumstances. The *Set* roots कुट्, त्रुट्, स्फुट्, स्फुर्, नू and धू all of the 6th Conjugation, and विज् to tremble, do not take Gu*n*a at all. नश् and मस्ज् insert a nasal after their vowel अ when a strong termination beginning with a hard consonant immediately follows them. *E. g.*

मृज् (*Vet*)—मार्ज् or मार्जि, मार्क्ष्य or मार्जिष्य, मार्ष्टा or मार्जिता (S. R. 16 Excep. (*a*) and 20, 24, 25.)

गुह (,,)—गोह् or गूहि, घोक्ष्य or गूहिष्य, गोढा or गूहिता (S. R. 26, 27, 28.)

सृज् (*Anit*)—स्रज्, स्रक्ष्य, स्रष्टा (S R. 16 Excep. *a*, 24, 25.)

दृश् (,,)—द्रश्, द्रक्ष्य, द्रष्टा (,, ,,)

तृप् (*Vet*)—तर्प् or त्रप् or तर्पि, तर्प्स्य or त्रप्स्य or तर्पिष्य, तर्प्ता or त्रप्ता or तर्पिता.

स्पृश् (*Anit*)—स्पर्श् or स्प्रश्, स्पर्क्ष्य or स्प्रक्ष्य, स्पर्ष्टा or स्प्रष्टा (S. R. 16, 24.)

कुट् (*Set*)—कुटि, कुटिष्य, कुटिता.

नू (,,)—नुवि (S. R. 31 *b*), नुविष्य, नुविता.

नश् (*Vet*)—नंश् or नशि, नंक्ष्य or नशिष्य, नंष्टा or नशिता (S. R. 16. 24.)

मस्ज् (*Anit*)—मङ्क्, मङ्क्ष्य, मङ्क्ता.

(*b*) The intermediate इ is lengthened necessarily in the case of ग्रह्, and optionally in the case of वृ and roots ending in ॠ (long). Roots ending in ऋ (short), हन् and गम् (Parasm.) take the intermediate इ though *Anit*, and the roots नृत् and कृत् drop it optionally though *Set* before the स्य of the Simple Future. In the Periphrastic Future, the roots इष्, रिष्, लुभ् and सह्, though *Set*, drop the intermediate इ optionally. *E. g.*

ग्रह् (*Set*)—ग्रही, ग्रहीष्य, ग्रहीता । वृ (*Set*)-वरि or वरी, वरिष्य, or वरीष्य, वरिता or वरीता । तॄ (*Set*)—तरि or तरी, तरिष्य or तरीष्य, तरिता or तरीता । Similarly स्मृ (*Anit*)—स्मरिष्य, स्मर्ता । कृ (*Anit*)—करिष्य, कर्ता । हन् (*Anit*)—हनिष्य, हन्ता । गम् *Anit*)—गमिष्य (P.) and संगंस्य (A.), गन्ता and संगन्ता । नृत् (*Set*)—नर्तिष्य or नर्त्स्य, नर्तिता । लुभ् (*Set*)—लोभिष्य, लोभिता or लोब्धा (S. R. 26) । सह् (*Set*)—सहिष्य, सहिता or सोढा (S. R. 26 and 27.) ।

(*c*) The roots क्लृप्, वृत्, वृध् and स्यन्द् are Atmane. and as such have their regular forms of the Simple Future, but they may have in addition the Parasm. forms in which case the intermediate इ is not added. This holds in the case of क्लृप् in the Periphrastic Future also. *E. g.*

क्लृप् (*Vet*)-कल्प्स्य or कल्पिष्य (A.), कल्प्स्य (P.) । स्यन्द् (*Vet.*)—स्यन्त्स्य or स्यन्दिष्य (A.), स्यन्त्स्य (P.) । वृत् (*Set*)——वर्तिष्य (A.) and वर्त्स्य (P.) । वृध् (*Set*)—वर्धिष्य (A.) and वर्त्स्य (P.) ।

Perip. Future base कल्प्ता or कल्पिता, स्यन्ता or स्यन्दिता, वर्तिता, वर्धिता (all Atm.), and कल्प्ता (Parasm.).

25. *Terminations.* To get the forms of the Simple Future, the Parasm. and Atm. terminations of the Present tense are added to the base in the same way as they are added to roots of the first Conjugation. Parasm. roots take Parasm. terminations, Atm. roots take Atm. terminations, and roots belonging to both the *Padas* may take either of the two sets of terminations. Thus :—

Rt. दा. U. (base दास्य).

Parasmaipada.			*Atmanepada.*		
दास्यामि	दास्यावः	दास्यामः	दास्ये	दास्यावहे	दास्यामहे
दास्यसि	दास्यथः	दास्यथ	दास्यसे	दास्येथे	दास्यध्वे
दास्यति	दास्यतः	दास्यन्ति	दास्यते	दास्येते	दास्यन्ते

To get the forms of the Perip. Future, the following terminations are added :—

Parasmaipada.			*Atmanepada.*		
*स्मि	स्वः	स्मः	*हे	स्वहे	स्महे
सि	स्थः	स्थ	से	साथे	ध्वे
—	रौ	रः	—	रौ	रः

Rt. दा U. (base दाता).

दातास्मि	दातास्वः	दातास्मः	दाताहे	दातास्वहे	दातास्महे
दातासि	दातास्थः	दातास्थ	दातासे	दातासाथे	दाताध्वे
दाता	दातारौ	दातारः	दाता	दातारौ	दातारः

Additional Examples.

शी—शयिष्यते, शयिता । जीव्—जीविष्यति, जीविता । निन्द्—निन्दिष्यति, निन्दिता । मुह्—मोहिष्यति or मोक्ष्यति, मोग्धा or मोढा or मोहिता (S. R. 26, 27) । क्षम्—क्षंस्यति-ते or क्षमिष्यति-ते, क्षन्ता or क्षमिता (S. R. 29) । स्तु—स्तोष्यति-ते, स्तोता । रुध्—रोत्स्यति-ते, रोद्धा । प्रछ्—प्रक्ष्यति, प्रष्टा । द्विष्—द्वेक्ष्यति-ते, द्वेष्टा । दह्—धक्ष्यति, दग्धा । नह्—नत्स्यति-ते, नद्धा । सृज्—स्रक्ष्यति, स्रष्टा । लिह्—लेक्ष्यति-ते, लेढा (S. R. 26. 27.) । गम्—गमिष्यामि, (संगंस्ये), गन्तास्मि, (संगन्ताहे) । वृत्—वर्तिष्ये or वर्त्स्यामि, वर्तिताहे । सह्—सहिष्ये, सहिताहे or सोढाहे । नृत्—नर्तिष्यामि or नर्त्स्यामि, नर्तितास्मि । वह्—वक्ष्यति-ते, वोढा । दृश्—द्रक्ष्यामि, द्रष्टास्मि । बन्ध्—भन्त्स्यति, बन्द्धा । लभ्—लप्स्ये, लब्धाहे । मृ—मरिष्यामि, मर्तास्मि. (This root is Parasm. in the two Futures, the Conditional and the Perfect).

53. Causals and roots of the 10th Conjugation are all *Set* and take the intermediate इ after the अय of the Special conjugational base, the final अ of it being dropped: Thus :— दापय—दापयिष्यति-ते, दापयिता । चोरय —चोरयिष्यति-ते, चोरयिता ।

54. The passive forms of the Simple Future and the Periphrastic Future are obtained by applying to the base Atm.

---

* It will be observed that the terminations of the 1st and 2nd Person are the forms of the Present of अस् 'to be' with the initial अ dropped in two cases. The root अस् thus serves as an auxiliary verb in this variety of the Future; hence its name *Periphrastic* Future.

terminations. When there is a special Atm. base that should be used before the Atm. terminations. In the passive forms of Causals and roots of the 10th Conjugation the अय of the Special base may optionally be dropped. *E. g.*

Active	दास्यामि, दास्ये	*Passive*	दास्ये ।
,,	दातास्मि, दाताहे	,,	दाताहे ।
,,	गमिष्यामि, संगंस्ये	,,	गंस्ये, संगस्ये
,,	गंतास्मि	,,	गंताहे ।
,,	चोरयिष्यसि-से	,,	चोरयिष्यसे । चोरिष्यसे ।
,,	चोरयितासि-से	,,	चोरयितासे । चोरितासे ।
,,	मारयिष्यसि-से	,,	मारयिष्यसे । मारिष्यसे ।
,,	मारयितासि-से	,,	मारयितासे । मारितासे ।

55. The Simple Future is used to denote future time generally. The Periphrastic Future is generally used to indicate such actions, as may take place at an indefinite future time, such at least as will not take place on the same day on which one is speaking of them.

EXERCISE VIII.

धृतायुधो यावदहं तावदन्यैः किमायुधैः ।
यद्वा न सिद्धमस्त्रेण मम तत्केन सेत्स्यति ॥
भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
तेषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥
पाशमेकमुभावेतौ[१] सहितौ हरतो मम । [१ पक्षिणौ.
यावच्च विवदिष्येते तावन्मे वशमेष्यतः ॥
पयोघटैराश्रमबालवृक्षान्संवर्धयन्ती स्वबलानुरूपैः ।
असंशयं प्राक् तनयोपपत्तेः स्तनंधयप्रीतिमवाप्स्यसि त्वम् ॥
सीता । पत्रं मूलं फलं यत्त्वमल्पं वा यदि वा बहु ।
दास्यसि स्वयमादाय तन्मेऽमृतरसोपमम् ॥
मत्कृते न च ते क्लेशो न भविष्यामि दुर्भरा ।
न मातुर्न पितुस्तत्र स्मरिष्यामि न वेश्मनः ॥

न च मे भविता तत्र पथि कश्चित् परिश्रमः ।
पृष्ठतस्तव गच्छन्त्याः स्नानाहारादिकर्मसु ॥
यदि मां दुःखितामेवं वनं नेतुं न चेच्छसि ।
विषमग्निं जलं वाऽहमास्थास्ये मृत्युकारणात् ॥

कैकेयी । अहं हि विषमद्यैव पीत्वा बहु तवाग्रतः ।
पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यभिषिच्यते ॥

दशरथः । यदा हि बहवो वृद्धा नीतिमन्तो बहुश्रुताः ।
परिप्रक्ष्यन्ति काकुत्स्थं वक्ष्यामीह कथं तदा ।
कैकेय्या क्लिश्यमानेन पुत्रः प्रव्राजितो मया ॥

मुनयः । पित्रा निर्वासितो रामो दण्डकायै गमिष्यति ।
रावणश्छद्मना तत्र सीतामपहरिष्यति ॥
दुःखार्तः सहसौमित्रिर्भ्राम्यन् संगंस्यते ततः ।
स्निग्धेन कपिराजेन सुग्रीवेण महौजसा ॥
सेतुं महार्णवे बद्ध्वा लङ्कां गत्वा च सानुगः ।
विभीषणसखः संख्ये हनिष्यति दशाननम् ॥
तस्य दुष्टात्मनो नाशात् त्रैलोक्यं त्रप्स्यति ध्रुवम् ।
निवर्तिष्यत एवासौ ततोऽयोध्यां सुरारिहः ॥

अर्जुनः । यदाऽभिमन्युः परवीरघाती शरैः परान् मेघ इवाभिवर्षन् ।
विगाहिता कृष्णसमः कृतास्त्रस्तदा तप्स्यत्यकृतात्मा स मन्दः ॥
सेनाग्रगं दंशितं भीमसेनं द्रष्टा रणे वीरहणं परेषाम् ।
घ्नन्तं चमूमन्तकसंनिकाशं तदा युद्धं धार्तराष्ट्रोऽनुतप्ता ॥
यदा विपाठा मद्गुजाविप्रमुक्ता द्विजाः फलानीव महीरुहाग्रात् ।
प्रचेतार उत्तमाङ्गानि पुंसां तदा स्मर्ता वचनस्यास्य मानी ॥
धर्मेणाप्तं निधनं तस्य मन्ये यो योत्स्यते पाण्डवैः पापबुद्धिः ।
हत्वा त्वहं धार्तराष्ट्रान् समग्रान् राज्यं कुरूणामवजेतास्मि सर्वम् ॥
पाण्डवक्रोधदावेन कुरवः सर्व एव हि ।
धक्ष्यन्ते शिशिरापाये वनानीव हुताशनैः ॥

O sages, now I shall briefly describe to you the state of things which will be found at the end of the Kali-yuga. There will be no distinction of castes at that time. Brâhmanas will forget the Vedic lore and the Mlenchchhas will learn it with great earnestness. Men will not sacrifice to the gods nor will give oblations to the Manes. Whoever is more powerful will proclaim himself the king; and the timid subjects will bend their heads before him. The greed of wealth will prompt men

to commit sinful acts and the fear of violating the commands of religion will not exist at all. Each will live by that profession by which he will earn most money. Bráhmanas will not beg or perform penances. Kshatriyas will not fight for the protection of the weak or the preservation of religion. Vais'yas will like neither agriculture nor trade. But all of them, with the S'údras, will maintain themselves by the service of the rich or by begging. When such a thing happens, how can the distinction of castes remain?

Falling from virtue and from purity, men will be oppressed by endless anxieties and by miseries, both of the body and the mind. Many will die while yet children; more will go to Yama's domain in their youth, and all will have short lives. Rain will come in small quantities, and often will not come at all. Hence famines will be more frequent and people will perish from starvation.

NOTES:—यास्यसि लाघवम् = Will be disrespected by them पयोघटाः=पयसां घटाः 'Jars full of water.' न मातुर्न पितुस्तत्र &c.—The object of स्मृ is put in the Gen. when it means 'to remember with regret.' आस्थास्ये—The root स्था with आ is Atm. only in the sense of solemn declaration. त्रप्स्यति—The Simple Future of तृप् 'to be satisfied.' सुरारिहः—The root हन् is changed to ह generally when the action is considered to be auspicious or when a blessing is intended. द्विजाः = Birds. *The state of things* =जनस्थितिः। *Distinction of castes*=वर्णभेदः। *Manes*=पितरः (*pl.* only). *Will bend &c.*=शिरांस्यवनंस्यन्ति। *Will prompt men to commit &c.* =नरान् पापकर्मणि नियोजयिष्यति, पापानि कारयिष्यति। *The fear of violating &c.*=धर्मातिक्रमभयं नैव भविष्यति (The root अस् 'to be', ब्रू and चक्ष् are not conjugated in the two Futures, the Conditional, &c., the roots भू, वच् U. and ख्या U. being respectively used in place of them.). *Profession*=वृत्तिः *f. Agriculture*=कृषिः *f. Trade*= वाणिज्यम् *n. How can the distinction of castes &c.*=कथं वर्णभेदो वर्तेत। *Falling from virtue &c.*=सदाचारापेता धर्मभ्रष्टाः। *Anxieties and miseries &c.* आधयो व्याधयश्च। *While yet children*=बाल्य एव। *In small quantities*=अल्पमात्रम्, अपर्याप्तम्। *Frequent*=असकृत् *adv.*, अभीक्ष्णम् *adj. From starvation*=अन्नाभावात्, आहाराभावात्।

VOCABULARY VIII

अकृतात्मन् *adj.* Evil-minded, wicked.

अग्रग *m.* A leader.

अग्रतः *Indecl.* In front of, before.

अनुग *m.* A companion, a follower.

अपाय *m.* Passing away. End. Injury.

अभिमन्यु *m.* The son of Arjuna by Subhadrâ.

आधि *m.* Mental agony. Anxiety (op. to व्याधि).

उत्तमाङ्ग *n.* The head.

उपपत्ति *f.* Getting, obtaining.

उपरत *adj.* Ceased, stopped.

औत्सुक्य *n.* Earnestness, eagerness.

काकुत्स्थ *m.* Râma (a descendant of Kakutstha).

कृतास्त्र *adj.* One skilled in the practice of arms.

कृषि *f.* Agriculture.

क्लेश *m.* Trouble, inconvenience.

गाह *vt.* (गाहते 1. A.) To enter, to plunge into, to agitate. (Also with वि)

जि *vt.* With अव To conquer, to subdue.

तप् *vi.* (तपति 1. P.) To suffer pain, to grieve. With अनु To repent.

तृप् *vi.* (तृप्यति 4. P.) To be satisfied.

दण्डका *f.* Name of a forest.

दंशित *adj.* Wearing an armour.

दुःखार्त *adj.* Distressed.

दुर्भर *adj.* Difficult to maintain. or feed, burdensome.

दुर्भिक्ष *n.* A famine, dearth.

धार्तराष्ट्र *m.* A son of Dhritarásh`tra.

निधन *n.* End, death.

निर्वासित *pp. adj.* Exiled,

नीतिमत् *adj.* A politician, a statesman.

परिश्रम *m.* Fatigue, pain.

पृष्ठतः *Indel.* Behind.

प्रछ् *vt.* With परि To make inquiries about.

प्रव्राजित *pp. adj.* Banished.

प्राक् *Indecl.* Before (with a noun in the Abl.)

बहुमत *adj.* Esteemed, valued.

महारथ *m.* A great warrior.

महीरुह *n.* A tree.

महौजस् *adj.* Very powerful.

यमधानी *f.* Yama's domain.

लाघव *n.* (*Fig.*) Disrespect or loss of respect.

वद् *vt.* With वि *vi.* (1. A.) To quarrel.

वाणिज्य *n.* Trade.

विपाठ *m.* A large arrow.

वृत्ति *f.* Profession, avocation.

वृष् *vi.* With अभि *vt.* To shower.

वेश्मन् *n.* A house.

व्याधि *m.* Physical pain, ailment.

शिशिर *m.* Winter.

सकृत् *Indecl.* Once.

संख्य *n.* War, battle.

संनिकाश *adj.* Like (only at the end of a Tatp.)

सिध् *vi.* (सिध्यति 4 P.) To be accomplished.

सिद्ध *pp. adj.* Accomplished, effected.

सुग्रीव *m.* Name of a monkey-king.

सुरारिह् *m.* Killer of demons.

सेतु *m.* A bridge.

सौमित्रि *m.* Lakshmana, son of Sumitrá.

स्तनंधय *adj.* (*f.* °यी) An infant, a child nursed at the breast.

हुताशन *m.* Fire.

LESSON IX.

THE CONDITIONAL AND SOME VERBAL DERIVATIVES.

56. By prefixing the augment अ and applying the terminations of the Imperfect, as in the 1st Conjugation, to the base of the Simple Future we get the forms of what is known as the Conditional. The passive forms of the Conditional are obtained by applying to the base Atmane. terminations. Thus :—

Parasmaipada.			*Atmanepada or passive.*		
अदास्यम्	अदास्याव	अदास्याम	अदास्ये	अदास्यावहि	अदास्यामहि
अदास्यः	अदास्यतम्	अदास्यत	अदास्यथाः	अदास्येथाम्	अदास्यध्वम्
अदास्यत्	अदास्यताम्	अदास्यन्	अदास्यत	अदास्येताम्	अदास्यन्त

The Conditional of इ with अधि 'to study' is formed optionally by substituting गी for इ. अध्यगीष्ये, अध्यगीष्यावहि, &c. or अध्यैष्ये, अध्यैष्यावहि, &c.

57. The Conditional is really a substitute of the Potential. It is used to indicate, by the very form of the expression, the impossibility of the occurrence of the thing mentioned in the sentence, or, at least, the strong disbelief, impropriety, indignation or surprise which the speaker would feel if the thing mentioned has actually taken place or would take place. *E. g.*

कथं नाम युधिष्ठिरोऽसत्यमवदिष्यत् । How, indeed, could Y. have told the untruth ? *i. e.* One cannot believe that Y. has done so; or it is very improper or surprising that Y. should have done so.

कथं त्वं धर्मंमत्यक्ष्यः । How can you give up your religion ? *i. e.* You will certainly not do so, or if you should, that would be very improper or surprising.

को नाम चाण्डालमयाजयिष्यत् । Who could have helped a Chândála to perform a sacrifice ? or who would ever do so ?

N. B. Whether the verb is used in the past tense or the future tense must in such cases be decided from the context.

It is not in the above sense, however, that the Conditional most frequently occurs. It is usually used in those hypothetical sentences in which the speaker implies that what is stated in the antecedent clause did not or will not certainly occur, and hence also that what is stated in the subsequent clause would not take place. It is usual in such hypothetical sentences to use the Conditional in both the clauses*. *E g.*

सुवृष्टिश्चेदभविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत् । If there had been good rain, there would have been plenty of corn, *i. e.* there was no good rain and hence there was no plenty.

यदि मम गृहमागमिष्यो घृतेनाभोक्ष्यथाः । If you would come to my house, you would get ghee to eat, *i. e.* I am sure you will not come to my house and hence you will not get ghee to eat.

---

* The Conditional being only a substitute of the Potential, the latter may occur in one or both the clauses of hypothetical sentences of the nature described above. The Conditional may, therefore, be considered as necessary only if the speaker wishes to *emphasize* his sense of the impossibility, impropriety, &c. of anything that he states. *E. g.*

लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्र्याः ।
तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्बालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः ॥ कुमारसं० ।

(पर्वतराजपुत्र्याः पार्वत्याः । बालप्रियत्वं प्रियकेशत्वम् । चमर्यः मृगीविशेषाः ।)

58. Future participles are formed from the base of the Simple Future by the addition of त् in Parasm. and मान in Atmane. or passive. Thus दास्यत् (P.) 'going or about to give'; दास्यमान (A. or Pass.) 'going to give or being about to be given'. करिष्यत् (P.) 'going or about to do'; करिष्यमाण (A. or Pass.) 'going to do or being about to be done.' The Parasm. participles are declined like the Present participles of roots of the 6th Conjugation, the insertion of न् in Neut. N. Ac. V. dual and the Faminine base being optional. Thus :—

दास्यत् *m*. N. V. दास्यन् दास्यन्तौ दास्यन्तः ।
Ac. दास्यन्तम् ,, दास्यतः ।
n. N. Ac. V. दास्यत्, दास्यती or दास्यन्ती, दास्यन्ति ।
Fem. base दास्यती or दास्यन्ती ।

N. B. In translating adverbial clauses or sentences beginning with 'before,' Future participles should be used to qualify the subjects of the principal sentences and *vice versa*.

59. The formation of the Infinitive is cursorily noticed in Art. 89 of the F. S. Course. It is only necessary to add here that the Infinitive of a root is obtained by simply changing the ता of the Perip. Future to तुम्. *E. g.*

नी—नेता-नेतुम् । दुह्—दोग्धा-दोग्धुम् । प्रछ्—प्रष्टा-प्रष्टुम् । इ० ।

60. Similarly by changing ता to तृ we get verbal derivatives denoting agent. These derivatives are generally used with the Gen. of the object of the action. *E. g.* अपां स्रष्टा । धनस्य दाता । जलस्य आनेत्री । इ० ।

This derivative in तृ may be used as the participle of the Perip. Future. If formed from a transitive root, it then governs an object in the Acc. *E. g.* पञ्चषैरहोभिर्वयमेव तत्र गन्तारः (स्मः)= In five or six days we shall ourselves go there. दुर्योधनस्य वयं प्रियं कर्तारः = We shall do what will please Duryodhana.

EXERCISE IX.

उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता ।
समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यन्तावामयः स च ॥

चूर्णिताशेषकौरव्यः क्षीबो दुःशासनासृजा ।
भङ्क्ता सुयोधनस्योर्वोर्भीमोऽयं शिरसाञ्चति ॥
सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥
आत्मनो वधमाहर्ता क्वासौ विहगतस्करः ।
येन तत् प्रथमं स्तेयं गोप्तुरेव गृहे कृतम् ॥
अकरिष्यदसौ पापमतिनिष्करुणैव सा ।
नाभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपन्थिनी ॥
तामुत्क्षिप्य ततो वह्निर्मैथिलीं, राममुक्तवान् ।
काकुत्स्थदयितां साध्वीं त्वमाशङ्किष्यथाः कथम् ॥
यावज्जीवमशोचिष्यो नाहास्यश्चेदिदं तमः ।
भानुरप्यपपतिष्यत् क्ष्मामक्षोभिष्यत चेदियम् ॥
यः पूरयन् कीचकरन्ध्रभागान् दरीमुखोत्थेन समीरणेन ।
उद्गास्यतामिच्छति किन्नराणां तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम् ॥
कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् ।
अधोमुखस्यापि कृतस्य वह्नेर्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥
पौरेषु सोऽहं बहुलीभवन्तमपां तरङ्गेष्विव तैलबिन्दुम् ।
सोढुं न तत्पूर्वमवर्णमीशे । आलानिकं स्थाणुमिव द्विपेन्द्रः ॥
इत्युक्तवन्तं जनकात्मजायां नितान्तरूक्षाभिनिवेशमीशम् ।
न कश्चन भ्रातृषु तेषु शक्तो निषेद्धुमासीदनुमोदितुं वा ॥
मधुश्च ते मन्मथ साहचर्यादसावनुक्तोऽपि सहाय एव ।
समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य ॥
कुसुमान्यपि गात्रसंगमात् प्रभवन्त्यायुरपोहितुं यदि ।
न भविष्यति हन्त साधनं किमिवान्यत् प्रहरिष्यतो विधेः ॥
मधुकर मदिराक्ष्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिं
वरतनुरथवाऽसौ नैव दृष्टा त्वया मे ।
यदि सुरभिमवाप्स्यस्तन्मुखोच्छ्वासगन्धं
तव रतिरभविष्यत् पुण्डरीके किमस्मिन् ॥

A stag once proudly said to himself that if his legs had been as beautiful as his horns, no animal on the earth would have been able to equal him in beauty.

Before the prince was crowned, he promised to strive as far as possible to effect the good of his people.

If man had not yielded to wicked passions, he would not have fallen from virtue. If he had not violated the commands

of God, there would have been no miseries in this world. If man will try to become thoroughly virtuous, Kali-yuga will again change into the Krita-yuga. Knowing the terrible punishment that will follow after death, should not men repent for their daily sins? God is merciful and will pardon them. For, had not God been merciful, he might have destroyed this sinning world in a moment.

When he was about to betake himself to forest residence, he told his younger brother to look after the education of his children.

NOTES:—उत्तिष्ठमान :-The root स्था with उत् is Atm. in the *figurative* sense of 'to raise oneself up.' भङ्क्ता सुयोधनस्योर्वोः—Here भङ्क्ता has the sense of the Future and its object should have been in the Acc. (ऊरू भङ्क्ता=One who will break the thighs). विहगतस्करः=विहग एव तस्करः। त्वमाशङ्किष्यथाः कथम्=How possibly could you have entertained a suspicion about your beloved? *i. e.* It was most improper on your part to have done so. यावज्जीवमशोचिष्यो &c.—The verbs in this stanza are used in the future sense. "If you were not to give up this error (तमस्), you would repent for life. If this (Sítá) were to be angry, even the sun would fall down to the earth." (यावज्जीवम्=यावज्जीवति तावत् 'For life' an Upapada comp.). दरीमुखोत्थः=दरीमुखादुत्तिष्ठतीति। सोऽहम्=तथाविधोऽहम् *i. e.* Ráma who thought that through him the whole race of Ikshváku would suffer disgrace. तत्पूर्वः=स एव पूर्वो यस्य सः 'The first of its kind.' नितान्तरूक्षाभिनिवेशम्=The lord (Ráma) who had formed an exceedingly cruel resolution about Sítá. मन्मथः=मन् (मनः) मथ्नातीति। सहायः=सह एति सः। Construe हुताशनस्य नोदयिता भवेति समीरणः केन व्यादिश्यते। प्रहरिष्यतो विधेः=Of fate when it intends or is determined to strike (*i. e.* to kill). The Future participle is frequently used to denote intention, desire or determination. यदि सुरभिमवाप्स्यः &c.=If you had enjoyed the fragrance of her breath, would you ever have found pleasure in this lotus? The Conditional, when used in the past tense, should be rendered by the Pluperfect Conditional. *As far as possible*=यावच्छक्यम्। *Had not yielded to wicked passions*=दुराचार-

वशं नायास्यत, दुर्वृत्तिं न प्रत्यपत्स्यत। *Become thoroughly virtuous* = सर्वथा सदाचारं प्रत्यपत्स्यत। *Will change &c* = कृतयुगभावमापत्स्यत, कृतयुगभावेन पर्यणंस्यत। *Education*—अध्यापनम्, शिक्षणम्।

VOCABULARY IX.

अञ्च् *vt.* (अञ्चति 1. P.) To worship, to pay one's respects to.

अधोमुख *adj.* With the face turned down.

अभिनिवेश *m.* Resolution, determination. Attachment.

अवर्ण *m.* Stain, disgrace.

आत्मज *m.* (*f.* ०जा) A son.

आमय *m.* disease.

आम्नात *pp. adj.* Considered, reckoned.

आलानिक *adj.* Used for tying an elephant (as a post).

ईक्ष् *vt.* With अव To look after.

ईश *m.* A lord.

उच्छ्वास *m.* Breath.

उपनिषद् *f.* Certain writings attached to Vedás and relating to Brahman (*n.*)

उपेक्ष्य *adj.* What may be neglected or disregarded.

ऊरु *m.* The thigh.

ऊह् *vt.* With अप (1. U.) To remove, to destroy.

कदर्थित *adj.* Despised, disdained. Teased, troubled.

कीचक *m.* A bamboo.

कौरव्य *m* A descendant of Kuru.

क्षीब *adj.* Drunk, intoxicated.

क्ष्मा *f.* The earth.

गात्र *n.* The body. A limb.

गीता *f.* A portion of the Mahábhárata containing a dialogue between Krishna and Arjuna.

गै *vt.* With उद् To sing aloud.

गोप्तृ *m.* A protector.

चूर्णित *pp. adj.* Pounded, crushed.

तस्कर *m.* A thief.

तान *m.* A prolonged note in music.

तुलय *vt.* (Denom.) To equal, to compare.

तैल *n.* Oil.

दयित *adj.* Beloved.

दरी *f.* A cave.

दिश् *vt.* With नि and आ To order, to advise.

द्विप *m.* An elephant.

नितान्त *adj.* Much, excessive.

निष्करुण *adj.* Ruthless, merciless.

नोदयितृ *adj.* One who urges on or excites.

पथ्य *n.* Well-being, welfare.

पद् *vt.* With आ To go to, to approach. With प्रति To practise, to observe.

पर *m* An enemy.

पारिपन्थिक *adj.* (*f.* ०की) Hindering, preventing, throwing obstacles in one's way.

पार्थ *m.* A son of Prithâ,

पुण्डरीक *n.* A white lotus.

पूर् *vt.* (10. U.) To fill.

बहुलीभू *vi.* (Comp. verb) To get abroad, to spread, to be known.

मदिर *adj.* Fascinating, charming.

मधु *m.* Spring.

मधुकर *m.* A bee.

मन्मथ *m.* The god of love.

मुद् *vi.* With अनु *vt.* To allow, to permit.

मैथिली *f.* Sîtā.

रति *f.* Attachment.

रन्ध्र *n.* A hole.

रूक्ष *adj.* Harsh, cruel.

वरतनु *adj.* Having a beautiful body, handsome.

वृत्ति *f.* Conduct, course.

शिखा *f.* A flame.

शिष्ट *ad.* Wise, experienced.

शुच् *vi.* (शोचति 1. P.) To regret, to grieve.

संगम *m.* Union, contact.

समीरण *m.* The wind.

सहाय *m.* A companion.

साहचर्य *n.* Company, fellowship

स्तेय *n.* Theft.

स्थाणु *m.* A post, a pillar.

हन्त *Indecl.* Alas !

LESSON X.

THE PERFECT.

61. Th Perfecet is formed either by reduplication or by joining auxiliary verbs to the root. The former is called the Reduplicated Perfect and the latter the Periphrastic Perfect.

The Perfect is used to describe events which took place in the remote past and were not witnessed by the speaker. Hence it is not used in the First Person and rarely in the Second. When used in the First Person, it would mean as if the action was done unconsciously through intoxication, madness, &c., that is, as if in the opinion of the speaker, the action was performed without his right cognizance.

62. (1) The Reduplicated Perfect is formed of all monosyllabic roots of the nine Conjugations.

Exceptions. The roots दय्, अय्, कास्, आस्, and those beginning with ए and ओ, or with इ, उ and ऋ prosodially long take the Periphrastic Perfect only.

(2) The Periphrastic Perfect is formed (*a*) of all roots of the 10th Conjugation, Causals and other derivative verbs; (*b*) of primitive roots of more than one syllable, and of those mentioned above as exceptions under (I).

(3) Both the Perfects may be formed of the primitive roots उष्, विद् to 'know', जागृ and दरिद्रा, and also of भी, ह्री, भृ, and हु.

63. The terminations of the Reduplicated Perfect are :—

	PARASMAIPADA.			ATMANEPADA.		
	Sing.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
1st	**अ**	व	म	ए	वहे	महे
2nd	**थ**	अथुः	अ	से	आथे	ध्वे
3rd	**अ**	अतुः	उः	ए	आते	इरे

The strong terminations in the above scheme are shown in black type. They are the terminations of the singulars of three Persons in the Parasmaipada. The rest of the terminations are all weak.

Note. Roots ending in आ take the termination औ instead of अ in the First and the Third Person singular.

The final आ of the base of such roots is dropped before all weak terminations and before थ with the intermediate इ.

Roots ending in ए, ऐ and ओ are to be considered as ending in आ in the Perfect as in all the other General Tenses.

64. *Formation of the base of the Reduplicated Perfect.* The root is reduplicated according to the Rules (1, 2 and 3) given in the Introduction. The reduplicated root is itself the weak base. The strong base of the Third Person singular is derived from the weak base by substituting V*r*iddi for the final radical vowel and the penultimate अ, and Gu*n*a for any other penultimate short vowel. The strong base of the Second Person singular is formed by gu*n*ating the final vowel and the penulitmate short. The strong base of the First Person singular may be formed optionally like that of the Second or the Third Person singular. (For examples see below.)

Penultimate long vowels as well as those that are prosodially long remain unchanged before both strong and weak terminations.

65. Terminations beginning with vowels are directly applied to the base, strong or weak; those beginning with consonants are applied with the intermediate इ, except in certain cases which are mentioned below. When इ is prefixed to consonantal terminations, they become practically vowel terminations. Thus,

Rt. दुह् U. (st. base दुदोह्, w. base दुदुह्).

	PARASMAIPADA			ATMANEPADA.		
	Singular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
1st.	दुदोह	दुदुहिव	दुदुहिम	दुदुहे	दुदुहिवहे	दुदुहिमहे
2nd.	दुदोहिथ	दुदुहथुः	दुदुह	दुदुहिषे	दुदुहाथे	दुदुहिध्वे-ढ्वे
3rd.	दुदोह	दुदुहतुः	दुदुहुः	दुदुहे	दुदुहाते	दुदुहिरे

Rt. कूज् P. (base चुकूज्), and शी A. (base शिशी)

चुकूज	चुकूजिव	चुकूजिम	शिश्ये	शिश्यिवहे*	शिश्यिमहे
चुकूजिथ	चुकूजथुः	चुकूज	शिश्यिषे	शिश्याथे	शिश्यिध्वे-ढ्वे
चुकूज	चुकूजतुः	चुकूजुः	शिश्ये	शिश्याते	शिश्यिरे

Rt. इष् P. (st. b. इयेष्, w. b. ईष्), and सू A. (base सुषू)

इयेष	ईषिव	ईषिम	सुषुवे	सुषुविवहे	सुषुविमहे
इयेषिथ	ईषथुः	ईष	सुषुविषे	सुषुवाथे	सुषुविध्वे-ढ्वे
इयेष	ईषतुः	ईषुः	सुषुवे	सुषुवाते	सुषुविरे

Rt. श्रि U. (st. b. शिश्रै or शिश्रे, w. b. शिश्रि)

P.	शिश्राय or शिश्रय	शिश्रियिव	शिश्रियिम
	शिश्रयिथ	शिश्रियथुः	शिश्रिय
	शिश्राय	शिश्रियतुः	शिश्रियुः
A.	शिश्रिये	शिश्रियिवहे	शिश्रियिमहे
	शिश्रियिषे	शिश्रियाथे	शिश्रियिध्वे-ढ्वे
	शिश्रिये	शिश्रियाते	शिश्रियिरे

---

* The Rule 31 (*a*) of Internal Sandhi is to be observed here. It should be remarked that the rule is applicable not only in cases where dissimilar vowels meet, but also where similar vowels meet. Thus, शिशी + इवहे = शिश्यिवहे, &c.

NOTE.—The application of general Sandhi Rules given in the Introduction, and specially that of Sandhi Rules 38, 39 and 40 should be pointed out in every case by the teacher.

Similarly may be conjugated बुध्, कम्प्, पू, निन्द्, विद्, हस्, आप्, कस्, कृष्, क्रम्, द्विष्, नृत्, मुच्, रुद्, रुध्, लुप्, वृत्, वृध्, युज्, शास्, श्वस्, सिच्, स्पृश्, &c.

The *Set* roots कुट्, त्रुट्, स्फुट्, स्फुर्, नू and धू of the 6th Conjugation, and विज् 'to tremble' do not take Guna before थ with the intermediate इ. (See Art. 51 *a*, page 66).

66. The intermediate इ is *not* inserted before the consonantal terminations in the case of कृ, सृ, भृ, वृ, स्तु, द्रु, स्रु, and श्रु. Thus:—

Rt. कृ U. (st b. चकार् or चकर्, w. b. चकृ)

PARASMAIPADA			ATMANEPADA.		
Singulur.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
चकार or चकर	चकृव	चकृम	चक्रे	चकृवहे	चकृमहे
चकर्थ	चक्रथुः	चक्र	चकृषे	चक्राथे	चकृढ्वे
चकार	चक्रतुः	चक्रुः	चक्रे	चक्राते	चक्रिरे

Rt. स्तु U. (st. b. तुष्टौ or तुष्टो, w. b. तुष्टु)

तुष्टाव or तुष्टव	तुष्टुव	तुष्टुम	तुष्टुवे	तुष्टुवहे	तुष्टुमहे
तुष्टोथ	तुष्टुवथुः	तुष्टुव	तुष्टुषे	तुष्टुवाथे	तुष्टुढ्वे
तुष्टाव	तुष्टुवतुः	तुष्टुवुः	तुष्टुवे	तुष्टुवाते	तुष्टुविरे

NOTE. The root वृ forms ववरिथ in the Second Person singular.

67. *Anit* roots ending in ऋ do not take the intermediate इ before थ, and those containing अ or ending in a vowel other than ऋ take it optionally. (Before other consonantal terminations, the इ is necessarily inserted.)

Rt. हृ U. (st. b. जहार् or जहर्, w. b. जहृ)

PARASMAIPADA.			ATMANEPADA.		
Siugular.	*Dual.*	*Plural.*	*Singular.*	*Dual.*	*Plural.*
जहार or जहर	जह्रिव	जह्रिम	जह्रे	जह्रिवहे	जह्रिमहे
जहर्थ	जह्रथुः	जह्र	जह्रिषे	जह्राथे	जह्रिध्वे ढ्वे
जहार	जह्रतुः	जह्रुः	जह्रे	जह्राते	जह्रिरे

Rt. नी U. (st. b. निनै or निने, w. b. निनी)

P. निनाय or निनय	निन्यिव	निन्यिम
निनयिथ or निनेथ	निन्यथुः	निन्य
निनाय	निन्यतुः	निन्युः
A. निन्ये	निन्यिवहे	निन्यिमहे
निन्यिषे	निन्याथे	निन्यिध्वे--ढ्वे
निन्ये	निन्याते	निन्यिरे

Rt. ज्ञा U. (base जज्ञा, the final आ of this being dropped before all weak terminations and before इथ).

जज्ञौ	जज्ञिव	जज्ञिम	जज्ञे	जज्ञिवहे	जज्ञिमहे
जज्ञिथ or जज्ञाथ	जज्ञथुः	जज्ञ	जज्ञिषे	जज्ञाथे	जज्ञिध्वे
जज्ञौ	जज्ञतुः	जज्ञुः	जज्ञे	जज्ञाते	जज्ञिरे

The roots दा, धा, पा, गै, धे, सो and others ending in आ, ए, ऐ and ओ are conjugated like ज्ञा. See *Note* under Art. 63.

मृ P. (See Art. 52, page 68) (st. b. ममार् or ममर्, w. b. मम्र्) ममार or ममर, मम्रिव, मम्रिम । ममर्थ, मम्रथुः, मम्र । ममार, मम्रतुः, मम्रुः ।

दंश् P. ददंश, ददंशिव, ददंशिम । ददंशिथ or ददंष्ठ (S. R. 16, 25), ददंशथुः, ददंश । ददंश, इ० ।

बन्ध् P. बबन्ध, बबन्धिव, बबन्धिम । बबन्धिथ or बबन्द्ध (S. R. 26), बबन्धथुः, बबन्ध । बबन्ध, इ० ।

प्रछ् P. पप्रच्छ, पप्रच्छिव, पप्रच्छिम । पप्रच्छिथ or पप्रष्ठ (S. R. 16, 25), पप्रच्छथुः, पप्रच्छ । पप्रच्छ, इ० ।

भञ्ज् P. बभञ्ज, बभञ्जिव, बभञ्जिम । बभञ्जिथ or बभङ्क्थ, बभञ्जथुः, बभञ्ज । बभञ्ज इ० ।

मस्ज् P. (base ममज्ज्) ममज्ज, ममज्जिव, इ० । ममज्जिथ or ममङ्क्थ (Art 51 *a*, page 66), ममज्जथुः, इ० ।

हु P. (st. b. जुहौ or जुहो, w. b. जुहु) जुहाव or जुहव, जुहुविव, इ० । जुहविथ or जुहोथ, जुहुवथुः, जुहुव । जुहाव, इ० ।

Exceptions. The roots अद्, ऋ and व्ये take इ before थ necessarily, while सृज् and दृश् take it optionally. Thus, अद् P. आद, आदिव, आदिम । आदिथ, आदथुः, आद । आद, इ० ।

दृश् P. ददर्श, ददृशिव, ददृशिम । ददर्शिथ or दद्रष्ठ (Art. 51 *a*, page 66), ददृशथुः, ददृश । ददर्श, इ० ।

सृज् P. ससर्ज, ससृजिव, ससृजिम । ससर्जिथ or सस्रष्ठ (Art. 51 *a*, page 66) ससृजथुः, ससृज । ससर्ज, इ० ।

68. *Vet* roots (excepting स्वृ, सू and धू) take the intermediate इ optionally before all consonantal terminations. स्वृ and धू take इ before थ optionally, and necessarily before other consonantal terminations. Thus :—

क्षम् P. चक्षाम or चक्षम, चक्षमिव or चक्षण्व, चक्षमिम or चक्षण्म (S. R. 18, 29) । चक्षमिथ or चक्षन्थ, चक्षमथुः, चक्षम । चक्षाम, इ० ।

,, A. चक्षमे, चक्षमिवहे or चक्षण्वहे, चक्षमिमहे or चक्षण्महे । चक्षमिषे चक्षंसे, चक्षमाथे, चक्षमिध्वे or चक्षन्ध्वे । चक्षमे, इ० ।

गुह् P. जुगूह (See Art. 51 *a*, page 66), जुगुहिव or जुगुह्व, जुगुहिम or जुगुह्म । जुगूहिथ or जुगोढ (S. R. 26, 27 *b*.), जुगुहथुः, जुगुह । जुगूह, जुगुहतुः, जुगुहुः ।

गुह् A. जुगुहे, जुगुहिवहे or जुगुह्वहे, जुगुहिमहे or जुगुह्महे। जुगुहिषे or जुघुक्षे (S. R. 27 *a*, 28), जुगुहाथे, जुगुहिध्वे-ढ्वे or जुघूढ्वे (S. R. 26 *b*, 27 *b*, 28) । जुगुहे, जुगुहाते, जुगुहिरे ।

(We give below some forms of *Vet* roots which illustrate the application of the various Sandhi Rules.)

	2nd Pers. singular.	*2nd Pers. plural.*
Rt. तृप् P.	ततर्पिथ or ततर्प्थ or तत्रप्थ (Art. 51 *a*, page 66)	ततृप
,, मुह् P.	मुमोहिथ or मुमोग्ध or मुमोढ (S. R. 27, Excep. *b*)	मुमुह
,, सिध् P.	सिषेधिथ or सिषेद्ध	सिषिध
,, गाह् A.	जगाहिषे or जघाक्षे	जगाहिध्वे-ढ्वे or जघाढ्वे

69. Bases ending in ऋ preceded by a conjunct consonant, and those ending in ॠ take Guna before weak terminations also. This rule is applicable to the roots जागृ and ऋ, and optionally to शॄ, दॄ and पॄ. Thus :—

Rt. स्मृ P. सस्मार or सस्मर, सस्मरिव, सस्मरिम । सस्मर्थ, सस्मरथुः, सस्मर । सस्मार, इ० ।

जागृ P. जजागार or जजागर, जजागरिव, जजागरिम । जजागरिथ जजागरथुः, जजागर । जजागार, इ० ।

ऋ P. आर, आरिव, इ० । आरिथ (Art. 67, Excep.) आरथुः, आर । आर, इ० ।

गॄ P. जगार or जगर, जगरिव, इ०। जगरिथ, जगरथुः, जगर। जगार, इ०.

दॄ P. ददार or ददर, ददरिव or दद्रिव, ददरिम or दद्रिम । ददरिथ, ददरथुः or दद्रथुः, ददर or दद्र । ददार, इ० ।

70. The roots mentioned below, *with the exception of श्रथ् and प्रछ्, undergo *Samprasârana* before reduplication. Thus they form their weak bases; while the strong bases are formed from these by restoring the radical syllable to its original form, the reduplicative syllable continuing to be the same.

		Samprasârana.	*w. base.*	*st. base.*
Rt.	वच्	उच्	उउच्=ऊच्	उवच् or उवाच्
	वद्	उद्	उउद्=ऊद्	उवद् or उवाद्
	वस्	उष् (S. R. 20.)	उउष्=ऊष्	उवस् or उवास्
	वह्	उह्	उउह्=ऊह्	उवह् or उवाह्
	स्वप्	सुप्	सुषुप्=(S. R. 38)	सुष्वप् or सुष्वाप्
	यज्	इज्	इइज्=ईज्	इयज् or इयाज्
	ग्रह्	गृह्	जगृह्	जग्रह् or जग्राह्
	ह्वे	हू	जुहू	जुहो or जुहौ
	व्ये	वी	विवी	विव्यय् or विव्याय्

Rt. वच् U. उवाच or उवच, ऊचिव, ऊचिम । उवचिथ or उवक्थ, ऊचथुः, ऊच । उवाच, ऊचतुः, ऊचुः, ॥ ऊचे, ऊचिवहे, ऊचिमहे । ऊचिषे, ऊचाथे, ऊचिध्वे । ऊचे, इ० ।

वह् U. उवाह or उवह, ऊहिव, ऊहिम । ऊवहिथ or उवोढ (S. R. 27. Excep. *d.*), ऊहथुः, ऊह । उवाह, इ० ॥ ऊहे, ऊहिवहे, ऊहिमहे । ऊहिषे, ऊहाथे, ऊहिध्वे-ढ्वे । ऊहे, इ० ।

स्वप् P. सुष्वाप or सुष्वप, सुषुपिव, सुषुपिम । सुष्वपिथ or सुष्वप्थ, सुषुपथुः, सुषुप । सुष्वाप, इ० ।

ह्वे U. जुहाव or जुहव, जुहुविव, जुहुविम । जुहविथ or जुहोथ, जुहुवथुः, जुहुव । जुहाव, जुहुवतुः, जुहुवुः ॥ जुहुवे, जुहुविवहे, जुहुविमहे । जुहुविषे, जुहुवाथे, जुहुविध्वे-ढ्वे । जुहुवे, इ० ।

71. Roots beginning with अ followed by a conjunct consonant, and those beginning with ऋ are not reduplicated,

---

* वच्, वद्, वस्, वह्, वप्, स्वप्, यज्, व्यध्, ग्रह्, (श्रथ्, प्रछ्), वे, व्ये, ह्वे, श्वि, ज्या, वश् and व्यच्.

but आन् is perfixed to them in forming the base. This applies to the root अश् (5. A.) also. *E.g.*

Rt. अञ्ज् P. *Vet.* (base आनञ्ज्) आनञ्ज, आनञ्जिव or आनञ्ज्व, आनञ्जिम or आनञ्ज्म । आनञ्जिथ or आनङ्क्थ, आनञ्जथुः, आनञ्ज । आनञ्ज, इ० ।

ऋज् A. (base आनृज्) आनृजे, आनृजिवहे, आनृजिमहे । आनृजिषे, इ० ।

अश् A. *Vet.* (base आनश्) आनशे, आनशिवहे or आनश्वहे, आनशिमहे or आनश्महे । आनशिषे or आनक्षे (S.R, 16, 24 *a*), आनशाथे, आनशिध्वे or आनड्ढ्वे (S. R. 16, 24 *c*) । आनशे, आनशाते, इ० ।

72. Roots containing a prosodially short अ and beginning with a simple consonant not changeable in the reduplicative syllable (by Rule 3 of reduplication), substitute ए for the अ and at the same time drop their reduplicative syllable before *weak* terminations, and before थ when it is added with the intermediate इ. (This rule is not applicable to the roots शस्, दद् and those beginning with व). *E. g.*

Rt. तन् U. (st. b. ततान् or ततन्, w. b. तेन्) ततान or ततन, तेनिव तेनिम । तेनिथ, तेनथुः, तेन । ततान, इ० ॥ तेने, तेनिवहे, तेनिमहे । तेनिषे, तेनाथे, तेनिध्वे । तेने, इ० ।

पच् P. (st. b. पपाच् or पपच्, w. b. पेच्) पपाच or पपच, पेचिव, पेचिम । पेचिथ or पपक्थ, पेचथुः, पेच । पपाच, इ० ।

नश् P. *Vet.* (st. b. ननाश् or ननश्, w. b. नेश्) ननाश or ननश, नेशिव or नेश्व, नेशिम or नेश्म । नेशिथ or ननंष्ठ (Art. 51 *a*, page 66), नेशथुः, नेश । ननाश, इ० ।

दह् P. (st. b. ददाह् or ददह्, w. b. देह्) ददाह or ददह, देहिव, देहिम देहिथ or ददग्ध (S. R. 26 *a*, 27 *b*), देहथुः, देह । ददाह, इ० ।

नह् U. (st. b. ननाह् or ननह्, w. b. नेह्) ननाह or ननह, नेहिव, नेहिम । नेहिथ or ननद्ध (by S. R. 27, Excep. *c*), नेहथुः, नेह । ननाह, इ० । नेहे, नेहिवहे नेहिमहे, । नेहिषे, इ० ।

73. This change of the radical अ to ए is necessary also in the case of तॄ (changed to तर् by Art. 69), फल्, भज् and त्रप्. It is optional in the case of जॄ 4. P. (changed to जर्), भ्रम्, त्रस्, फण्, राज्, भ्राज्, भ्लाश् and स्वन्. *E. g.*

Rt. तॄ P. ततार or ततर, तेरिव, तेरिम । तेरिथ, तेरथुः, तेर । ततार, इ० ।

भज् U. बभाज or बभज, भेजिव, भेजिम । भेजिथ or बभक्थ, भेजथुः, भेज । बभाज, इ० । भेजे, भेजिवहे, भेजिमहे । भेजिषे, इ० ।

त्रप् A. *Vet* त्रेपे, त्रेपिवहे or त्रेप्वहे, त्रेपिमहे or त्रेप्महे । त्रेपिषे or त्रेप्से, त्रेपाथे, त्रेपिध्वे or त्रेब्ध्वे । त्रेपे, इ० ।

भ्रम् P. बभ्राम or बभ्रम, बभ्रमिव or भ्रेमिव, बभ्रमिम or भ्रेमिम । बभ्रमिथ or भ्रेमिथ, इ० ।

राज् A. रराजे or रेजे, रराजिवहे or रेजिवहे, रराजिमहे or रेजिमहे । रराजिषे, or रेजिषे, इ० ।

राज् P. रराज, रराजिव or रेजिव, इ० । रराजिथ or रेजिथ, इ० ।

74. *Irregularities* :—

(*a*) The root भू forms the base बभूव् throughout—बभूव, बभूविव, बभूविम । बभूविथ, इ० ।

(*b*) The root इ forms the st. b. इयै or इये, w. b. ईय्—इयाय or इयय, ईयिव, ईयिम । इययिथ or इयेथ, ईयथुः, ईय । इयाय, ईयतुः, ईयुः ।

(*c*) The root इ with अधि (A.) forms the base अधिजगा which is conjugated like ज्ञा A.—अधिजगे, अधिजगिवहे, अधिजगिमहे । अधिजगिषे, इ० ।

(*d*) The root जि forms the base जिगि, हि forms जिघि and चि forms चिचि or चिकि, and are regularly conjugated like नी.

Rt. जि P. जिगाय or जिगय, जिग्यिव, जिग्यिम । जिगयिथ or जिगेथ, जिग्यथुः, जिग्य । जिगाय, इ० ।

(*e*) The roots व्यथ् A., द्युत् A., and प्याय् A. form the bases विव्यथ्, दिद्युत् and पिपी respectively. Thus—विव्यथे, विव्यथिवहे, विव्यथिमहे । विव्यथिषे, इ० ।

(*f*) The penultimate radical vowel of गम्, हन्, जन्, खन् and घस् is dropped before the weak terminations. The ह of हन् is changed to घ् throughout. *E. g.*

Rt. गम् P. (st. b. जगाम् or जगम्, w. b. जग्म्) जगाम or जगम, जग्मिव, जग्मिम । जगमिथ or जगन्थ, जग्मथुः, जग्म । जगाम, इ० ।

हन् P. (st. b. जघान् or जघन्, w. b. जघ्न्) जघान or जघन, जघ्निव, जघ्निम । जघनिथ or जघन्थ, जघ्नथुः, जघ्न । जघान, इ० ।

जन् A. (base जज्न्=जज्ञ् S. R. 19) जज्ञे, जज्ञिवहे, जज्ञिमहे । जज्ञिषे, जज्ञाथे, जज्ञिध्वे । जज्ञे, इ० ।

घस् P. (st. b. जघास् or जघस्, w. b. जक्ष् S R. 20) जघास or जघस, जक्षिव, जक्षिम। जघसिथ, जक्षथुः, जक्ष। जघास, जक्षतुः, जक्षुः।

NOTE. The root घस् has no forms in the Perfect and the Benedictive. The forms given above are optional substitutes of अद् and therefore the 2nd Per. singular is जघसिथ only.

(*g*) The perfect of श्वि is formed from the base शिश्वि or शुशु. Thus—शिश्वाय-शिश्वय or शुशाव-शुशव, शिश्वियिव or शुशुविव, इ०। शिश्वयिथ or शुशविथ, इ०।

(*h*) The root ऋच्छ् forms the base आनर्च्छ् throughout. Thus, आनर्च्छ, आनर्च्छिव, इ०।

(*i*) The root ली is changed to ला optionally before strong terminations. Thus—लिलाय-लिलय or ललौ, लिल्यिव, लिल्यिम। लिलयिथ-लिलेथ or ललिथ-ललाथ, लिल्यथुः, लिल्य। लिलाय or ललौ, लिल्यतुः लिल्युः।

(*j*) The nasal of स्वञ्ज् A. is optionally dropped. Thus—सस्वञ्जे or सस्वजे, सस्वञ्जिवहे or सस्वजिवहे, इ०।

EXERCISE X.

पुरा किल कद्रूर्विनता चेति कश्यपस्य द्वे भार्ये बभूवतुः। कद्रूर्बहून्नागान् सुषुवे विनतायास्तु गरुत्मानरुणश्चेति द्वावेव पुत्रौ जज्ञाते। अतो नागाः काद्रवेया इति संज्ञां प्रापुर्गरुत्मांश्च वैनतेय इति। अथ कदाचित् कथाप्रसङ्गेन ते सपत्न्यौ मिथो विवादमारेभाते। श्यामा रवेरश्वा इति कद्रूः प्रोवाच सितास्त इत्यपरा। एवं विवदमाने ते पणं बबन्धतुः। यस्या वचनं मिथ्या भवेत्तयाऽन्या दासीभावेनोपचर्येति। ततो जयार्थिनी कद्रूर्निजात्मजानाहूयाभिदधे। भो यद्यहं भवतां मान्या तद्रवेरश्वान् सर्वत आवृणुत येन ते श्यामलाः स्युरिति। ततस्तैस्तथाकृते कद्रूः श्यामीभूतान् रवेरश्वान् विनतायै दर्शितवती। सा चैवं छद्मना जिता पणबंधेनावशा सपत्न्या गृहे दासीभावं प्रपेदे। ततो भ्रातृमुखेनमं वृत्तान्तं गरुत्मान् शुश्राव। दुःखितश्च त्वरितं कद्रूमभीयाय। तत्र तं नागा अभीतः परिवव्रुर्दास्या अयं पुत्र इति चोपजहसुः। अश्रुत्वेव तेषां दुरुक्तानि संयम्य क्रोधं कद्रूं सविनयं प्रणम्य तार्क्ष्यो मातुर्दास्यान्मुक्तिं ययाचे। तदा काद्रवेयाः सुचिरं संचिन्त्यैवमूचुः। भो गरुत्मन् सुधामाहृत्य नः प्रयच्छ ततो मातरं मोचयिष्यसीति। तथेति तेभ्यः प्रतिश्रुत्य गरुत्मान् क्षीराब्धिं ययौ। तत्र तस्य गुणैर्भगवान् विष्णुः परं तुतोष तस्मै वरौ प्रददौ च। एकेन वरेण स सुधाकलशं लेभेऽपरेण सविषा अपि नागास्तस्य भक्ष्या बभूवुः। एवं संपादितार्थो निवृत्य गरुत्मान् कद्रूमुपाययौ। उवाच च। भोः काद्रवेया इदममृतमानीतं दर्भसंस्तरे स्थापयामि। ममाम्बां मोचयित्वेदं सर्वैः पीयतामिति। तच्छ्रुत्वातीव हृष्टास्ते

गरुत्मते मातरं प्रतिददुः, वेगेन च सुधाकलशमभिषेतुः । तस्मिन्नेव क्षणे शक्रो दर्भसंस्तरात् कलशमपजहार । तेन नागाः परं विषादं भेजुः । अमृतलवाकाङ्क्षया च लिलिहुः संस्तीर्णान् दर्भान् । ततः पाटितजिह्वास्ते द्विजिह्वतां जग्मुः । तान् मूढान् निहत्य गरुडोऽपि दिने दिने प्राणयात्रां चक्रे ॥

तयोर्जगृहतुः पादान् राजा राज्ञी च मागधी ।
तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः ॥
परेषु स्वेषु च क्षिप्तैरविज्ञातपरस्परैः ।
सोऽपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि ॥
ऋत्विजः स तथानर्च दक्षिणाभिर्महाक्रतौ ।
यथा साधारणीभूतं नामास्य धनदस्य च ॥
उत्तेरिथ समुद्रं त्वं मदर्थेऽरीञ्जिहिंसिथ ।
ममर्थ चातिघोरां मां धिग्जीवनलघूकृताम् ॥
ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः ॥
बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहं ।
चकार च किल चाटु प्रौढयोषिद्वदस्य ॥
जुगोपात्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः ॥
दिशः प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे ।
बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणं भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् ॥
संजग्माते तावपायानपेक्षौ सेनाम्भोधी धीरनादौ रयेण ।
पत्तिः पत्तिं वाहमेयाय वाजी नागं नागः स्यन्दनस्थो रथस्थम् ॥
उच्चिक्यिरे पुष्पफलं वनानि, सस्नुः, पितॄन् पिप्रियुरापगासु ।
आरेमुरित्वा पुलिनान्ययङ्कं छायां समाश्रित्य विशश्रमुश्च ॥

Vis'vámitra, the son of Gádhi, was (भू) a prince of the Lunar race, the sovereign of Kânyakubja. He had a conflict (वि-ग्रह्) with the Brâhmana sage Vasishtha for the possession of Kâmadhenu. At the command of Vasishtha the cow created (सृज्) hordes of Yavanas, and by their aid she vanquished (परा-जि) Vis'vâmitra. The latter convinced of the power of Bráhmanahood, determined (निस्-चि) to raise himself up to that rank, and for this purpose practised (तप् Pass.) penance for thousands of years. The gods, who were always afraid of any austere penance practised on earth, sent down (प्र-हि) a nymph named Menaká to entice him to lead a worldly life. Vis'vâmitra yielded (वशं या) for a time to the charms of the nymph, and he had by her a daughter named S'akuntalá.

However in the end, the persevering ascetic obtained mastery (अभि-भू) over his passions and by the power of his austerities he began (प्र-क्रम्) to create new stars in the heavens. The gods were again frightened (सं-त्रस्) at this, and he desisted (वि-रम्) from the creation of new worlds only when they made (पदं नी) him a royal sage.

NOTES. पणं बन्ध्—To bet, to pledge oneself to a wager. उपचर्य *adj.*—Should be served. पणबन्ध *m.*—An agreement. प्रपद्-To be reduced to. विषादं भज्-To be sad or disappointed. प्राणयात्रां कृ—To live upon, to maintain oneself. नौ=राजानं राज्ञीं च. जजागार-Kept himself awake *i. e.* cognizant of all that was passing in his and in foreign dominions. साधारणीभूतम्-Became synonymous. उत्तेरिथ &c.-This is said by Sîtâ when a false rumour of Râma's death was communicated to her by the demons. अतिघोरां मां धिग्जीवन &c.-Fie upon my wretched self so heartless and disgraced by my still continuing to live. ते च प्रापु: &c.—च-च have here the sense of 'no sooner—than' 'as soon-as'. See note on page 61. बहु जगद &c.-This is said by a young lady referring to her behaviour with her lover. चाटु कृ—To speak freely, familiarly or agreeably. अत्रस्त:-Without fear *i.e.* with courage. अनातुर:-Unfatigued, disinterested. प्रदक्षिणार्चि:-प्रगता दक्षिणं प्रदक्षिणा। प्रदक्षिणार्चिर्यस्य 'With the flames turning to the right (of the sacrificer).' शुभशंसि—शुभं शंसति सूचयतीति। अपायानपेक्षौ—Having no thought of flight (अपाय). उच्चिक्यिरे &c.-This verb चि with उद् governs two Accusatives, the thing collected being the direct and that from which it is collected being the indirect object. *The Lunar race*—सोमवंश:। *For the possession*—अर्थे, हेतो:, प्राप्तये। *Convinced*—प्रतीत:, जातप्रत्यय:। *Rank*—पदवी। *To entice him to lead &c.*—सांसारिकेषु सुखेषु यथासौ मनो निदधीत तथामुं प्रलोभयेति। *Passions*—इन्द्रियाणि। *Charms*—लीलाविलासा:, हावभावा:। *Persevering*—स्थिरधी:, स्थिरारम्भ:।

LESSON XI.

THE PERFECT (continued.)

75. The Periphrastic Perfect is formed by adding आम् to the root and then appending to this base the forms of the

Reduplicated perfect of the auxiliary verbs कृ, भू and अस् 'to be.' Roots, which are Parasmaipadin, take the Parasmai. forms of the auxiliary verbs, while Atmane. roots take the Atmane. forms of कृ only and the Parasmai. forms of अस् and भू.*

76. In adding आम् to roots, primitive or derivative, the following rules should be observed—

(*a*) Roots of the 10th Conjugation and Causals retain अय before आम्; thus, कथय-कथयाम्; Caus. verb कारय-कारयाम्; &c.

(*b*) Of the primitive roots, उष् and जागृ gunate their vowels, while भी, ह्री, भृ, and हु (all of the 3rd Conjugation) are changed to that form which they have before the strong terminations of the Special Tenses. Other roots remain unchanged before आम्. *E. g.*

Rt. उष्	base	ओषाम्	Rt. भी	base	बिभयाम्
,, जागृ	,,	जागराम्	,, ह्री	,,	जिह्रयाम्
,, विद्	,,	विदाम्	,, भृ	,,	बिभराम्
,, ईक्ष्	,,	ईक्षाम्	,, हु	,,	जुहवाम्

Rt. कथ् 10. P. and ईक्ष् 1. A.

कथयाञ्चकार-चकर	कथयाञ्चकृव	कथयाञ्चकृम
कथयाञ्चकर्थ	कथयाञ्चक्रथुः	कथयाञ्चक्र
कथयाञ्चकार	कथयाञ्चक्रतुः	कथयाञ्चक्रुः
ईक्षाञ्चक्रे	ईक्षाञ्चकृवहे	ईक्षाञ्चकृमहे
ईक्षाञ्चकृषे	ईक्षाञ्चक्राथे	ईक्षाञ्चकृढ्वे
ईक्षाञ्चक्रे	ईक्षाञ्चक्राते	ईक्षाञ्चक्रिरे

or

कथयाम्बभूव	कथयाम्बभूविव	कथयाम्बभूविम
कथयाम्बभूविथ	कथयाम्बभूवथुः	कथयाम्बभूव
कथयाम्बभूव	कथयाम्बभूवतुः	कथयाम्बभूवुः

---

* The roots अस् 'to be' and ब्रू are not used in the General Tenses as independent verbs, the forms of भू and वच् U. being substituted for them. The root अस् when used as an auxiliary has the following forms in this Tense—(P.) आस, आसिव, आसिम। आसिथ, आसथुः, आस। आस, आसतुः, आसुः॥ (A.) आसे, आसिवहे, आसिमहे। आसिषे, आसाथे, आसिध्वे। आसे, आसाते, आसिरे।

ईक्षाम्बभूव	ईक्षाम्बभूविव	ईक्षाम्बभूविम
ईक्षाम्बभूविथ	ईक्षाम्बभूवथुः	ईक्षाम्बभूव
ईक्षाम्बभूव	ईक्षाम्बभूवतुः	ईक्षाम्बभूवुः

or

कथयामास	कथयामासिव	कथयामासिम
कथयामासिथ	कथयामासथुः	कथयामास
कथयामास	कथयामासतुः	कथयामासुः
ईक्षामास	ईक्षामासिव	ईक्षामासिम
ईक्षामासिथ	ईक्षामासथुः	ईक्षामास
ईक्षामास	ईक्षामासतुः	ईक्षामासुः

77. The Passive forms of the Reduplicated Perfect are obtained by applying to the bases of all roots the Atmanepada terminations. The Passive forms of the Periphrastic Perfect are similarly obtained by applying to the bases the Atmanepada forms of the Reduplicated Perfect of the roots कृ, भू and अस्.

Rt. हन् Act. जघान, जघ्नतुः, जघ्नुः । Pass. जघ्ने, जघ्नाते जघ्निरे ।
धृ „ दधार, दध्रतुः, दध्रुः । दध्रे, दध्राते, दध्रिरे ।
कृत् Act. कीर्तयाञ्चकार, ०चक्रतुः, ०चक्रुः । Pass. कीर्तयाञ्चक्रे, ०चक्राते, ०चक्रिरे ।
„ कीर्तयाम्बभूव, ०बभूवतुः, ०बभूवुः । „ कीर्तयाम्बभूवे, ०बभूवाते, ०बभूविरे
„ कीर्तयामास, कीर्तयामासतुः, इ० । „ कीर्तयामासे, कीर्तयामासाते, इ० ॥

78. The Perfect participles are formed by adding वस् Parasmai. and आन Atmane. to the weak base of the Perfect. When the weak base consists of one syllable only, वस् is added with the intermediate इ, and it may be added with or without the इ to the roots गम्, हन्, दृश्, विश् and विद् 'to obtain.' In the case of गम्, हन् and खन्, the penultimate अ is not dropped when वस् is added without the intermediate इ. (The final vowel of roots ending in आ and the penultimate अ of घस् is dropped after reduplication, and वस् is added with इ). *E. g.*

Rt. कृ. U. w. b. चकृ Perf. part. चकृवस्, चक्राण
स्तु U. „ तुष्टु „ तुष्टुवस्, तुष्टुवान

भिद् U.	w. b.	बिभिद्	Perf part.	बिभिद्वस्, बिभिदान
नी U.	,,	निनी	,,	निनीवस्, निन्यान
दा U.	,,	दद्	,,	ददिवस्, ददान
यज् U.	,,	ईज्	,,	ईजिवस्, ईजान
गम् P.	,,	जग्म् or जगम्	,,	जग्मिवस् or जगन्वस् (S. R. 29)
हन् P.	,,	जघ्न् or जघन्	,,	जघ्निवस् or जघन्वस्
दृश् P.	,,	ददृश्	,,	ददृशिवस् or ददृश्वस्
खन् P.	,,	चखन्	,,	चखन्वस्
क्रम् P.	,,	चक्रम्	,,	चक्रण्वस् (S. R. 21, 8)
इ P.	,,	ईय्	,,	ईयिवस्
तन् U.	,,	तेन्	,,	तेनिवस्, तेनान
राज् A.	,,	रेज् or रराज्	,,	रेजान or रराजान
स्मृ P.	,,	सस्मृ	,,	सस्मृवस्

79. Those roots* that drop their penultimate nasal before the य of the passive, also drop it in forming their Perfect participles. Before adding वस् or आन, the base is formed from such roots as if there were no nasal in them. *E. g.*

Rt. अञ्ज् P.	dropping nasal	अज्	w. b.	आज्	Perf. part.	आजिवस्
बन्ध् P.	,,	बध्	,,	बबध्	,,	बबध्वस्
भञ्ज् P.	,,	भज्	,,	बभज्	,,	बभज्वस्

80. Roots ending in ॠ change the ॠ to इर् (and to उर् after labials or व्) by S. R. 30 b, and then they are reduplicated, and वस् added to them. But before आन the root is first reduplicated and then the ॠ changed to इर् or उर्. *E. g.*

Rt. तॄ P.	changed to	तिर्	w. b.	तितिर्	Perf. part.	तितीर्वस् (S. R. (30, c)
पॄ P.	,,	पुर्	,,	पुपुर्	,,	पुपूर्वस्
वॄ U.	,,	वुर्	,,	वुवुर् or ववुर्	,,	वुवूर्वस्, ववुराण

81. The Perfect participles ending in वस् are declined like विद्वस् having three bases, viz., *Anga* base ending in वांस्, *Pada* base ending in वत् and *Bha* base ending in उस् (changed to उष्). The last is identical with the 3rd Person plural of the

---

* They are अञ्ज्, भञ्ज्, रञ्ज्, सञ्ज्, स्वञ्ज्, ग्रन्थ्, मन्थ्, स्कन्द्, स्यन्द्, इन्ध्, बन्ध्, स्तम्भ्, दंश्, भ्रंश्, ध्वंस्, शंस् and स्रंस्.

Reduplicated Perfect of the root, with the *Visarga* replaced by स्; and in the case of roots mentioned in Art. 79 and 80, it is formed by adding the termination उस् to the same weak base which receives वस्. *E.g.*

MASCULINE.

Rt.	*Perf. part.*	*Nom. sing.*	*Nom. pl.*	*Acc. pl.*	*Loc. sing.*	*Loc. pl.*
नी	निनीवस्	निनीवान्	निनीवांसः	निन्युषः	निन्युषि	निनीवत्सु
कृ	चकृवस्	चकृवान्	चकृवांसः	चक्रुषः	चक्रुषि	चकृवत्सु
श्रु	शुश्रुवस्	शुश्रुवान्	शुश्रुवांसः	शुश्रुवुषः	शुश्रुवुषि	शुश्रुवत्सु
क्रम्	चक्रण्वस्	चक्रण्वान्	चक्रण्वांसः	चक्रमुषः	चक्रमुषि	चक्रण्वत्सु
दा	ददिवस्	ददिवान्	ददिवांसः	ददुषः	ददुषि	ददिवत्सु
गम्	जग्मिवस्	जग्मिवान्	जग्मिवांसः	जग्मुषः	जग्मुषि	जग्मिवत्सु
	or	or	or			or
	जगन्वस्	जगन्वान्	जगन्वांसः			जगन्वत्सु
दृश्	ददृशिवस्	ददृशिवान्	ददृशिवांसः	ददृशुषः	ददृशुषि	ददृशिवत्सु
	or	or	or			or
	ददृश्वस्	ददृश्वान्	ददृश्वांसः			ददृश्वत्सु
सद्	सेदिवस्	सेदिवान्	सेदिवांसः	सेदुषः	सेदुषि	सेदिवत्सु
तॄ	तितीर्वस्	तितीर्वान्	तितीर्वांसः	तितिरुषः	तितिरुषि	तितीर्वत्सु

NEUTER.

Nom. and Acc. निनीवत्, निन्युषी, निनीवांसि ।

The Fem. base of these participles is formed by adding ई to the *Bha* base. *E. g.* निन्युषी, चक्रुषी, शुश्रुवुषी, चक्रमुषी, ददुषी, सेदुषी, तितिरुषी, &c. declined like नदी.

Note. Perfect participles should be translated in English by verbs in the Present Perfect or Pluperfect tense either in adjectival sentences or in adverbial sentences beginning with 'when.'

EXERCISE XI.

निजात्मजानां दुर्योधनप्रभृतीनां पाण्डुपुत्राणां च पुनर्विग्रहो मा भवत्विति धृतराष्ट्रेण युधिष्ठिराय राज्यार्धं ददे । स च खाण्डवप्रस्थं प्रेषयामासे । ततस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णपुरोगमाः ॥ मण्डयाञ्चक्रिरे तद्वै पुरं स्वर्गवदुत्तमम् ॥ तत्र च पञ्च प्रासादाः शिल्पिभिर्निर्ममिरे । तेषु महार्हाण्यासनान्युपकल्पयाम्बभूविरे । पौरकार्याणि कुर्वाणाः पाण्डवास्तान्यध्यासामासुः । अथैकदा नारदस्तत्र यदृच्छया संप्राप्त आसनादिदानेन युधिष्ठिरेण पूजयाञ्चक्रे । स सर्वान्पाण्डवानाशीर्भिर्मोदयाञ्चकार कथां चैकां श्रावया-

मास । पुरा सुन्दोपसुन्दनामानौ राक्षसौ ब्रह्माणं तपोभिः प्रसाद्या-म्बभूवतुः। वरं चैकं वरयाञ्चक्रतुः। त्रिषु लोकेषु यद्भूतं किंचित्स्थावरजङ्गमम्॥ सर्वस्मान्नौ भयं न स्यादृतेऽन्योन्यं पितामह इति॥ एतं वरं लेभानौ तौ सर्वान् देवान्विजिग्याते। ऋषयोऽपि ताभ्यां बिभयामासुः। अखिलं जगच्च ताभ्यां व्यथयाञ्चक्रे। तदा देवर्षिगणाः परमेष्ठिनमुपेत्य सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वं तस्मै निवेदयाञ्चक्रुः। ततः पितामहेन तयोर्वधोपायं संचिन्त्य विश्वकर्मा जुहुवे व्यादिदिशे च सृज्यतामेका दिव्या प्रमदेति। सा प्रयत्नेन महता निर्ममे विश्वकर्मणा॥ त्रिषु लोकेषु नारीणाम् रूपेणाप्रतिमा बभौ॥ तस्यास्तिलोत्तमेति नाम चक्रे। ततः पितामहस्तामुवाच। गच्छ सुन्दोपसुन्दाभ्यां कुरु भद्रे प्रलोभनम्। तयोर्यथा विरोधः स्यादन्योन्येन तथा कुरु॥ दृष्ट्वैव तां वरारोहां व्यथितौ तौ बभूवतुः॥ उभौ हि कामसंमत्तौ प्रार्थयामासतुश्च ताम्॥ नैषा तव ममैषेति ततस्तौ मन्युराविशत्॥

तिलोत्तमाया हेतोस्तौ तदान्योन्यं निजघ्नतुः॥ १
रथस्य तस्यां पुरि दत्तचक्षुर्विद्वान्विदामास शनैर्न यातम्॥ २
नितान्तगुर्वीमपि सोऽनुभावाद्धुरं धरित्र्या बिभराम्बभूव॥ ३
दिव्या मूर्तिर्व्योमगैरुत्पतन्ती वीक्षामासे विस्मितैश्चण्डिकायाः॥ ४
ज्युष्मणि प्रणयनादिसंस्कृते तैर्हवींषि जुहवांबभूविरे॥ ५
प्रविश्य कृष्णासदनं महीभुजा तदाचचक्षेऽनुजसन्निधौ वचः॥ ६
शरीरिणा जैत्रशरेण यत्र निःशङ्कमूषे मकरध्वजेन॥ ७
बाणभिन्नहृदया निपेतुषी सा स्वकाननभुवं व्यकम्पयत्॥ ८
तथेति कामं प्रतिशुश्रुवान् रघोर्यथागतं मातलिसारथिर्ययौ॥ ९
स पाटलायां गवि तस्थिवांसं धनुर्धरः केसरिणं ददर्श॥ १०
आशास्यमन्यत्पुनरुक्तभूतं श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते॥ ११
द्यौरुन्ननामेव दिशः प्रसेदुः स्फुटं विसस्रे सवितुर्मयूखैः।
क्षयं गतायामिव यामवत्यां पुनः समीयाय दिनं दिनश्रीः॥ १२
बलिर्बबन्धे जलधिर्ममन्थे जह्रेऽमृतं दैत्यकुलं विजिग्ये।
कल्पान्तदुःस्था वसुधा तथोहे तेनैष भारोऽतिगुरुर्न तस्य॥ १३
स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयातां निषेदुषीमासनबन्धधीरः।
जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत्॥ १४
वामनाश्रमपदं ततः परं पावनं श्रुतमृषेरुपेयिवान्।
उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टितान्यस्मरन्नपि बभूव राघवः॥ १५

When Pradyumna was only six years old, he was taken away (अप-हृ) by the demon S'ambara and cast (प्र-अस्) into the ocean. There he was swallowed (नि-गॄ) by a large fish, but he died not. The fish was caught (ग्रह्) by fishermen and carried

(नी) to S'ambara's palace. There it was being cut down by his wife Mâyâvatî, when a beautiful child was seen (दृश्) in its belly. He was concealed (नि-गुह्) and reared (वर्धय) carefully by Mâyâvatî at the instance of Nârada. When he attained youth, Mâyâvatî was fascinated (मोहय) by the beauty of his person and fell in love (कम्) with him. She told (कथ्) him how he was cast by S'ambara into the sea and rescued by her from the belly of a fish. When he heard (शुश्रुवस्) this, he became greatly enraged, fought with S'ambara and killed (व्यापादय) him. At that time Nârada came there and informed (श्रावय) him that he was Kâma himself. He was burnt down (निर्-दह्) by S'iva, but was afterwards revived (जीवय) by him at the request of the gods, when Pârvatî, the daughter of Himâlaya, was married (परि-णी) by him.

NOTES. (१) ऋते usually governs the Abl. but sometimes the Acc. also. (२) Construe तस्यां पुरि दत्तचक्षुर्विद्वान् (हरिः) रथस्य शनैर्यातं न विवेद । (३) धुरं धरित्र्याः—The yoke of the earth *i. e.* the responsibility of government. अनुभाव *m.*-Superior power. (४) चंडिका—The goddess Durgâ. (५) प्रणयनम्—Depositing of the sacred fire on the altar with recitation of Vedic hymns. (६) कृष्णा = द्रौपदी । (७) यत्र—द्वारावत्याम् । शरीरिणा—The god of love is called अनङ्ग (the bodiless), but in Dvârâvatî he lived *i. e.* manifested himself in his proper form. (८) सा = निशाचरी ताडका । (९) यथागतं—यथा गतस्तथा । (११) आशास्य *n.*-Blessing, what is worth hoping for. पुनरुक्तभूत *adj.*-Superfluous, (*lit.* becoming a repetition). अन्यत्-पुत्रातिरिक्तम् । (१२) This is said at the end of a battle when the darkness and tumult produced by missiles had ceased. (१३) This describes the exploits of Vishnu in some of his incarnations. कल्पांतदुःस्था—The earth was losing its balance (and therefore sinking) at the end of the *Kalpa i. e.* the time of the Universal Deluge. (१४) आसनबन्धधीरः—Steady in sitting down *i. e.* sitting down steadily. आददाना is the from of the Present and the Perfect participle; here it should be taken as the Perfect participle to corresspond with निषेदुषी, &c. ताम् = वसिष्ठधेनुम् । भूपतिः = दिलीपः । (१५) Vámana was one of the incarnations of Vishnu which preceded his incarnation as Râma. श्रुतमृषेः—Of which he had heard from the sage Vis'vâmitra. प्रथमजन्मचेष्टितानि

—The acts of his previous birth as Vámana. उन्मनाः—Feeling a pleasurable excitement. *Six years old*-षड्वर्षः, षड्वर्षदेशीयः । *Fishermen*—धीवराः । *Carefully*—यत्नतः । *At the instance of Nárada*—नारदस्यानुशासनेन, उपदेशेन । *When he attained youth*—यौवनपदवीं प्राप or आरुरोह ।

LESSON XII.
NUMERALS.

82. The numerals from 1 to 19 have already been given and their declension and use treated in the F. S. Course, Lesson XXII. The numerals denoting 'tens' are:—

विंशति *f.* 20	षष्टि *f.* 60
त्रिंशत् *f.* 30	सप्तति *f.* 70
चत्वारिंशत् *f.* 40	अशीति *f.* 80
पञ्चाशत् *f.* 50	नवति *f.* 90

By prefixing एक, द्वि, त्रि, चतुर्, पञ्च, षट्, सप्त, अष्ट and नव to these, intermediate numerals (from 21–29, 31-39, &c.) are formed. द्वि, त्रि and अष्ट are changed to द्वा, त्रयस् and अष्टा before विंशति and त्रिंशत्; they remain unchanged before अशीति; before the rest the change is optional. Thus,

21 एकविंशति	36 षट्त्रिंशत्	64 चतुःषष्टि	92 द्विनवति or
22 द्वाविंशति	37 सप्तत्रिंशत्	66 षट्षष्टि	द्वानवति
23 त्रयोविंशति	38 अष्टात्रिंशत्	68 अष्टषष्टि or	93 त्रिनवति or
24 चतुर्विंशति	39 नवत्रिंशत्	अष्टाषष्टि	त्रयोनवति
25 पञ्चविंशति	42 द्विचत्वारिंशत्	81 एकाशीति	94 चतुर्नवति
26 षड्विंशति	or द्वाचत्वारिंशत्	82 द्व्यशीति	95 पञ्चनवति
27 सप्तविंशति	43 त्रिचत्वारिंशत्	83 त्र्यशीति	96 षण्णवति
28 अष्टाविंशति	or त्रयश्चत्वारिंशत्	84 चतुरशीति	97 सप्तनवति
29 नवविंशति	44 चतुश्चत्वारिंशत	85 पञ्चाशीति	98 अष्टनवति or
31 एकत्रिंशत्	46 षट्चत्वारिंशत्	86 षडशीति	अष्टानवति
32 द्वात्रिंशत्	48 अष्टचत्वारिंशत्	87 सप्ताशीति	99 नवनवति
33 त्रयस्त्रिंशत्	or अष्टाचत्वारिंशत्	88 अष्टाशीति	
34 चतुस्त्रिंशत्	62 द्विषष्टि or द्वाषष्टि	89 नवाशीति	
35 पञ्चत्रिंशत्	63 त्रिषष्टि or त्रयःषष्टि	91 एकनवति	

The numerals 19, 29, 39, &c. may also be formed by prefixing एकोन or एकान्न or ऊन (=*minus* one) to the next numeral denoting a multiple of ten. Thus, नवविंशति or एकोनत्रिंशत् or एकान्नत्रिंशत् or ऊनत्रिंशत्=29.

83. The numerals from विंशति to नवनवति are feminine nouns. Those of them that end in इ are declined like नीति *f.* and those ending in त् are declined like सरित् *f.* They are used in two ways:—(1) They may be in apposition to the noun of which they show the number, agreeing with it only in case, *not* in gender and number. In this use they are always in the singular. Thus, विंशतिर्ब्राह्मणाः, त्रिंशता धेनुभिः, षष्ट्यां दिनेषु, अशीतेर्ग्रामेभ्यः, &c. (2) They may be joined to the noun in the Gen. case and may then be used in the dual and plural. In this case they are collective nouns. Thus, ब्राह्मणानां विंशतिः-विंशती-विंशतयः, &c.

84. The numerals after 99 are likewise all nouns, whether the words signifying them are simple or compound. They are formed from शत *n.* 100, सहस्र *n.* 1000, अयुत *n.* 10,000, &c. denoting the powers of ten.*

By using द्वि, त्रि, चतुर्, &c. as numeral adjectives to शत, सहस्र &c. or by prefixing them to शत, सहस्र, &c. so as to form a Dvigu compound, we get numerals denoting the multiples of शत, सहस्र, &c. *E. g.*

200	द्वे शते or द्विशतम्	5,000	पञ्च सहस्राणि or पञ्चसहस्रम्
300	त्रीणि शतानि or त्रिशतम्	6,000	षट् सहस्राणि or षट्सहस्रम्
400	चत्वारि शतानि or चतुःशतम्	10,000	दश सहस्राणि or दशसहस्रम् =अयुतम्

One mode of forming the numbers intermediate between 100 and 200, 200 and 300, &c. is to compound अधिक or उत्तर (=more) with the numeral up to 99 and to use the compound as an adjective to शत, सहस्र, &c. ऊन (=minus) may similarly be compounded to get the same result. *E. g.*

120=विंशत्यधिकं or विंशत्युत्तरं शतम् or शतं च विंशतिश्च

195=पञ्चनवत्यधिकं or पञ्चनवत्युत्तरं शतम् or पञ्चोनं द्विशतम् or शतं च पञ्चनवतिश्च

---

* एकदशशतसहस्रायुतलक्षप्रयुतकोटयः क्रमशः। अर्बुदमब्जं खर्वनिखर्वमहापद्मशङ्कवस्तस्मात्। जलधिश्चान्त्यं मध्यं परार्धमिति दशगुणोत्तराः संज्ञाः॥

Another mode of forming some of these intermediate numerals is given in Art. 86.*

85 The ordinals corresponding to the first ten numerals are:—

1st प्रथम or अग्रिम or आदिम (*f.* ०मा)	5th पञ्चम (*f.* ०मी)
2nd द्वितीय (*f.* ०या)	6th षष्ठ (*f.* ०ष्ठी)
3rd तृतीय (*f.* ०या)	7th सप्तम (*f.* ०मी)
4th चतुर्थ (*f.* ०र्थी) or तुर्य or तुरीय (*f.* ०या)	8th अष्टम (*f.* ०मी)
	9th नवम (*f.* ०मी)
	10th दशम (*f.* ०मी)

NOTE. The Nom. plural, of प्रथम (*m.*) is प्रथमे or ०माः; and द्वितीय and तृतीय are declined like सर्व optionally in the Dat. Abl. Gen. and Loc. singulars.

The ordinals corresponding to the rest of the uumerals are formed as follows:—

---

* In expressing large numbers, the digits are frequently mentioned in their order from right to left (अङ्कानां वामतो गतिः), zero (0) being called शून्य *n.* The digits themselves form a Dvandva compound, which again is made a member of a Tatpurusha or a Bahuvrïhi compound by joining it with मित *pp. adj.* or संख्या *f.* *E. g.* द्विसप्तनवैकमिताः पुरुषाः = 1,972 persons; त्रिपञ्चसप्ताष्टशून्यचतुःसंख्याकानि दिनानि = 4,08,753 days.

The digits in such cases are sometimes represented by names of objects popularly known to have the corresponding numbers. Thus,

1	expressed by	भूमि, इन्दु, रूप, &c. or their synonyms.	
2	,,	भुज, पक्ष, नेत्र, &c.	,,
3	,,	पुर, लोक, गुण, अग्नि, &c.	,,
4	,,	वेद, समुद्र, युग, &c,	,,
5	,,	इषु, भूत, वायु, &c.	,,
6	,,	रस, ऋतु, अङ्ग, &c,	,,
7	,,	ऋषि, अश्व, पर्वत, &c,	,,
8	,,	वसु, दिग्गज, सर्प, &c.	,,
9	,,	निधि, रन्ध्र, ग्रह, &c.	,,
0	,,	अभ्र, शून्य, ख *n.*	,,

(*a*) By dropping the final न् of एकादशन् to नवदशन्.

" " ति of विंशति and its compounds.

" " त् of त्रिंशत्, चत्वारिंशत् and पञ्चाशत् and their compounds.

" " इ of the compounds only of षष्टि, सप्तति, अशीति and नवति,

The final अ of all these ordinals is changed to ई in the feminine.

(*b*) By adding तम (*f.* ॰मी) to all numerals except the first nineteen. The addition of तम to षष्टि, सप्तति, अशीति, नवति, शत, सहस्र, &c. is the only way of forming ordinals from them. *E. g.*

15th पञ्चदश	74th चतुःसप्तत or चतुःसप्ततितम
20th विंश or विंशतितम	86th षडशीत or षडशीतितम
36th षट्त्रिंश or षट्त्रिंशत्तम	100th शततम only
41st एकचत्वारिंश or एकचत्वारिंशत्तम	1,000th सहस्रतम only
50th पञ्चाश or पञ्चाशत्तम	111th एकादशाधिकशततम
60th षष्टितम only	211th एकादशाधिकद्विशततम

86. The cardinal numbers from '111' to '159,' '211' to '259,' &c. may be formed by using the shorter ordinals (given in Art. 85, *a*) from 11th to 59th as adjectives to शत, द्विशत &c. *E. g.* 112=द्वादशम् शतम्, 344=चतुश्चत्वारिंशं त्रिशतम्, &c. This rule applies to सहस्र also; thus, 1,041=एकचत्वारिंशं सहस्रम्, &c.

87. Numerals compounded with गुण form adjectives denoting 'fold,' 'times,' &c. *E. g.* द्विगुण=two-fold or double, चतुर्गुण=four-fold or quadruple, अष्टगुण=eight-fold, &c. They are compounded with भाग to denote a fraction, as त्रिभागः=तृतीयो भागः=$\frac{1}{3}$; षड्भागः=षष्ठो भागः=$\frac{1}{6}$; &c.

88. *Collective numerals.* The collective numerals corresponding to the numbers from 2 to 10 are :—

द्वय or द्वितय or द्विक *n.* A collection of two

त्रय or त्रितय or त्रिक *n.* " three

चतुष्टय or चतुष्क *n.*	A collection of	four
पञ्चतय or पञ्चक *n.* or पञ्चत् *f.*	,,	five
षट्क *n.*	,,	six
सप्तक *n.*	,,	seven
अष्टक *n.*	,,	eight
नवक *n.*	,,	nine
दशक *n.* or दशत् *f.*	,,	ten

89. *Numeral adverbs.* The adverbs of definite frequency are formed by applying कृत्वस् to all numerals except the first four, which have special forms corresponding to them. Thus,

सकृत् once	पञ्चकृत्वः five times
द्विः twice	षट्कृत्वः six times
त्रिः thrice	द्वादशकृत्वः twelve times
चतुः four times	शतकृत्वः hundred times

The suffix धा is added to numerals to form adverbs expressing kinds, ways or parts, &c. Thus, एकधा in one way; द्विधा or द्वेधा in two ways or 2 parts; त्रिधा or त्रेधा in three ways or 3 parts; चतुर्धा, पञ्चधा, षोढा or षड्धा, अष्टधा, &c.

The suffix शस् is added to numerals to express repetition. Thus,

एकशः one at a time or one by one.

द्विशः two at a time or in twos.

त्रिशः three at a time or in threes.

Also बहुशः much or many at a time.

अल्पशः a little or few at a time.

सर्वशः all at once.

EXERCISE XII.

पुरा प्रजापतेर्दक्षस्य दुहितरः षष्टिरासन्। स तासां त्रयोदश कश्यपाय ददौ दश धर्माय सप्तविंशतिमिन्दवे च। चतस्रोऽरिष्टनेमी प्रतिजग्राह। द्वे द्वे चेति षट् कृशाश्वोऽङ्गिरा बहुपुत्रश्च प्रतिजगृहुः। कश्यपस्य त्रयोदशसु भार्यास्वदितेर्द्वादशादित्याः समजायन्त सुरभेरेकादश रुद्राश्च। दित्या द्वौ पुत्रौ जज्ञाते दनोश्च शतं पुत्रा बभूवुः। कद्र्वाः सहस्रं नागा जज्ञिरे विनतायाश्च द्वावेव पुत्रौ बभूवतुः। सप्तविंशतिः सोमस्य पत्न्यो नक्षत्राख्यां जग्मुः। तासां चतुर्थ्यां रोहिण्यां स यथा बद्धभावस्तथान्यासु षड्विंशतौ नासीत्। दशानां धर्मस्य पत्नीनां द्वितीयस्या अष्टौ वसवः पुत्राः पञ्चम्या द्वादश भानवः षष्ठ्या एकोनपञ्चाशदनिला

दशाम्यां च त्रयोदश विश्वेदेवाः समभवन्। अरिष्टनेमिनः षोडशापत्यानि जज्ञिरे। बहुपुत्रस्य चतस्रो विद्युतोऽजायन्त। कृशाश्वो देवर्षिस्त्रयस्त्रिंशतं पुत्रानजनयत्।

महाभूतानि पञ्चैव षष्ठं च मन उच्यते।
सप्तमी बुद्धिरित्याहुः क्षेत्रज्ञः पुनरष्टमः॥ १
देव्या शून्यस्य जगतो द्वादशः परिवत्सरः।
प्रनष्टमिव नामापि न च रामो न जीवति॥ २
द्विधा त्रिधा चतुर्धा च तमेकमपि शत्रवः।
पश्यन्तः स्पर्धया सद्यः स्वयं पञ्चत्वमाययुः॥ ३
ततः स भगवान् विप्रः समादिश्य नराधिपम्।
सुष्वापैकेन पार्श्वेन दिवसानेकविंशतिम्॥ ४
अपूर्णमेकेन शतक्रतूपमः शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः॥ ५
पञ्चप्रसूतेरपि राज्ञ आसीत्प्रियो विशेषेण सुबाहुशत्रुः।
वधूचतुष्केऽपि यथैव शान्ता प्रिया तनूजास्य तथैव सीता॥ ६
सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य॥ ७
दशरश्मिशतोपमद्युतिं यशसा दिक्षु दशस्वपि श्रुतम्।
दशपूर्वरथं यमाख्यया दशकण्ठारिगुरुं विदुर्बुधाः॥ ८
इत्थं क्षितीशो नवतिं नवाधिकां महाक्रतूनां महनीयशासनः।
समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरंपरामिव॥ ९
त्रिःसप्तकृत्वो जगतीपतीनां हन्ता गुरुर्यस्य स जामदग्न्यः।
वीर्यावधूतः स्म तदा विवेद प्रकर्षमाधारवशं गुणानाम्॥ १०

Of the eighteen *Parvans* of Mahâbhârata, the twelfth is the biggest. It contains three hundred and thirty-nine chapters, and fourteen thousand, seven hundred and thirty-two verses. The eighteenth is the shortest containing only five chapters, and two hundred and nine verses.

The Rigveda contains eight *Ashtakas* and each *Ashtaka* eight chapters. Thus there are sixty-four chapters in all. It is also divided into ten *Mandalas*. There are a little more than a thousand hymns, a little more than two thousand *Vargas* and a little more than ten thousand verses. At the beginning of the seventh *Mandala*, which is in the first chapter of the fifth *Ashtaka*, there are twenty-five verses addressed to *Agni*.

The year 1899th of the Christian Era corresponds to 1821st of S'âlivâhana's and 4347th of Yudhishthira's.

A Lunar year has twelve months and about 356 days. Every third year has thirteen months. Each month contains about $29\frac{1}{2}$ days and each day twenty-four hours or sixty *ghatikâs.*

NOTE, : (३) There is a pun here on पञ्चत्वं या which means 'to become five' or 'to be reduced to the five elements' (पृथिवी, आपः, तेजः, वायुः, and आकाशः) *i. e.* to suffer death. स्पर्धया &c. would therefore mean that owing to their rivalry they tried to become five-fold *i. e.* they suffered death. (६) सुबाहुशत्रुः=रामः। (८) दशरश्मिशत०—दश रश्मिशतानि यस्य सः=सहस्ररश्मिः सूर्यः। दशपूर्वरथः—दशपूर्वः (दशशब्दपूर्वः) रथः (रथशब्दः) (कर्म०) =दशरथः। (९) सोपानपरम्परा—A series of steps. (१०) Construe त्रिःसप्तकृत्वो जगतीपतीनां हन्ता गुरुः सः (प्रसिद्धः) जामदग्न्यो यस्य (भीष्मस्य) वीर्यावधूतः सन्, तदा (पराभवकाले) गुणानां प्रकर्षं (शौर्यादीनामतिशयं) आधारवशं (आश्रयाधीनं) विवेद स्म (स्म पादपूरणे), स्वविद्यायाः स्वशिष्ये भीष्मे स्वस्मादपि प्रकर्षाधानदर्शनात्। प्रकर्षमाधारवशं &c.—The excellence to which good qualities reach depends upon the person who possesses them. *Biggest*-महत्तम। *Shortest*—लघिष्ठ। अष्टक *m.*—A book of the *Rigveda. Divided*—विभक्त। *A little more than a thousand*— ईषदधिकसहस्रम्। *Hymns*—सूक्तानि। *A verse of the Rigveda*—ऋच् *f.*, मन्त्र *m.*। *Addressed to Agni*—अग्निदेवताकाः, अग्निमधिकृत्य प्रोक्ताः। *Christian Era*—ख्रिस्ताब्दः। *Correspond*—सम or समान *adj.* भू (with the Instr.). About $29\frac{1}{2}$ प्रायः सार्धा नवविंशतिः। घटिका *f.*—A division of time equal to twenty-four minutes.

VOCABULARY X, XI and XII.

अदिति *f.* The mother of the gods.

अनुज *m.* A younger brother.

अनुभाव *m.* Majesty, dignity.

अन्योन्य *pron.* Each other, one another.

अपविघ्न *adj.* Free from impediments, unobstructed.

अपसर्प *m.* A spy.

अपेक्षा *f.* Want, desire, wish.

अप्रतिम *adj.* Unequalled, matchless.

अब्धि, अम्भोधि } *m.* An ocean.

अरुण *m.* Name of the charioteer of the sun.

अर्च् *v.* (अर्चति 1. P.) To honour, to worship.

अर्चि, अर्चिस् } *f.* A flame.

अवधूत *pp. adj.* Shaken, put down.

आकाङ्क्षा *f.* Hope, desire.

आख्या *f.* Name, title.

आतुर *adj.* Feeble, weak, sick.

आदिपूरुष *m.* The god Vishnu.

आधार *m.* A support, a receptacle.

आपगा *f.* A river.

आशास्य *n.* A blessing, a hope.

आश्रमपद *n.* A hermitage.

इ *vt.* With अभि To approach.
" " वि and अति *vi.* To pass away.

उचित *adj.* Accustomed to, fit for.

उच्चलित *adj.* On the point of going.

उद्धरण *n.* Lifting up, saving.

उन्मनस् *adj.* Excited, eager.

उपकल्पय (*Caus.* of कॢप् with उप) To prepare, to provide.

उपचर्य *adj.* Fit to be served, worthy of being worshipped.

ऋते *Indecl.* Without (with a noun in the Abl.)

कलश *m.* A jar, a pot.

कल्प *m.* The period of the duration of the world after each creation.

कानन *n.* A forest.

कुल *n.* A group, a troop.

क्षिप्त *pp. adj.* Sent, placed.

क्षेत्रज्ञ *m.* The soul.

खाण्डवप्रस्थ *n.* Name of a town,

गद् *vt.* or *vi.* (गदति 1. P.) To speak, to prattle.

गरुड *m.* An eagle, the vehicle of Vishnu.

घटिका *f.* A measure of time equal to 24 minutes.

चण्डिका *f.* The goddess Durgâ.

चाटु *n.* Agreeable or sweet words, flattery.

चि *vt.* With उद् To collect, to gather.

चेष्टित *n.* An action, a deed.

जगती *f.* The earth.

जयार्थिन् *adj.* Wishing to win, desirous of victory.

जामदग्न्य *m.* Paras'uráma, the son of Jamadagni.

जिह्वा *f.* The tongue.

जीवन *n.* Life, living.

जैत्र *adj.* All-conquering.

तनुज / तनूज *m.* (*f.* ॰जा) A son.

तार्क्ष्य *m.* An eagle.

तिलोत्तमा *f.* Name of a heavenly nymph.

त्रस्त *pp. adj.* Frightened, afraid.

दक्ष *m.* Name of a son of Brahman (*m.*)

दनु *f.* The mother of demons (*Dánavas*).

दान *n.* Giving, gift.

दासीभाव *m.* Slavery.

दिति *f.* The mother of demons (*Daityas*).

दिव्य *adj.* Heavenly, divine, beautiful.

दिश् *vt.* With वि and आ To order, to command.

दुःस्थ *adj*. Unstable, miserable.
देवर्षि *m*. A divine sage.
द्युति *f*. Lustre, splendour.
द्विजिह्व *m*. A serpent.
धनद *m*. The god of wealth.
धनुर्धर *adj*. An archer.
धरित्री *f*. The earth.
धा *vt*. With अभि To speak, to declare, to say.
धीवर *m*. (*f*. °रि) A fisherman.
नक्षत्र *n*. A constellation.
नम् *vi*. With उद् To rise up, to go up high.
नाद *m*. A sound, roar.
निवेदय (*Caus*. of विद् with नि) To tell, to narrate (with a noun in the Dat.).
पण *m*. A wager, a bet.
पणबन्ध *m*. An agreement.
पत् *vi*. With अभि *vt*. To fall upon.
पत्ति *m*. A foot-soldier.
पद् *vt*. With प्र To be reduced to, to go or attain to the state of, to submit oneself to
परमेष्ठिन् *m*. The god Brahman.
परम्परा *f*. A row, a series.
परस्पर *pron*. One another, each other.
परिवत्सर *m*. A year.
पाटल *adj*. Pale red.
पाटित *pp*. *adj*. Cut, torn.
पार्श्व *m*. *n*. The part of the body below the armpit, a side of the human body.
पावन *adj*. Holy, sacred.
पितामह *m*. The god Brahman.
पुनरुक्तभूत *adj*. Repeated, superfluous.
पुरस्तात् *Indecl*. In front.
पुलिन *n*. The sandy bank of a river.
प्रकर्ष *m*. Excellence.
प्रजापति *m*. A progenitor. The Creator.
प्रणयन *n*. Preparation of the sacred fire for sacrifice.
प्रदक्षिण *adj*. Being or placed on the right.
प्रलोभन *n*. Allurement.
प्रसङ्ग *m*. Occasion. कथाप्रसङ्गेन In the course of conversation.
प्रसूति *f*. A child, an offspring.
प्राणयात्रा *f*. Maintenance of life, subsistence.
प्रौढ *adj*. Grown up, advanced in age.
बन्ध *m*. Position. Display.
बलि *m*. Name of a demon who was crushed by Vishnu in his 5th incarnation.
बाण *m*. An arrow.
बुध् *vi*. (बुध्यते 4. A.) To awake.
भक्ष्य *adj*. anything eaten, food.
भव *m*. Birth, wordly existence.
भाव *m*. Affection, devotion. The heart or mind.
मकरध्वज *m*. The god of love.
मण्ड् *vt*. (मण्डयति-ते 10. U.) To adorn, to decorate.
मत्त *adj*. Intoxicated.
मदर्थे *Indecl*. For my sake.
मन्यु *m*. Grief, sorrow. Anger, wrath.

मयूख *m.* A ray.
मंहनीय *adj.* Praiseworthy.
महार्ह *adj.* Costly, expensive.
महीभुज् *m.* A king.
मा *vt.* With निर् To create, to build.
मागध *m.* (*f.* °धी) Belonging to the Magadhas (South Berar).
मातलि *m.* The charioteer of Indra.
मिथ्या *Indecl.* False.
मुक्ति *f.* Release, freedom.
मुच् *vt.* (मोचयति-ते 10. U.) To liberate, to release.
यदृच्छा *f.* An accident.
यम् *vt.* With सम् To curb, to restrain.
यात *n.* Going, motion.
यामवती *f.* Night.
योषित् *f.* A woman.
रय *m.* Speed, impetuosity.
रश्मि *m* A ray.
राघव *m.* Ráma, a descendant of Raghu.
रुद्र *m.* A name of S'iva. Name of a group of gods eleven in number and regarded as manifestations of S'iva.
रोहिणी *f.* The fourth constellation (consisting of stars) considered to be the most favourite wife of the moon.
लघूकृत *pp. adj.* Made light or base, disgraced.
लव *m.* A particle, a drop.
वरारोहा *f.* An elegant woman.
वसुधा *f.* The earth.
वाजिन् *m.* A horse.
वाह *m.* A horse.
विग्रह *m.* Quarrel, hostility.
विद्युत् *f.* Lightning.
विरोध *m.* Hostility, enmity.
विवाद *m.* Dispute, quarrel.
विश्वेदेव *m. pl.* Name of a class of deities ten in number.
वृ *vt.* With परि To surround.
व्यथ् *vi.* (व्यथते 1. A.) To be pained, to suffer pain.
व्योमग *m.* A god. A bird.
शङ्का *f.* Fear, doubt.
शतक्रतु *m.* An epithet of Indra.
शरीरिन् *adj.* Embodied, having a body.
शासन *n.* Rule, order.
शुष्मन् *m.* Fire.
शून्य *adj.* Devoid, destitute.
श्याम / श्यामल } *adj.* Dark-coloured, blue or black.
श्यामीभूत *pp. adj.* Rendered dark.
श्रु *vt.* With प्रति To promise.
संस्कृत *pp. adj.* Consecrated. Refined, polished.
संस्तर *m.* A bed, a mat.
संस्तीर्ण *pp. adj.* Spread out.
संज्ञा *f.* Name, title.
सद् *vi.* With प्र To become bright or cloudless.
सदन *n.* A house.
सद्यः *Indecl.* Instantly.
सपत्नी *f.* A co-wife, a rival wife.
संपादित *pp. adj.* Accomplished.

समारुरुक्षु *adj.* Wishing or ready to ascend.

साधारणीभूत *pp. adj.* Become common.

सित *adj.* White.

सुख *adj.* Happy.

सुधा *f.* Nectar.

सुबाहु *m.* Name of a demon killed by Râma.

सृ *vi.* With वि To run, to spread.

स्पर्धा *f.* Rivalry.

स्फुट *adj.* Distinct, manifest.

स्यन्दन *m.* A chariot.

हस् *vi.* With उप *vt.* To laugh at, to deride.

ADDENDA.

Translate into English, name and fully dissolve the compounds in the following:—

कृतान्तकटकामलध्वजजरा स्फुटं लक्ष्यते
पुरःसरगदैर्भृशं प्रमथिता तनूः क्लाम्यति ।
सहाय इह मे कुतस्त्वदपरः प्रभावाधिको
न तारयसि चेद्धतोऽस्मि खलु कालपाशावशः ॥

ERRATA.

Page.	Line.	
2	27	*for* ज्योतींषि *read* ज्योतींषि
8	9	,, अंस्तृ ,, अस्तृ
8	11	,, or च्चिक्री ,, च्चिक्री
9	20	,, action ,, the action
13	16	,, पुष ,, पुष्
16	5	,, दुप्यन्तं ,, दुष्यन्तं
19	25	(left hand column *for* परितांप *read* परिताप
20	3	,, *for* cooling *read* cooing
35	28	*for* dissoliving *read* dissolving
36	6	*for* यस्थां *read* यस्यां
37	31	*for* विम्बौष्ठ *read* बिम्बौष्ठ
37	32	*for* स्थुलौतु *read* स्थूलौतु
39	31	*for* अर्धरात्रं *read* अर्धरात्रे
41	34	(right hand column) *for* पर्ण *read* पूर्ण
61	31	*for* shade *read* shed
62	6	(right hand column) *for* दारुण *m. read* दारुण *adj.*
67	26	*for* 25 *read* 52
72	22	(right hand column) *for* महीरुह *n. read* महीरुह *m.*
79	6	,, *for ad. read adj.*
79	18	*for* Th perfecet *read* The Perfect
88	16	*for* स्रस्वजे *read* सस्वजे
92	18	*for* क्रुत् *read* कृत्
93	10	*for* 21 *read* 29
95	11	*for* स्रंमत्तौ *read* संमत्तौ

☞ *The following books have been sanctioned by the Bombay Educational Department for use in Government and aided High Schools.*

Prof. Gole's New Sanskrit Reader Series.

FIRST SANSKRIT COURSE.

For Standard IV.

Revised and enlarged.

CONTENTS.

Declension of nouns and adjectives ending in अ, आ, इ, ई उ, ऊ, ऋ; इन्, विन्; मत्, वत्, यत्; अन्, त्, द्, and अस्.

Declension of pronouns अस्मद्, युष्मद्, तद्, यद्, किम्, इदम्, एतद्, अदस्, सर्व, अन्य, &c., and the first 19 numerals.

Conjugation of verbs: First, Fourth, Sixth and Tenth Conjugations. The Present, the Imperfect, the Imperative and the Potential, Passive Voice, Present participles. The elementary treatment of Past participles, Gerunds, Infinitives, and their uses.

Rules of External Sandhi, Prefixes or Prepositions. An appendix of past Participles, Gerunds, &c. and a General Glossary at the end of the book.

SECOND SANSKRIT COURSE.

Revised and re-arranged.

PART I.

For Standard V.

CONTENTS.

Declension of bases ending in consonants. Irregular Declension, Comparison of adjectives, &c.

Conjugation of verbs; Second, Third, Fifth, Seventh Eighth and Ninth Conjugations. The Present, the Imperfect, the Imperative and the Potential. The Present participles of roots of the above Conjugations. Irregular roots of different Conjugations. General Sandhi Rules, External and Internal, are given in the Introduction once for all for easy reference.

SECOND SANSKRIT COURSE.

Revised and re-arranged

PART II.

For Standard VI.

Contains the full treatment of the Perfect and Perfect Participles, the two Futures, the Conditional and Future Participles, &c., Causals, Numerals and Compounds including Upapada Compounds. Illustrative passages in prose and verse with explanatory notes, &c.

THIRD SANSKRIT COURSE.

For Standard VII.

Contains the full treatment of the Perfect and Perfect Participles, the Aorist, Desideratives, the Benedictive and defective verbs, Denominatives, Krit and Taddhita suffixes, and some Frequentatives. Select illustrative passages in prose and verse from Classical authors, with full explanatory notes, &c.

For copies apply to

Messrs. Ramchandra Govind and Son,

Book-Sellers, Kalbadevi Road, Bombay.

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY
A 000 032 986 2